

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОВКОВИЧ УЛЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ В ГАЛИЧИНІ
(сер. ХІХ – ХХ ст.ст.)**

12.00.12 – філософія права

Галузь знань 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Вовкович У. В.**

Науковий керівник **Токарська Антоніна Семенівна**,
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Вовкович У. В. Становлення та розвиток філософсько-правових ідей в Галичині (сер. XIX – XX ст.ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права». – Міністерство освіти і науки, Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018.

Зміст анотації. Наукова праця присвячена дослідженню становлення і розвитку філософсько-правових ідей правників у Галичині сер. XIX – XX ст.ст. у незаідеологізованому форматі. Результати роботи переконують у тому, що процеси розвитку національної філософії права осмислені не у локальному відриві від філософського та культурно-правового контексту всієї України і Європи, а доведені національна спорідненість та органічність із європейським правовим контекстом. У процесі дослідження встановлені аксіологічні архетипи слов'янського філософського дискурсу із XVI–XVIII ст.ст., що одержали розвиток у науковій творчості правників XIX ст. в Галичині (це любов і милосердя, сердечність, релігійність, добро і зло, національна свідомість і патріотизм). Притаманність цих ознак українській свідомості доводить національну ментальну тяглість, а також те, що в аналізований період українська філософія завдяки своїй своєрідності постала в Європі серед інших наук Галичини як наука із «діалектичними підходами до проблем людини», чуттєвими і раціональними компонентами, інтелектуальністю та моральністю.

Через призму дослідницьких засобів різних наук – історії, філософії, правознавства, економіки – доведено потребу розвитку науки і проблематики на системно-категоріальному рівні. Разом з тим показано картину недослідженості проблем зародження, становлення і розвитку філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст. Лише декілька сучасних

дослідників вітчизняної філософії права зверталися до окремих епізодів історико-правового життя на західноукраїнських землях в сучасній науці. Це В. Вовк, О. Грищук, А. Токарська, Н. Павлусів та до певної міри О.Гринів. Решта досліджень позначені своєю фрагментарністю. На цьому і визрівала ідея актуального розвитку становлення української філософсько-правової науки в її єдності із загальноукраїнським контекстом та європейським правовим контекстом. Становище Галичини в окреслений період оцінено як поневолення в умовах бездержавності краю із «шкідливістю» представників національної свідомості.

У роботі визначено особливості філософсько-правових поглядів правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст. та досліджено можливості їх використання в сучасних процесах право- та законотворчості; визначено специфіку філософсько-правових поглядів правників Галичини у сер. XIX – XX ст.ст.

Крізь методи дослідження філософсько-правового дискурсу зазначеного періоду схарактеризовано суспільно-політичні і правові передумови розвитку філософсько-правової думки в Галичині сер. XIX – XX ст.ст. та з'ясовані епістемологічні чинники впливу на філософсько-правові ідеї в умовах бездержавності.

Зосереджено дослідницьку увагу на окремих, найбільш знакових постатях правників-докторів наук та їхніх філософсько-правових ідей – С. Дністрянського; В. Старосольського, К. Ганкевича, К. Левицького, а також вчених інших галузей та громадських діячів, зокрема І. Мірчука, І. Франка, М. Драгоманова та ін.

Основні засади обраної методології в роботі використано для включення у поле вітчизняного правознавства аналіз філософсько-правових ідей правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст.

У дослідженні констатовано комплексність наукового дослідження становлення та розвитку філософсько-правових ідей у Галичині сер. XIX – XX ст.ст. в незаідеологізованому форматі, сформульовано низку нових положень,

висновків і пропозицій, які мають важливе значення для розвитку юридичної науки і практики, та вперше фіксують: появу в Галичині філософсько-правових ідей у вітчизняній гуманітаристиці та їхнє становлення в сер. XIX – XX ст.ст., що дає підстави назагал по-новому системно осмислювати процеси розвитку національної філософії права не у локальному відриві від філософського та культурно-правового контексту всієї України і Європи, а що важливо – довести її переконливу національну спорідненість та органічність із європейським правовим контекстом; аксіологічні архетипи слов'янського філософського дискурсу із XVI–XVIII ст.ст., розвинені у науковій творчості правників XIX ст. в Галичині; західноукраїнський філософсько-правовий романтизм у контексті європейського із його кризою у XIX ст. та аналогічними процесами в європейській філософії, позначеними високим рівнем інтелектуальних надбань правників Галичини; чотири етапи розвитку філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст.

Дослідницьку увагу зосереджено на положеннях про систему ознак, притаманних звичаєво-правовій культурі української спільноти; теорії природного права на основі авторських позицій С. Дністрянського, В. Старосольського, К. Ганкевича та ін.; положеннях про творчу індивідуальну манеру наукового авторського мислення у філософсько-правовій площині, якій у сер. XIX – XX ст.ст. був притаманний європейський інтелектуалізм.

Подальшого розвитку набули особливості дослідження передумов появи філософсько-правових ідей в Галичині в окреслений період, осмислення фактографічних спотворень української історіографії, розвінчування пропагандистських радянських деформацій національної української науки філософії права.

У роботі визначено методологічні підходи до проблеми дослідження спадщини правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст., які характеризуються поліметодологізмом, свободою наукового вибору і розгалуженням проблемного поля кожної науки і філософії права, зокрема.

Зосереджено увагу на онтологічних передумовах становлення філософсько-правових ідей на західноукраїнських землях (сер. XIX – XX ст.ст.), охоплено такі важливі його складові: передумови, які впливали із суспільно-політичного розвитку філософсько-правового мислення представників інтелігенції на поневолених землях; констатовано еволюцію епістемологічних філософсько - правових ідей в умовах бездержавності; проаналізовано філософсько-правовий інтелектуалізм теорії природного права Станіслава Дністрянського, а також онтосферу філософсько-правових ідей Володимира Старосольського.

Оцінено стан філософсько-правового розвитку в Галичині у XIX ст., спираючись на загальну характеристику філософії дослідників, які зауважили, що «друга половина XIX ст. не належала до «золотих» періодів у розвитку філософської думки; це радше доба її здрібнення і приземлення – не в останню чергу через посилення позитивістського струменя (ці віяння відчуються і в міркуванні молодих і малознаних дослідників з Галичини), через лінійну орієнтацію філософії на природознавство, зрештою – добу епігонства.

В умовах західноєвропейського ірраціоналізму в об'єктивно-ідеалістичних прагненнях українські ідеї філософії права виявлялися крізь призму екзистенції індивідуального переживання. Осмислено буттєві реалії безправного народу. Таку внутрішню сутність проаналізовано крізь публікації відомих правників в «Часописі Правничій», «Часописі Правничій і Економічній» і часописі «Життя і право» на підставі правової дійсності. Вказані часописи виконували просвітницьку роль у підвищенні правової культури, що в умовах індивідуальної правосвідомості (а часто і її повної незрілості) сприяло прогресивній меті.

Зроблено висновок, що як і в західноєвропейській філософії, починаючи із другої половини XIX ст., ірраціоналізм зробив свій відчутний вплив на весь історико-філософський, філософсько-правовий процес усього XX ст., у т. ч.

аналізованої «територіальної репрезентованості» цього наукового напрямку у Галичині.

У дослідженні наголошено на аксіологічному контенті філософсько-правових досліджень сер. XIX–XX ст.ст. в Галичині та його проєкції на сучасність. Йдеться про розвиток аксіосфери філософсько-правових ідей у Галичині, започаткованих у фахових правничих виданнях Костем Левицьким та іншими викладачами юридичних факультетів Львова, Кракова, Відня та Праги, які брали активну участь у поширенні правничих знань на теренах Галичини. Підсумована ціннісна змістова роль філософсько-правових ідей правників Галичини для сучасного дискурсу вітчизняної правознавчої науки та її спорідненість з європейським науковим контекстом.

Не відкидаючи ідеологічних наслідків впливу на процеси філософсько-правового осмислення дійсності в умовах бездержавності, утверджено, що ні К. Ганкевич, ні К. Левицький, ні С. Дністрянський та й інші тогочасні правники не виявляли «інтелектуального боягузтва і безсилля».

Узагальнено найбільш значущі для реалізації мети завдання дисертаційного дослідження та результати їхньої реалізації на рівні історично-правового аналізу передумов появи і розвитку філософсько-правових ідей в Галичині, закономірності та проблеми їхнього становлення в умовах бездержавності на поневолених західноукраїнських землях у сер. XIX–XX ст.ст.

Ключові слова: філософсько-правові ідеї, еволюційні епістемологічні ідеї, онтосфера ідей, аксіологічний денотат, цивілізаційні процеси, умови роз'єднаності українських земель, поневолення Галичини, умови бездержавності, ідеологія спотворень, єдність із європейським контекстом.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Зародження філософсько-правової думки у Стародавній Русі. *Вісник НУ «Львівська політехніка»: збірник наукових праць*. № 824. Вид-во Львівської політехніки. 2015. С. 218–220.
2. Предметне поле засвоєння філософсько-правових ідей для правників Галичини. *Вісник НУ «Львівська політехніка»: збірник наукових праць*. № 825. Вид-во Львівської політехніки. 2015. С. 116–120.
3. «Епістемологія філософсько-правових ідей у Галичині в умовах бездержавності». *Верховенство права*. 2017. № 2. С. 57–62.
4. Передумова розвитку філософсько-правових ідей у Галичині (кінець XIX – початок XXст. ст.). *Право UA*. 2017. №1. С. 22–29.

Публікації в науковому періодичному виданні іншої держави:

1. Ідеї філософування в Галичині (кінця XIX – початку XX ст.ст.). *Национальный юридический журнал: теория и практика*. Молдова. 2016. № 6. С. 5–7.

Тези доповідей і матеріали науково-практичних конференцій:

1. Зародження філософсько-правової думки у Стародавній Русі. *Perspective trends in scientific research*. 2015. October, 17–22, Bratislava, Slovak Republic. 2015. С. 154–155.
2. Методологія філософсько-правового дослідження. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: тези доповідей, виступів і повідомлень учасників Всеукраїнського круглого столу* (м. Львів, 3 грудня 2015 р.). Львів: Видавництво «БОНА», 2015. С. 38–40.
3. Основні засади праворозуміння представників галицької школи права (середина XIX – початок XX ст.). *Державотворення та правотворення в*

Україні: проблеми та перспективи розвитку: матеріали учасників III заочної науково-практичної конференції (м. Львів, 11 квітня 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 68–72.

4. Розвиток філософсько-правових ідей у Галичині в умовах бездержавності. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності: матеріали учасників заочної науково-практичної конференції* (м. Львів, 27 квітня 2017 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 53–57.

5. К. Левицький – фундатор-конституціоналіст чи філософ права кінця XIX століття. *Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід: зб. матер. Четвертої всеукр. наук.-практ. конференції*. Львів. 2018. С. 70-71.

Publications in scientific professional magazines of Ukraine

1. The birth of philosophical and legal ideas in Ancient Rus. *The herald of National University «Lviv Polytechnic» Compilation of scientific researches*. № 824. Publishing house of National University «Lviv Polytechnic». 2015. P. 218–220.

2. Subject for adoption of philosophical and legal ideas for Galician lawyers. *The herald of National University «Lviv Polytechnic» Compilation of scientific researches*. № 825. Publishing house of National University «Lviv Polytechnic». 2015. P. 116–120.

3. Epictemology of philosophical and legal ideas in conditions of statelessness. *The supremacy of law*. 2017. № 2. P. 57–62.

4. Reasons for development of philosophical and legal ideas in Galicia (end of the XIX – beginning of the XX centuries) *Law UA*. 2017. № 1. P. 22–29.

Publications in scientific professional magazines of foreign countries

1. Ideas of philosophy in Galicia (end of the XIX – beginning of the XX centuries). *National juridical magazine: theory and practice*. 2016. № 6. P. 5–7.

Thesis of reports and materials of scientific conferences

1. The birth of philosophical and legal ideas in Ancient Rus *Perspective trends in scientific research*. 2015. October, 17–22, Bratislava, Slovak Republic. P. 154–155.

2. Methodology of philosophical and legal research *Statecreation and lawcreation in the context of eurointegration*: Thesis of reports and materials of participants of Ukrainian round table (Lviv, the 3 of December 2015). Lviv, Publishing house «BONA», 2015. P. 38–40.

3. Main features of understanding of law of representatives of Galician school of law (middle of the XIX – beginning of the XX centuries) *Statecreation and lawcreation in Ukraine: problems and perspective trends*: materials of participants of the third scientific conference (Lviv, 11 of April 2016). Lviv: National University «Lviv Polytechnic», 2016. P. 68–72.

4. Development of philosophical and legal ideas in conditions of statelessness *Law and state in anthropological projection of modernity*: materials of participants of scientific conference (Lviv, 27 of April 2017). Lviv: National University «Lviv Polytechnic», 2017. P. 53–57.

5. K. Levytskiy – founder-constitutionalist or philosopher of law of the end of XIX century *Theory and practice of constitutionalism: Ukrainian and foreign experience* Compilation of materials of the forth Ukrainian scientific conference. Lviv. 27.04.18. P. 70–71.

ANNOTATION

Vovkovych U. V. The statement and development of philosophical and legal ideas in Galicia (middle of XIX–XX centuries). – Qualifying scientific research as manuscript.

Doctoral thesis for receiving scientific degree of candidate of juridical sciences by specialization 12.00.12 «Philosophy of law». The ministry of education and science, National University «Lviv Polytechnic», Lviv, 2018.

The scientific research is devoted to exploring the statement and development of philosophical and legal ideas of lawyers in Galicia in the middle of the XIX-XX centuries with non ideological approach. The results of work persuade that the processes of development of national philosophy of law are comprehended, but not locally, without philosophical, cultural and legal context of whole Ukraine and Europe, but together with them, so the national kinship with European legal context is proved. Axiological archetypes of Slavic philosophical discourses from the XVI–XVIII centuries, which have got development in scientific creativity of lawyers in the XIX century in Galicia, are determined during the process of research. They are: love and mercy, warmth, religiosity, evil and good, national consciousness and patriotism. The availability of these features in Ukrainian consciousness shows national mental sense and also that in this period Ukrainian philosophy because of its originality presented itself in Europe as one among other sciences of Galicia as science with «dialectical approach to problem of human being», sensitive and rational components, intellectuality and morality.

Through the prism of the research tools of various sciences - history, philosophy, jurisprudence, economics - the need for the development of science and problems at the system-categorical level is proved. However, a picture of the underdevelopment of the problems of the birth, formation and development of philosophical and legal ideas in Galicia in the XIX - XX centuries is shown. Only a few contemporary researchers of the domestic philosophy of law turned to separate episodes of historical and legal life in the western Ukrainian lands in modern science.

This is V. Vovk, O. Grishchuk, A. Tokarska, N. Pavlusiv and to the small scale of O. Griniv. The rest of the research is marked by its fragmentation. At that, the idea of the actual development of the formation of Ukrainian philosophical and legal science in its unity with the all-Ukrainian context and the European legal context emerged. The state of Galicia in the defined period is estimated as enslavement in the conditions of the statelessness of the region with the "harmfulness" of representatives of the national consciousness.

The research defines peculiarities of philosophical and legal views of Galician lawyers in the middle of the XIX - XX centuries and the possibilities of their use in modern processes of law and law-making are explored; the specifics of the philosophical and legal views of Galician lawyers in the middle of the XIX - XX centuries is considered.

Through the methods of exploring the philosophical and legal discourse of this period, the socio-political and legal preconditions of the development of philosophical and legal ideas in Galicia are described. The XIX - XX centuries and epistemological factors of influence on philosophical and legal ideas in conditions of statelessness are found out.

The research attention is concentrated on the individual, most notable figures of lawyers-doctors of sciences and their philosophical and legal ideas - S. Dnistriansky; V. Starosolsky, K. Hankevich, K. Levytsky, as well as scientists of other branches and public figures, in particular I. Mirchuk, I. Franko, M. Drahomanov and others.

The basic principles of the chosen methodology in the research are used to include in the field of domestic law analysis of the philosophical and legal ideas of the lawyers of Galicia in the middle of XIX - XX centuries.

The research stated the complexity of the scientific exploration of the formation and development of philosophical and legal ideas in Galicia, in the middle of the XIX - XX centuries in a non-ideologized format, a number of new provisions, conclusions and proposals that are of great importance for the development of legal science and practice are formulated for the first time: the emergence in Galicia of

philosophical and legal ideas in the national humanities and their formation in the middle of the XIX - XX centuries, which gives grounds for a new system of understanding the processes of development of the national philosophy of law not in a local isolation from the philosophical and cultural-legal context of all Ukraine and Europe, but important is to prove its convincing national affinity and organicity with the European legal context; axiological archetypes of the Slavic philosophical discourse from the seventeenth and the eighteenth centuries, developed in the scientific work of the XIX century by lawyers in Galicia; western philosophical and legal romanticism in the context of European with its crisis in the XIX century and similar processes in European philosophy, marked by a high level of intellectual achievements of Galician lawyers; four stages of the development of philosophical and legal ideas in Galicia in the middle of the XIX - XX centuries. The research focuses on the provisions of the system of features inherent in the customary-legal culture of the Ukrainian community; the theory of natural law on the basis of author's positions of S. Dnistryansky, V. Starosolsky, K. Hankevych and others; the provisions on the creative individual style of scientific author's thinking in the philosophical and legal plane, which in the middle of XIX - XX centuries was characterized by European intellectualism.

The peculiarities of research of the preconditions for the appearance of philosophical and legal ideas in Galicia in the determined period, the comprehension of factual distortions of Ukrainian historiography, and the debunking of the propaganda Soviet deformations of the national Ukrainian science of the philosophy of law became the basis for further development.

This research identifies methodological approaches to exploring the legacy of lawyers in Galicia in the middle of the XIX - XX centuries, which are characterized by different methods, freedom of scientific choice and branching out of the problem field of each science and philosophy of law, in particular.

The focus is on the ontological preconditions for the formation of philosophical and legal ideas in the western Ukrainian lands (the middle of the nineteenth and the twentieth centuries), and covered such important components: the preconditions that

stemmed from the socio-political development of the philosophical and legal thinking of the intellectuals in the enslaved lands; the evolution of epistemological philosophical and legal ideas in conditions of statelessness was confirmed; analyzed the philosophical and legal intellectualism of the natural law theory of Stanislav Dnistriansky, as well as the ontosphere of the philosophical and legal ideas of Vladimir Starosolsky.

The state of philosophical and legal development in Galicia in the XIX century was evaluated, based on a general description of the philosophy of the researchers, who noticed that "the second half of the XIX century. did not belong to the "golden" periods in the development of philosophical ideas; it is more of an anniversary of its crushing and landing - not least because of the strengthening of the positivist jet (these trends are felt in the reasoning of young and inexperienced researchers from Galicia), because of the linear orientation of philosophy to science, in the end - the age of the epigonous.

In the conditions of Western European irrationalism in objectively idealist aspirations, the Ukrainian ideas of the philosophy of law were manifested through the prism of the existence of an individual's experience. Existential realities of the disenfranchised people are understood. Such an inner essence is analyzed through the publication of senior lawyers in the Journal of Legal, The Journal of Legal and Economic, and the journal Life and Justice, based on legal reality. The indicated magazines served an educational role in raising the legal culture, which, in the conditions of individual legal consciousness (and often also its complete immaturity), promoted a progressive goal.

It is concluded that, as in Western European philosophy, since the second half of the nineteenth century, irrationalism had a significant impact on the whole historical-philosophical, philosophical and legal process of the entire XX century, including the analyzed "territorial representativeness" of this scientific directly in Galicia.

The research emphasized the axiological content of philosophical and legal research in the middle of the XIX-XX centuries in Galicia and its projection to the

present. It is about the development of the axioms of philosophical and legal ideas in Galicia, which was launched in the specialized law editions by Kost Levytskyi and other teachers of the law schools of Lviv, Krakow, Vienna and Prague, who took an active part in spreading of legal knowledge in the territory of Galicia. The value of role of the philosophical and legal ideas of Galician lawyers for the contemporary discourse of domestic law science and its affinity with the European scientific context is summed up.

Without rejecting the ideological consequences of the influence on the processes of philosophical and legal comprehension of reality in the conditions of statelessness, it was confirmed that neither K. Gankevich nor K. Levytsky, nor S. Dnistriansky, and other contemporary lawyers did not show "intellectual cowardice and impotence".

The most significant for the purpose of the purpose of the dissertation research and the results of their realization on the level of historical and legal analysis of the preconditions for the emergence and development of philosophical and legal ideas in Galicia, regularities and problems of their formation in conditions of statelessness in the enslaved West Ukrainian lands in the middle of the XIX-XX centuries.

Key words: philosophical and legal ideas, evolutionary epistemological ideas, axiological approach, civilized processes, conditions of disengagement of Ukrainian territories, lack of control in Galicia, ideology of misunderstanding, unity with European context.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНЕ ЕКОНСТРУЮ-	
ВАННЯ ПРОЦЕСІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА	
В ГАЛИЧИНІ (сер. ХІХ – ХХ ст.ст.)	
1.1 Стан дослідження проблематики	24
1.2 Методологічні критерії оцінок правової спадщини Галичини сер. ХІХ – ХХ ст.ст.	50
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2 ОНТОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ	
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ В ГАЛИЧИНІ (сер. ХІХ – ХХ	
ст.ст.)	
2.1 Суспільно-політичні і правові передумови розвитку філософсько-правового мислення на поневолених землях	65
2.2 Епістемологічні чинники філософсько-правових ідей в умовах бездержавності	82
2.3 Філософсько-правовий інтелектуалізм теорії природного права Станіслава Дністрянського	96
2.4 Онтосфера філософсько-правових ідей Володимира Старосольського	117
Висновки до розділу 2	129

РОЗДІЛ 3 АКСІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕНТ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕР. ХІХ – ХХ СТ.СТ. В ГАЛИЧИНІ ТА ЙОГО ПРОЕКЦІЯ НА СУЧАСНІСТЬ	133
3.1 Розвиток аксіосфери філософсько-правових ідей у Галичині ...	133
3.2 Кость Левицький як фундатор ціннісних змагань у філософії права (сер. ХІХ – ХХ ст.ст.)	146
3.3 Аксиологічна роль філософсько-правових ідей для сучасного дискурсу вітчизняної правознавчої науки	161
Висновки до розділу 3	174
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	203

ВСТУП

Актуальність теми. Державні сучасні проекти у правовому полі скеровують проблематику актуальних досліджень на злободенні питання, ускладнені кризою. Їхнє вирішення залежить від збереження і примноження справедливих і гуманних засобів наукового пізнання. Серед основоположних є такі, які скеровують цивілізаційні процеси на пошук їхніх аналогів у минулому. Відтворення у своїх об'єктивних оцінках, без ідеологічних спотворень західноукраїнської історії, філософії і права має на меті не культивування «заялжених анахронізмів», а появу та відновлення в європейському контексті ідей перспективізації української енергії високої відповідальності, прогресивного мислення і державотворення. Таке об'єктивне прочитання національної філософії права в Галичині впродовж сер. XIX – XX ст.ст. актуалізує процеси диференціювання української філософії права, розвінчує фактографічні деформації української історіографії і філософії права радянською і сучасною пропагандистською наукою від XIX ст. до цього часу.

Проблематика дослідження активізована не задля продовження утвердження романтичного, властивого XIX–XX ст.ст. народницького стереотипу мислення, і не для культивування «держави понад усе», а для встановлення способів сповідування правниками Галичини в період поневолення того, як розвинути національні ідеї, утвердити людину як центральну постать спільноти, привести суспільство до відновлення втрачених прагнень волі, свободи і справедливості, ідеалів Всесвітньої Любові, патріотичного заглиблення у проблеми держави на основі національних ідеалів і загальнолюдських цінностей.

Притаманність цих ознак українській свідомості підкреслює національну ментальну тяглість, а також те, що в аналізований період за рахунок своєї своєрідності українська філософія права зайняла чільне місце серед інших наук Галичини і стала «впізнаваною» в Європі» зі своїми «діалектичними підходами

до проблем людини», чуттєвою і раціональною компонентами, внутрішньою та зовнішньою свободою, інтелектуальністю та моральністю.

Окрім цього, вагомим аргументом на користь актуальності теми є недоопрацьованість у сучасній вітчизняній філософії права суспільствознавчих та філософсько-правових ідей, які мали місце в Галичині в середині XIX – початку XX століття, що і призвело або до ігнорування вказаної наукової проблеми, або до її фрагментарного висвітлення у невеликій кількості публікацій. Обраною тематикою дослідження дотично займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Владимирський-Буданов, М. Грушевський, І. Франко, М. Дашкевич, Ф. Леонтович, М. Максименко, О. Малиновський, О. Скакун, М. Ясинський, а також О. Бальцер, А. Бравер, Ф. Буяк, Л. Фінкель, А. Бонусяк, М. Столярчик, С. Гродзинський, Г. Кольмер, Б. Лозинський та ін.

Історичний аспект означеної проблематики розкривається у працях істориків (Т. Андрусяка, І. Бойка, В. Вериги, М. Гримич, Я. Грицака, Х. Думич, П. Захарченка, В. Кіселичника, О. Кондратюка, В. Кульчицького, В. Кучабського, Ю. Лободи, М. Лозинського, В. Макарчука, М. Стахів, І. Настасяк, М. Никифорака, О. Субтельного, І. Терлюка, Б. Тищика, М. Чубатого, С. Ярославина та ін.), а також філософів права (В. Вовк, О. Грищук, М. Костицького, С. Максимова, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, С. Рабіновича, О. Стовби, А. Токарської).

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається, насамперед, тим, що хоча і є ряд наукових публікацій, в яких частково аналізуються філософсько-правові погляди мислителів західноукраїнських земель дорадянського періоду, але сьогодні є нагальна потреба у перегляді цих наукових напрацювань, що зумовлене: 1) пошуками власної культурної самоідентичності українського народу; 2) потребами в силу природного розвитку філософсько-правового знання, що приводить до перегляду усталених у вітчизняному правознавстві та філософії права положень; 3) звільнення від тяжіння над правознавством впродовж тривалого часу політико-ідеологічних настанов; 4) відкриттям і доступністю архівних матеріалів; 5) подоланнях

текстових, стильових та мовних бар'єрів для сучасного прочитання праць галицьких правників; б) відмовою у монополії марксистської методології у царині суспільствознавства та утвердженням принципу поліпарадигмальності у методології філософсько-правових досліджень.

Сьогодні у вітчизняному правознавстві відсутні ґрунтовні і комплексні наукові напрацювання філософсько-правових поглядів правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст., що робить це дослідження актуальним і необхідним у науковому та практичному аспектах. Вказані обставини й зумовили вибір об'єкта та предмета дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертацію виконано у контексті вимог Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених Національною академією Правових наук України 03.03.2016 р., Закону України «Про охорону культурної спадщини» 25.05.2017 № 21121-VIII, а також безпосередньо пов'язаних з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення специфіки філософсько-правових напрацювань правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст. та дослідження можливостей їх використання в сучасних процесах науко-, право- та законотворчості. Для досягнення зазначеної мети передбачено виконання таких завдань:

- встановити стан дослідження філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст.;
- визначити методологію дослідження філософсько-правового дискурсу зазначеного періоду;
- охарактеризувати суспільно-політичні і правові передумови розвитку філософсько-правової думки в Галичині сер. XIX – XX ст.ст.;

- з’ясувати епістемологічні чинники філософсько-правових ідей в умовах бездержавності;
- розкрити онтоферу філософсько-правових ідей Станіслава Дністрянського і Володимира Старосольського;
- дослідити аксіологічний денотат ідей Климентія Ганкевича;
- довести, що Кость Левицький був фундатором ціннісних змагань у філософії права кінця XIX ст.;
- розкрити аксіологічне значення філософсько-правових ідей правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст. для сучасного етапу розвитку вітчизняної правознавчої науки.

Об’єкт дослідження – суспільно-правова думка Галичини.

Предмет дослідження – становлення і розвиток філософсько-правових ідей у Галичині сер. XIX – XX ст.ст.

Методи дослідження. Відповідно до поставлених мети і завдань методології дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Зокрема, за допомогою діалектичного методу визначено стан наукової розробки, методологію та логіку розвитку філософсько-правових ідей правників Галичини вказаного періоду (розділи 1, 2, 3). Системний підхід у дослідженні проблем, які розглядалися, дав можливість вперше включити у поле вітчизняного правознавства аналіз філософсько-правових ідей правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст. (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). Використання комплексу наукових методів дозволило досягти поставленої наукової мети, зокрема: конкретно-історичний метод сприяв дослідженню вказаних філософсько-правових поглядів у їхній ретроспективі (розділи 1, 2); герменевтичний метод застосовувався для інтерпретації оригінальних текстів, а формально-догматичний – в процесі аналізу чинного законодавства і практики його застосування державними органами на галицьких землях вказаного періоду (2.4, 3.1, 3.2); метод моделювання сприяв реконструкції суспільного буття галичан (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3); метод доповнюваності в історіографії України (підрозділи 2, 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням становлення і розвитку філософсько-правових ідей правників у Галичині сер. XIX – XX ст.ст., у незаідеологізованому форматі, в результаті якого сформульовано низку нових положень, висновків і пропозицій, які мають важливе значення для розвитку юридичної науки і практики, а саме:

вперше:

- досліджено появу в Галичині філософсько-правових ідей вітчизняної гуманітаристики та їхнє становлення в сер. XIX – XX ст.ст., що дає підстави назагал по-новому системно осмислювати процеси розвитку національної філософії права не у локальному відриві від філософського та культурно-правового контексту всієї України і Європи, а що важливо – довести її переконливу національну спорідненість та органічність із європейським правовим контекстом;
- встановлено аксіологічні архетипи слов'янського філософського дискурсу із XVI–XVIII ст.ст., які були продовжені у науковій творчості правників XIX ст. в Галичині (любов і милосердя, сердечність, релігійність, добро і зло, виховання національної свідомості і патріотизму);
- розглянуто західноукраїнський філософсько-правовий романтизм у контексті європейського і його кризи у XIX ст. із аналогічними процесами в європейській філософії, що позначилася на інтелектуальних надбаннях правників Галичини;
- виділено чотири етапи розвитку філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст.; введено в науковий обіг близько 10 імен правників, майже 150 їхніх праць, опублікованих в Галичині та поза її межами.

удосконалено:

- положення про систему ознак, притаманних звичаєво-правовій культурі української спільноти;
- теорію природного права на основі авторських позицій С. Дністрянського, К. Левицького, В. Старосольського, К. Ганкевича та ін.;

– положення про творчу індивідуальну манеру наукового авторського мислення у філософсько-правовій площині, якій у сер. XIX – XX ст.ст. був притаманний європейський інтелектуалізм;

набуло подальшого розвитку:

- дослідження передумов появи філософсько-правових ідей в Галичині в окреслений період;
- осмислення фактографічних спотворень української історіографії;
- розвінчування пропагандистських радянських деформацій національної української науки філософії права.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій і висновків у:

- сфері правозастосування – щодо забезпечення засад верховенства права, законності, справедливості та гуманізму;
- правовиховній діяльності – для підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення, студентської молоді;
- науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у філософії права;
- навчальному процесі – в процесі викладання таких навчальних дисциплін, як філософія права, соціологія права, теорія держави та права, а також при підготовці навчально-методичних матеріалів, посібників і підручників із вказаних дисциплін (акти впровадження від 22.03.2018 р. № 24 Львівського університету внутрішніх справ; 21.06.2018 № 67-01-1139 Національного університету «Львівська політехніка»).

Особистий внесок здобувача. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права» на тему: «Становлення та розвиток філософсько-правових ідей в Галичині (сер. XIX – XX ст.ст.)» виконана самостійно.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення та висновки дисертації оприлюднені на засіданні кафедри теорії та філософії права ННІПП Національного університету «Львівська політехніка», а також під час участі у

міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: *Perspective trends in scientific research-2015/October, 17–22, Bratislava, Slovak Republic, 2015*; Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції: тези доповідей, виступів і повідомлень учасників Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 3 грудня 2015 р.), Львів, 2015; Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матеріали учасників III заочної науково-практичної конференції (м. Львів, 11 квітня 2016 р.), Львів, «Львівська політехніка»; Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності: матеріали учасників заочної науково-практичної конференції (м. Львів, 27 квітня 2017 р.), Львів, «Львівська політехніка», 2017; Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід (м. Львів, 27 квітня 2018 р.), Львів, «Львівська політехніка», 2018.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано чотири статті у наукових фахових виданнях України, одну – у зарубіжному виданні (Республіка Молдова) та п'ять публікацій за результатами наукових та науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНЕ РЕКОНСТРУЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА В ГАЛИЧИНІ (сер. XIX – XX ст.ст.)

1.1. Стан дослідження проблематики

Поки що у вітчизняній філософсько-правовій думці, на наш погляд, бракує наукових праць сучасного взірця щодо новітньої переоцінки історико-філософських і філософсько-правових ідей минулого, зокрема, щодо розвитку науки на окремих поневолених урядами сусідніх держав роз'єднаних землях Західної України. Досі ми мали «офіційні теорії» російського взірця, з яких довідуємося, що окремішніх національно-культурних явищ не було, оскільки саме в XIX ст. в Росії ні про яку національну ідею не могло йтися. Вся правознавча наука одержувала статус такої, яка народилася в єдності радянських систем; вся інша мала підпорядковуватися лише сформованій в СРСР упередженій оцінці. Відтак «заборонені» теми досі у своєму висвітленні не є всебічно і системно дослідженими, що, звісно ж, впливає на якість наукового дискурсу в його об'єктивному баченні і поглибленому вивченні.

Для нас увесь виклад матеріалу раціоналізуватимуть здобутки як 1) теоретиків права, і звісно ж 2) філософів права, так і 3) істориків права.

Історико-філософська дескрипція особливостей розвитку філософсько-правових ідей в Галичині у сер. XIX – XX ст.ст. конструктивна для дослідників вже тому, що саме в цей період формувалася не окремішність, а філософія певної «національно визначеної культури як її теоретичної саморефлексії» на рівні європейського світобачення. Ми наголошуємо на гострій потребі нашої культури в ідентифікації, оскільки світ ще дуже й не обізнаний із неповторним самобутнім доробком українців у всіх сферах життя. А саме ця неповторність і

творює сутнісну відмінність і об'єктивну історію двох різних народів – українського і російського і їхнє майбутнє.

Наукові напрацювання правників Галичини, пов'язані з означеною проблематикою на: 1) дослідження звичаєвого права; 2) наукові праці з соціальної та аграрної історії; 3) історико-правові дослідження. Усі ці праці можна класифікувати за хронологічним і регіональним критеріями. Такий підхід дає змогу простежити історію вивчення насамперед звичаєвого права як дослідницький процес, а не механічний вибір окремих дослідників та їхніх праць. Регіональний принцип класифікації виділяє, з одного боку, праці західноукраїнських дослідників, а з другого, – науковців Російської імперії, оскільки історія дослідження звичаєвої культури в обох регіонах дещо відрізняється за концепціями, хоча й методи дослідження є ідентичними [57, с. 7].

Для філософсько-правового дискурсу особливої ваги набуває окреслення процесів зародження ідей філософії в Галичині. Виникає потреба викласти сучасні оцінки до трактування поняття територіальних теренів під назвою «Галичина».

З короткої і найновішої енциклопедичної довідки дізнаємося про основні історичні етапи постання Галичини як окремої територіальної одиниці [39].

«Галичина́» – історична назва корінних і споконвічних українських земель, розташованих на північ від Карпатських гір, у басейні річок Дністра (верхня і середня течії), Західного Бугу (верхня течія), Сяну (верхня течія). Це територія Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (за винятком північної частини) областей України, а також ряду воєводств Польщі (Перемишльське, Ряшівське (тепер Жешівське), Замойське, Холмське та ін.). Упродовж історичного розвитку українських земель – Галичина́ як один з етнічних українських регіонів була складовою Київської Русі (9–12 ст.), Галицько-Волинської держави (1199–1349), Польського Королівства (1387–1569), Речі Посполитої (1569–1772), Австрійської імперії (1772–1867), Австро-Угорської імперії (1867–1918), ЗУНР (1918–1921), Польщі (1921–1939), УРСР

(1939–1991). Перебуваючи у складі різних держав, щодо Галичини вживалися різні назви. Так, зокрема, у період Середньовіччя Галичина в історичних джерелах згадується як Галицька Русь, Галицькі землі, Галицькі волості, Червенська Русь, Червенські землі, Галицькі удільні князівства тощо. Протягом століть, перебуваючи під впливом різних держав, основне місто Львів мало різні назви – Леополіс, Левенсбург, Лемберг, Львув [39, с. 185].

Внаслідок першого поділу Речі Посполитої (1772) Галичина була приєднана до складу австрійської імперії, яка штучно об'єднала західноукраїнські землі з польськими в окрему адміністративно-територіальну одиницю під назвою «Коронний край Галичини і Лодомерії з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським». Скорочено названі Галіцією (Галичиною – за стародавньою назвою Галицького князівства). В австрійський період виник умовний поділ – на Західну Галичину із центром у Кракові, населену переважно поляками, і Східну Галичину – з центром у Львові, населену переважно українцями.

У 1796–1849 рр. до складу Галичини входила також Буковина. Після встановлення тут австрійського панування з метою господарського та культурного піднесення краю уряд провів ряд реформ: спроба ліквідації кріпацтва і пом'якшення панщини, запровадження нового судочинства, утворення ряду навчальних закладів для українського населення [Там само].

Колоніальна політика Австро-Угорської монархії щодо розвитку промисловості Галичини, як зазначає М. Лісна, особливо яскраво виявилася в основній її галузі – нафтодобувній промисловості [146].

Найбільш розвинутою в Галичині галуззю промисловості було гуральництво, яке досягло значних розмірів. Це пояснюється тим, що галицькі поміщики користувалися так званим правом пропінації, тобто монопольним правом виробництва і збуту горілки та пива й були звільнені від сплати податків та акцизних зборів з виробництва і збуту горілки та пива.

У Галичині та в інших неавстрійських краях була найнижча зарплата. За однакову працю робітники Львова одержували значно менше, ніж робітники Відня.

У Галичині існував найдовший робочий день, який коливався від 10 до 12 годин, а нерідко доходив до 14–16 годин на добу. Жорстоко експлуатувалася жіноча і дитяча праця [146, с. 8].

Рубіж XVIII–XIX ст.ст. в Європі позначений «першою індустріальною революцією», а наука стала, за визначенням дослідника філософії права та її історії і сучасності В. Кузнєцова, безпосередньою продуктивною силою суспільства. Відтак «постає нова соціально-економічна реальність, що породжує багато нових проблем. Право стало активною й неодмінною складовою процесу формування і перед юриспруденцією виникають абсолютно нові завдання – правове регулювання відносин капіталістичного суспільства, що інтенсивно розвивалося» [117, с. 195].

Непроста історична доля Галичини досі викликає неоднозначні оцінки згаданих процесів, які звісно впливали на своєрідність розвитку філософії права, на національну її ідентичність.

У спостереженнях Ю. Оборотова доводиться давність єдності слов'ян, які «взаємодіяли у процесі розселення ... ще задовго до утворення Київської Русі ... з іншими етносами й державами», на підставі чого «розгорталися процеси правогенезу й на міфологічному фундаменті утворювалася правова ментальність етносу». Вчений переконаний, що візантійська складова, сформована на основі норм Римської імперії, позначилася на творенні своєрідного юридичного плюралізму [179, с. 113].

Спадок Галичини доповнений деякими встановленими фактами: «Найбільш значущим мегачинником, – зазначає автор, – котрий справив тотальний вплив на правову культуру Давньої Русі, було християнство з його ідеями першості Божественного над людським, духовного над матеріальним і земним. Характерно, що правові ідеї давньоруської епохи склалися багато в чому завдяки церковному (канонічному) праву, що саме було важливим

компонентом правової системи Київської Русі. Тим часом привнесення канонічних норм із Візантії не змінило того становища, що майнові відносини в IX–XII століттях регулювалися нормами звичаєвого права, а нормативно-правові акти, що приймалися, здебільшого розвивали вітчизняні традиції, встановлювали судову практику князів, закріплювали зовсім новий порядок» [179, с. 114].

Вдамося до характеристики розвитку філософської думки в Україні та сформованих дослідниками настанов. «Перш ніж будувати ... систему категорій пізнання, обґрунтовувати закономірності розвитку природи чи головні методи її дослідження, мислитель повинен об'єктивно розібратися в духовних орієнтаціях доби, соціальних і моральних цінностях, світогляді тощо. Навіть більше – він має визначитись у своєму внутрішньому розумінні місця та ролі людини в суспільному житті, її долі, щастя та справедливості ... При вивченні філософських систем увійти в їх змістовий контекст можна лише через ознайомлення з історією філософської думки, з тим інтелектуальним надбанням і тими історичними помилками, які визначають головні віхи на шляху наближення людського духу до пізнання істини людського буття» [8, с. 74–75]. Візьмемо цю тезу дослідників за методологічно спрямовальну, і звернемо увагу на те, що у першій половині XIX ст. у Галичині розпочалося українське національне відродження, очолене представниками свідомого греко-католицького духовенства. Вагомими явищами у цьому процесі стали утворення у Перемишлі І. Могильницьким «Клерикального товариства», діяльність митрополита М. Левицького і, особливо, утворення «Руської трійці» (1837) та видання альманаху «Русалка Дністровая», яка довела, що українці Галичини й Наддніпрянищини – це одна етнокультурна спільнота, попри неоднакові назви (русини й малороси) на етнічних землях. Яків Головацький (1814–1888), як представник «Руської трійці», обґрунтовував три періоди в розвитку українського народу: перший період – з IX до половини XIV ст.; другий період – з половини XIV ст. до другої чверті XVIII ст.; третій період – від «Енеїди» Котляревського (1798).

Викликом тодішньому трактуванню статусу галицьких українців була діяльність «Руської трійці», яка революційні події 1848–1849 бачила як пробудження національної самосвідомості українського населення Головної Руської Ради, що виникла у Львові (1848) і проголосила ідею єдності всіх українських земель, а також пропонувала утворити з українських земель Східної Галичини, Буковини та Закарпаття окремий коронний край у складі Австрійської імперії. Важливою подією було скасування панщини в Галичині у 1848 р., яке відкрило нові можливості для розвитку економіки краю, сприяло відродженню національно-культурного життя. Саме ці події постають, на нашу думку, ключовими у становленні і розвитку філософсько-правових ідей. Відтак ми обрали цей період як початковий для нашого аналізу.

Після утворення Австро-Угорщини Галичина увійшла до складу австрійської її частини. Влада тут повністю належала польським аристократам.

До Першої світової війни постійно відбувалося українсько-польське протистояння. Проте, незважаючи на всі порушення і обмеження, Галичина у другій половині XIX ст. була регіоном, де активно розвивалися українські національно-культурні установи. З 1894 р. у Львові працював професор М. Грушевський, який відіграв важливу роль у розвитку української культурної науки та громадсько-політичного життя в Галичині. Тут працювали видатні українські діячі того часу – І. Франко, М. Павлик, А. Вахнянин, Ю. Романчук та ін. У роки Першої світової війни в Галичині було сформовано Легіон Українських Січових Стрільців, який у подальшому став першим військовим формуванням молодих українських збройних сил [39, с. 189].

У цьому процесі важливу роль відігравали політичні процеси, які енциклопедисти описують так. У період розпаду Австро-Угорської імперії на землях Галичини і Буковини було створено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР), яка 3 січня 1919 р. ухвалила закон про злуку з Українською Народною Республікою (УНР). Урочисто Акт Злуки УНР та ЗУНР було проголошено 22 січня 1919 р. ЗУНР охоплювала етнічну Українську Галичину, завдала відчутних ударів тим польським дослідникам, хто сумнівався у

приналежності галицьких українців до єдиного українського народу. Її проголошення стало наслідком боротьби українців за право на національну державу після Першої світової війни. У липні 1919 р. Галичина була окупована польськими військами. ЗУНР припинила своє існування. Східна Галичина, західні повіти Волині під назвою Західна Україна за Ризьким мирним договором 1921 відійшли до складу Польщі і перебували у її складі до 1939 р.

Однак навіть за цих складних умов українцям Галичини вдалося розвивати діяльність культурно-освітніх та кооперативних організацій («Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар» та ін.) [39, с. 189–190].

Важливе місце в історико-культурній спадщині народу займала звичаєво-правова культура Галичини, оскільки тривалий час українці не мали своєї держави, а законодавство сусідніх держав не враховувало особливостей традиційного господарювання, етнічної специфіки землеволодіння і землекористування, особливостей народної правосвідомості та ментальності, що створювало ситуацію, за якої право практично не мало сили, і тоді прогалини в законі займав звичай. Соціальні відносини в селянському середовищі переважно регулювалися звичаєвими традиціями, пристосовуючись до закону, а часом і відверто ігноруючи його [57, с. 2].

Історіографія викладена у працях з історії українського національно-політичного руху в Галичині сер. XIX – XX ст.ст., з історії українських культурних і економічних товариств, автори яких описували внесок правників та інших українських діячів. Перші спроби наукового осмислення подій сер. XIX – XX ст. належать М. Грушевському, Н. Полонській-Василенко, І. Крип'якевичу, Д. Дорошенкові.

Отже, історичний блок досліджень найбільш багатий в усій історіографії Галичини XIX–XX ст.ст. Окремі аспекти партійно-політичного життя в Галичині відображені у працях М. Трусевича, С. Телешуна, І. Гаврилів, М. Мудрого, О. Реєнта. Про розвиток національної ідеї й суспільних рухів йдеться у працях О. Сухого, В. Вериги, Л. Зашкільняка, Б. Трофим'яка, О. Полянського. Державотворча діяльність в ЗУНР описана у розвідках

С. Макарчука, М. Литвина, К. Науменка, М. Лазаровича, О. Павлишина та ін. Однак всі вони написані, як і решта, у радянський час, хоча й на величезному фактичному матеріалі. Вже тепер окремі історичні події з історії Галичини потребують свого доосмислення і переосмислення, оскільки саме ці події (історичні, культурні, економічні) впливали на світоглядні процеси, на розвиток філософії права на західноукраїнських теренах.

Аналіз історико-правового пласту, в надрах якого визрівали філософсько-правові концепти, залежить від оцінки безцінної правової української спадщини, яка була ідеологічно зневажена і сформована упереджено в контексті ще радянських стереотипів.

Професор Ю. Оборотов справедливо стверджує, що правова спадщина – «становить сукупність зв'язків, відносин результатів правового розвитку минулих історичних епох у межах окремої правової культури, системи чи сім'ї. Ця спадщина закономірно втілена у певному кодексі правових цінностей, що становить підґрунтя будь-якої правової системи і є необхідною умовою існування, функціонування й розвитку права. Отож-бо і національна правова культура кожного конкретного моменту перебігу містить правову спадщину і творить її» [179, с. 109].

Розвиток права в Галичині описаний ще раніше такими відомими дослідниками, як М. Владимирський-Буданов, М. Дашкевич, Ф. Леонтович, М. Максимейко, О. Малиновський, О. Скакун, М. Ясинський та ін. Відомі також праці з історії розвитку держави і права України відображають діяльність ЗУНР та Галицької СРР таких теоретиків, як І. Бойко [31; 32], В. Верига, М. Гримич [58], В. Кульчицький [118–124], В. Кучабський, М. Лісна [146], Ю. Лобода [147], М. Лозинський, В. Макарчук [148], М. Стахів, І. Терлюк [210–212], Б. Тищик, М. Чубатий, С. Ярославин та ін.

Потреба творення новітнього філософсько-правового бачення процесів національної ідентифікації історії спричинена сучасною критикою, яка звучить з уст відомого дослідника І. Лисого. Він пише: «Оскільки здобутки української філософії ще не дають їй змоги розпочати повноцінний, партнерський діалог з

іншими національними філософіями, її визначеність як української залишається певною мірою проблемною. І так, очевидно, триватиме доти, допоки наша філософська думка не осягатиме суттєву своєрідність буття української людини в сучасному світі і не збагачуватиме узагальненням здобутого тут універсом світового філософського людинознавства» [145, с. 16].

Отже, щоб подолати цю критику, яку філософ узагальнив, треба визнати, що сучасні підстави для відкриття невідомих сторінок вітчизняної філософії права існують. Названі вище вчені переважно вбачали в іменах західноукраїнських правників ХІХ–ХХ ст.ст. лише дослідників теорії права, кримінального і цивільного права. Проте рамки західноукраїнських наукових праць значно ширші, а в них існує філософський ґрунт в осмисленні багатьох правничих тем. Саме в описі предмета дослідження, його аналізу правники вдавалися до філософського формулювання проблематики та її тлумачення. У зв'язку з цим невивченість такого пласту філософування – апосіопеза, тобто умовчання – не дає науковцям глибше простежити саме західноукраїнську традицію.

Пізнання історії правознавства на західноукраїнських землях у ХІХ–ХХ ст.ст. не передбачає поповнення звичного нагромадження імен і фактів, а проектує когнітивне заглиблення у духовну складову народу як частину правової культури, її істинну спорідненість із континентальною, а не євразійською правовою культурою.

У своїх міркуваннях спиратимемося на одну із останніх наукових періодизацій розвитку філософських ідей, запропоновану дослідником О. Гринівим [57], який виділяє такі етапи української філософської думки:

«а) філософія княжої доби (великокняжої Київської імперії, Галицько-Волинського князівства (королівства), Великого князівства Литовського, Руського (Українського) і Жемантійського);

б) філософія козацько-гетьманської доби (братств, Острозької академії, Києво-Могилянської академії, вчення Григорія Сковороди);

в) філософія доби романтизму (історіософія «Історії Русів», релігійно-філософський ірраціоналізм Миколи Гоголя, історіософські й антропософські ідеї чільних діячів Кирило-Методіївського братства – Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова; «філософія серця» Памфіла Юркевича; «філософія мови» Олександра Потебні);

г) філософія сучасної доби (позитивізм Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Грушевського і Володимира Лесевича, «новоромантизм» Лесі Українки, передекзистенціалізм Михайла Коцюбинського і Василя Стефаника, екзистенціалізм Тодося Осьмачки і Валер'яна Підмогильного, історіософія В'ячеслава Липинського, Івана Лисяка-Рудницького, теорія ноосфери Володимира Вернадського, ірраціоналізм Дмитра Донцова, персоналізм Олександра Кульчицького, «філософія життя» Миколи Шлемкевича, Володимира Янева, Богдана-Ярослава Цимбалістого, неотомізм Йосифа Сліпого, теологізована історіософія Лева Силенка, контекстуалізм Василя Лісового), що засвідчує багатство національної філософської думки, з одного боку, і розвиток її в європейському контексті, з іншого» [57, с. 7].

У такій періодизації відтворена українська філософія, а «не історія філософської думки на українських землях», однак автор цієї періодизації не приділяє уваги доробкам галицьких правників, які у цій галузі вже мали ряд досягнень, відображених у тогочасних фахових часописах.

Щоб не вдаватися до певної штучно створеної відірваності Галичини і її науки через роки поневолення, акцентуємо на паралелізмі історичних, національно-культурних частковостей, які дають нам підстави доводити «питому традицію філософування».

Відтак схилиємося до авторитетного твердження про те, що «підстави буття людини всезагальні, однакові для людей різних культур і націй, але їхні смисли щоразу інші, безконечно розмаїті. Цим зумовлені як авторський характер філософського мислення, його оригінальність, так і національні виміри філософії» [145, с. 10]. А субрегіональні чи національні «локалізації»

формується і розвиваються «в лоні певної національно визначеної культури як її теоретична саморефлексія» [145, с. 13].

Саме це виокремив І. Лисий: «Уже в рефлексії академічного середовища останньої третини ХІХ сторіччя Київська академія вирізнялася історичним спрямуванням філософської діяльності від догматичного московського» [145, с. 20], а Памфіл Юркевич як філософ виріс із української, сквородівської філософської традиції, тоді як російська філософська традиція на час його фахового формування ще фактично не склалася» [145, с. 19].

Першопочаткова дискусійність тверджень І. Лисого нівелюється вже до певної міри тим, що окреслення загальних тенденцій розвитку філософії цілком об'єктивне і воно ж екстраполюється на всі терени колишніх українських земель, що буде доведено нижче.

У цьому описі спиратимемося на визначення філософами основних напрямів філософського тлумачення, яких в історії три: прогресистський, регресистський і циклічний; основних парадигм дві: класична і некласична.

З'ясування своєрідності цивілізацій як цілісних, відносно автономних і локалізованих у соціальному хронотипі культурних утворень, їхньої ролі й місця в історичному процесі є однією з відмінних рис некласичної парадигми філософсько-історичного мислення. Воно є одним з дієвих засобів розробки, «обґрунтування і реалізації нелінійного підходу до осягнення та адекватного відображення розмаїття людської історії» [216, с. 343].

Запроваджений у середині ХVІІІ ст. французькими гуманітаріями термін «цивілізація» вживався досить тривалий час у контексті традиційно-класичного, лінійного тлумачення історії. Спочатку – для позначення процесу переходу від варварського до культурного, цивілізованого суспільства. Пізніше – вже для найменування самого цього суспільства, уособленням якого поставало для філософів та істориків Європи до другої половини ХІХ ст. суспільство західноєвропейське. Лише з цього часу започатковуються – спершу поодинокі, а з плином часу й дедалі чисельніші – спроби подолання моноцентричного (байдуже прогресистського чи регресистського, європо- чи

азіацентричного) розуміння всесвітньоісторичного процесу і розробки принципово іншого, нелінійного осмислення історії. «Класичними представниками такого, неklasичного розуміння історичної реальності і є передусім прибічники цивілізаційного напрямку в світовій історії філософії кінця XIX – першої половини XX ст. М. Данилевський, О. Шпенглер та А. Тойнбі» [216, с. 343].

На наш погляд, концепція німецького філософа і психолога Карла Ясперса зводиться до твердження, в якій лінійна історія суспільства складається із певного критичного сегменту: осьовий час, який визначає наступну епоху. Однак критичні оцінки лінійного процесу розвитку суспільства стимулюють появу різних підходів щодо оцінок історії. Такими непростими є характеристики правової спадщини українців, які проживали на поневоленних іноземними загарбниками землях, але не втрачали і не втратили своїх питомо національних ідей, носіями яких вони були на основі багатих традицій.

Суспільно-політичні і правові передумови поширення філософсько-правових ідей на поневоленних землях характеризуються тим, що все-таки на цьому етапі відбувалася своєрідна акумуляція того процесу, який стався у XIX ст. у цій сфері світової філософсько-правової науки.

«Філософія права XIX ст. за всієї різноманітності та різноспрямованості відбиває процес набуття конкретного юридичного втілення ідей і світоглядних позицій, які розвиваються вже не на тлі понад тисячолітнього періоду панування латинської вченості, а з урахуванням особливостей культурного розвитку певних спільнот. Останні у своїх доцентрових тенденціях поєднання етнічного з політичним усе більше знаходять втілення в понятті «нація» та «національне», у чому це століття, принаймні в Європі, стає також вирішальним. Тяжіння до універсального (як всесвітньо значущого) у філософській довершеній державно-правовій концепції І. Канта з одночасним визнанням її стрижнем, здатність раціонального самообмеження волі окремим індивідом (автономною особистістю) переосмислюється Г. В. Ф. Гегелем (1770–1831) як діалектична єдність результатів «сходження» ідеї права від

платонівської абстракції до сучасної йому романтичної за духом «конкретності» [39, с. 964].

Вчені зауважили, що «Філософія права» Гегеля разом із попередніми дослідженнями (насамперед «Феноменологією духа» та «Філософією історії») не тільки завершує просвітницький етап, а й водночас започатковує новий, що хронологічно збігається із початком ХХ ст. У цей час зазначені різноманітність і різноспрямованість у спробах філософського (світоглядного та методологічного) обґрунтування правознавчих пошуків були намаганням протиставлення, зіставлення та поєднання різного штибу кантіанського і гегелівського розуміння права, його ролі і значення в житті соціумів і ступеня впливовості на напрям їх подальшого розвитку. Фактично такими напрямками й інтерпретаціями завершується століття, коли апеляція до умоглядної раціональності природно-правових доктрин почне набувати ознак компромісу з посиленнями на очевидність культурно-історичного обґрунтування різних форм і способів співіснування людей залежно від об'єктивних умов» [39, с. 964].

Автори підкреслюють, що в цьому періоді поступово зменшується гострота постановки правових питань у площині протистояння релігійних та світських точок зору: секуляризована думка звертається до авторитету держави, яка набуває все більшої ваги. Що ж у цей період відбувається на терені філософської науки в нас?

В Україні, як і в Європі, «звертається увага на зв'язок Гегеля з надпотужною загальнокультурною течією, що була однією з визначальних у ХІХ ст. – романтизмом», – і «мала вплив не тільки на художньо-мистецький пласт культури, а й, насамперед через літературу, і на філософію та юридичну думку, включаючи й філософію права. У цей час найвідомішим прикладом є історична школа права в Німеччині, основні представники якої Г. Гуго (1764–1844), Ф. К. фон Савіні (1779–1861) та Г. Ф. Пухта (1798–1846) наполягали на природності розвитку права як одного з феноменів культури, порівнюючи цей

процес із розвитком мови: перше, як і друге, є втіленням і вираженням «народного духу» (вплив Й. Г. Фіхте та Й. Г. Гердера)» [39, с. 965].

«Українська класична філософія XVIII–XIX ст. виявляє у своїх характеристиках певну парадоксальність, яка стає помітною в другій половині XIX ст. Йдеться про досить високий загальнокультурний рівень її не тільки на «загальноімперському», а й на європейському рівні. Водночас XIX ст. було чи не найтяжчим за всю колоніальну добу нашої історії. Отже, постає запитання, чи не вияв це того, зазначеного Ж.-П. Сартром, екзистенційного парадокса, коли найбільшою мірою свобода притаманна людям у ситуаціях обмеження та скутості (Сартр славить свободу «в'язня, скутого кайданами», оскільки саме ця скутість і стимулює зростання у в'язня найпристраснішого бажання свободи, визволення)?» [217, с. 607].

Дослідники цього періоду стверджують, що «звичаєва основа права через мову набуває юридичного оформлення, і це є нормальний культурний процес, а його історична ретроспективність дозволяє сьогодні поєднувати постаті Г. В. Ф. Гегеля та представників цієї школи в одному напрямі як «правовий історизм» (В. Кузнєцов). Протистояння концепціям природного права, що демонструвалося представниками історичної школи, було фактично науковим опонуванням основним їх положенням, оскільки звернення до історії права, зокрема римського, як зразків для власної правотворчості, а також її раціонального обґрунтування, доводило фактичне існування і значущість універсальної нормативності (П. І. Новгородцев)». Вчені зауважили «плідний і потужний розвиток цього напрямку. Якщо Ф. К. фон Савіньї виявив органічний зв'язок права з характером народу, з'ясував якість звичаєвого права як живого закону, то Р. Ієринг (1818–1892) описує право і державу як з'єднання їхньої мети («Мета у праві»), при цьому «гегелівський слід» виразно простежується у виокремленні права в самостійну соціально значущу сферу через одне з основних понять боротьби («Боротьба за право»). Інтенсивна еволюція поглядів цього видатного німецького правознавця призвела до різних тлумачень у визначенні напрямку його поглядів, у яких домінантними стали «соціологічний

позитивізм» та «юриспруденція інтересів». Заперечення логічних основ права свідчить про той постійний вплив «історичного ґрунту» загальноромантичного характеру культурній атмосфері ХІХ ст. й створювання інтелектуального напруження». «Одним із крайніх виявів цього в напрямі актуалізації антигуманних тенденцій у філософії права можна вважати позицію, що її обстоював польський і австрійський соціолог і правознавець Л. Гумплович (1838–1909) [39, с. 965].

Енциклопедисти О. Литвинов, С. Максимов зауважили, що К. Бергб (1849–1927) «спирався на ідеї О. Конта (який визначав право через поняття свободи та закону) і водночас відстоював багато позицій історичної школи права, у праці «Юриспруденція та філософія права» наполягає, що наука повинна вивчати, а не оцінювати. Звідси наука про право повинна займатися тільки об'єктивно наявним правом (це законодавча діяльність держави), реальним правом є те, що виражено в законі, тому воно є логічно завершеним і не може спиратися на метафізичні спекуляції природно-правових теорій» [39, с. 966].

Дослідники О. Литвинов і С. Максимов акцентують увагу на тому, що «Великий вплив на політично-правові процеси з другої половини ХІХ ст. мали напрями думки, які відкидали ідеї права і держави як такі, що суперечать уявленням про прогресивний розвиток людства. Ці світоглядно-теоретичні побудови мали переважно комунітаристську (соціалістичну, комуністичну) та анархістську спрямованість). Від сприйняття/несприйняття ідей «молодих гегельянців» М. Штірнера (1806–1856) та Б. Бауера (1809–1882) через Л. Фейербаха (1804–1872) з їх думками про можливість виправлення «влади, що відхиляється», відновленням релігії як гуманного «зв'язку» людей, починається шлях ... К. Маркса (1818–1883) і Ф. Енгельса (1820–1895).

З'явилися ідеї «відмирання» права і держави. Це було складністю «усвідомлення природності розвитку людства в напрямі гуманізації соціальної організаційно-регулятивної нормативності, представленої перш за все правом (дієвість якого – у легітимації насилля загальною волею), а також включення до

цих характеристик методологічного інструментарію подолання того спротиву, що чиниться примітивованою свідомістю в цьому напрямі» [39, с. 967].

Відома сентенція щодо історії, яка забезпечує зв'язок між минулим і сьогоденням, сьогоденням і майбутнім. Такою є засаднича парадигма оцінки західноукраїнської філософсько-правової науки. Фактично для дослідження взяті правові історичні факти, які засвідчують неперервність традиції розвитку «локальної» філософсько-правової науки, яка існувала в унісон національним правовим традиціям, подекуди відстаючи, а подекуди навіть випереджаючи появу і розвиток філософсько-правових ідей «братніх народів». Потрібність таких оцінок для сучасного цивілізованого суспільства сформулював відомий український філософ Памфіл Юркевич: «національний темперамент народу, його психологічна конституція накладають свій відбиток на право і форми його життя» [79, с. 7].

Природно те, що у всі часи інтерес до історії України був неабияким. Його не стримували жодні заборони, свавілля влади чи ув'язнення. Імена дослідників фундаментальних праць, які долучилися до цього процесу, це: А. Канарський, М. Тарасенко, М. Дученко, В. Іванов, О. Яценко, Н. Депенчук, В. Куценко, В. Павлов, О. Лисенко, В. Дмитриченко, В. Танчер, М. Логвин, Д. Острянин, Ю. Шемшученко, П. Дишлевий, І. Надольний, М. Тарасенко, А. Лой, М. Кульчицький, О. Ісаєвич, М. Сокурєнко, М. Русин, А. Конверський, М. Шлепаков, Д. Остряпин, А. Петрусєнко, І. Карнаухов, А. Бичко, Т. Ящук та багато інших.

Однією із узагальнюючих праць проблем вітчизняної філософії і філософії права, зокрема, є дослідження І. Огородника та В. Огородника «Історія філософської думки в Україні» (1999). Основною цінністю є те, що в лекціях «основну увагу приділено тим мислителям, які обстоювали загальнолюдські цінності в контексті національної духовної культури, а також тим, імена яких були невинувато забутими» [182, с. 2].

Звичайно, історія вітчизняної філософської думки не може охопити усього матеріалу, який репрезентує багату духовну спадщину всіх поколінь.

Відтак філософсько-правова проблематика з її заглибленістю в історію, з одного боку, проростає на загальнофілософському ґрунті, нагромадженому нашими попередниками, а з іншого, – твориться (як і започатковувалася) на правознавчих теренах науки. У Галичині це насамперед завдяки тісним зв'язкам із європейськими школами права, до викладання в котрих запрошували знаних правників Костя Левицького, Олександра Кістяківського, Остапа Терлецького та інших [43, с. 219].

Проте досі відсутня сучасна фундаментальна праця, яка б охоплювала своїм аналізом усі процеси зародження і розвитку національної філософсько-правової думки на західноукраїнських землях.

Системними дослідженнями зазначеної проблематики не можна вважати поодинокі дослідження щодо творчості С. Дністрянського, В. Старосольського, К. Левицького та ін.

На західних землях України правнича наука найбільш активно концентрувалася навколо двох університетів: Львівського і Чернівецького. Так сферу приватного права і філософії права розвивав О. Огоновський, кримінального права і водночас філософії права – П. Стебельський, цивільного права і філософії права – С. Дністрянський, конституціоналізму і філософії права – К. Левицький та ін.

Помітним науковим явищем у Відні стала спроба створити на основі українського тексту «Вісника законів» (виходив з 1850 р.), укладання правничого термінологічного німецько-українського словника правничо-політичної термінології «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs Deutschruthenische Separat-Ausgabe» (1851).

Середовищем визрівання наукових правничих ідей у Львові стала Правнича Комісія при НТШ, яка домоглася видання «Правничої Бібліотеки» в 4 томах, а також «Збірника Правничої Комісії» у 2 томах. Утворене активними і свідомими юристами Товариство українських правників три роки поспіль – із 1910 до 1913 року видавало щоквартально «Правничий вісник». Його зміст охоплював теоретичні і практичні питання права.

Фахові видання «Часопись Правнича» та «Часопись Правнича і Економічна», «Життя і право», як і попередні видання, виходили друком завдяки об'єднанчій праці К. Левицького, пізніше – С. Дністрянського (які очолювали редакційні колективи) і часто самі вони були авторами кількох статей до одного номера, друкуючи їх під псевдонімами. Вони гуртували навколо себе правників і видатних сучасників С. Барана, В. Вергановського, А. Горбачевського, Є. Давидяка, М. Зобкова, В. Левинського, М. Лозинського, О. Надраги, О. Огоновського, Є. Олесницького, В. Охримовича, В. Панейка, П. Стебельського та ін.

Як слушно зауважують дослідники історії права А. Білинський, В. Маркусь, Ю. Старосольський, «більшість правників» були прихильниками І. Канта, філософські ідеї якого (на противагу Росії) були закорінені в українській філософсько-правничій науці [80, т. 6, с. 2295].

Звичаєве право та його існування із передісторичних часів суттєво вплинуло на правосвідомість українського народу і на правовідносини. І навіть «під татарською владою, яка не втручалася у внутрішні взаємини зайнятих територій та згодом і під польською зверхністю, Польща якийсь час визнавала українське право звичаєве як руське право» [80, т. 6, с. 2304]. Ці ж норми збереглися і під Литвою, і на Гетьманщині.

Своє трактування визрівання філософсько-правових ідей на західноукраїнських землях подали автори монографії В. Вовк і Н. Павлусів: «вітчизняна культура, як видається, позначена домінуванням традиційного елемента, адже, попри наявність оригінальних філософських шкіл та течій (наприклад, «філософія серця»), їх здобутки залишалися надбанням переважно дуже незначного прошарку інтелігенції у селянській країні, що, однак, не означає відсутності філософсько-правових уявлень. Просто останні були органічно інтегровані у релігійну та звичаєво-правову культуру народу. Якщо заперечити їх значення, то виявиться, що багата правова культура українського народу виникла та розвивалася за відсутності філософсько-правового осмислення правової реальності. Якщо ж стверджувати наявність оригінальної

народної правової культури, то виникає проблема пошуку та опису її джерел та форм існування. Безперечно, філософсько-правове мислення у мінімально-раціоналізованій формі передбачає інтелектуальну діяльність інтелігенції. З іншого боку, для того, щоб така правова культура могла визнаватися реальним чинником народних уявлень про право, необхідно, щоб її форми та зміст були безпосередньо дотичними до народного життя» [42, с. 16]. Зауважимо, це можна довести на основі систематичного видання з публікаціями правників фахових часописів, яких у ХІХ–ХХ ст.ст. було близько десяти.

Осмислення специфіки історичних етапів розвитку філософії права в Галичині неможливе без звернення до правничих часописів, що поширювали зміст офіційних законів, їхню інтерпретацію, містили коментарі юридичної практики і висвітлювали суспільно-правові питання. Найбільш значимими періодичними виданням того часу було декілька часописів. Зокрема, «предтечею української правничої періодики» вважається «Вѣстникъ законѡвъ...», згодом «Вісник законів...» [80, с. 2299], який з 1849 року видавався під егідою австрійського та угорського урядів у Відні й Будапешті, а також крайових органів у Львові й у Чернівцях. На сторінках цього видання містилася інформація про обов'язкові закони, розпорядження й інші правні акти.. Як зауважують дослідники А. Білинський і В. Маркус, в австрійській частині монархії Габсбургів цей урядовий вісник був лише перекладом з німецької мови і виходив мовами усіх народів монархії, а також українською (1848–1918).

Джерелом важливої історико-правової та філософсько-правової інформації є ще одне видання 1910–1913 рр., яке було зініційоване Товариством Українсько-Руських Правників під назвою «Правничий Вісник» за редакцією С. Дністрянського.

У Станіславові виходив «Вісник Державних Законів і розпорядків ЗО УНР», редактором якого був відомий правник у Західній Україні С. Баран.

Вже після першої світової війни з 1928 р. у Львові Товариство Українських Правників розпочало видання фахового кварталника «Життя і

Право», який проіснував фактично до 1939 року за редакцією відомого К. Левицького. У той же час (1933) в Коломиї видавався популярний місячник «Правні Поради», на сторінках якого знаходили своє висвітлення питання правової теорії і практики.

Плідним щодо популяризації серед населення правових знань було в 1920–1930 рр. Закарпаття. На сторінках україномовної газети «Урядова Газета Земського Уряду для Підкарпаторуського краю» публікувалися правові акти (1919–1928). У 1928–1938 рр. виходив двомовний (українською і чеською) «Земський Вісник», а з листопада 1938 р. – «Урядовий Вісник Правительства Підкарпатської Руси». Щоправда, останній номер змінив назву на «Урядовий Вісник Правительства Карпатської України». Існував у 1944–1945 рр. «Вісник Народної Ради Закарпатської України».

Однак не всюди такими популярними були українські видання, навіть там, де проживала значна частина українців. Йдеться про Польщу, Буковину (під владою Румунії). Там не існувало українських видань на правничу тематику, відтак стверджувати про розвиток філософських ідей на цих теренах варто з певною засторогою.

У контексті нашого дослідження особливе значення має сучасне видання «Антологія правничої думки в Галичині кінця XIX – початку XX ст.». Том перший охоплює 1889–1900 рр., укладений докторами юридичних наук, професорами М. Цимбалюком, О. Гришук і А. Токарською. Видання побачило світ у 2015 р. (т. 1) та у 2017 р. (т. 2) у видавництві Львівського університету внутрішніх справ. Цінність цієї праці полягає у тому, що вона відтворює епоху започаткування західноукраїнськими правниками трибуни обміну правовими ідеями (1889–1900 рр.), фундатором якої був правник, доктор права, публіцист, політичний діяч Галичини, дійсний і провідний діяч багатьох політичних, культурних і економічних установ Кость Антонович Левицький. Відтак «Антологія» охоплює філософсько-правові та правознавчі студії Д. Горбачевського, О. Огоновського, С. Дністрянського, К. Левицького, Л. Левинського, П. Стебельського, А. Чайковського. Вони спричинилися до

розвою вітчизняної історико-правової і філософсько-правової науки, їхнього впливу на творення і розвиток ідей національної державності в Галичині.

Праці цих правників доводять: «...правова думка в Галичині в історичній ретроспективі постає, – зауважує професор М. Цимбалюк, – як органічна складова ментальності всього українського народу» [9, с. 6]. Саме ця концептуально сформована думка і потребує аналітичного підтвердження, оскільки впливи польського панування та австро-угорської імперії на розділені адміністративно-територіальні регіони у складі польських, румунських та угорських земель дехто з дослідників вважає ключовими для доведення їхньої іншості.

Однак не можемо обмежитися лише згадкою про одну окремо взятую територію. Адже об'єктивної картини не можливо створити, не розглядаючи взаємодії між ученими різних територій України.

Початок ХХ ст. на теренах УРСР приніс чимало змін. Однак аналізом історії права України займалися дослідники при УАН та спеціальна Комісія із вивчення західно-руського та українського права (1919), яка працювала під керівництвом М. Василенка. Окремо досліджувалося в УРСР звичаєве право під керуванням О. Левицького.

На стику 1920–1930-х років робота згаданих комісій була припинена і в правничій науці запанували ідеї марксизму, які були покликані обслуговувати державні інтереси.

Розвиток філософсько-правової думки в Україні (ХІХ–ХХ ст.ст.) пов'язаний із поширенням ідей лібералізму та формуванням національної ідеї. У цей період посилюються й позитивістські погляди на право, коли акцент зміщується з питання про обґрунтування права на питання про його функції [39, с. 949].

У цей час національна еліта Галичини виступала промотором прогресивних ідей права у складних політичних умовах (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін.). Вона репрезентувала інтереси галицьких українців не лише на своїх теренах, але й перед світом, чим здобула

незаперечний авторитет і статус у світі. Її професійний хист у непростих міжнаціональних (насамперед українсько-польських) відносинах творив засади для появи і розвитку державотворчих ідей, завдань розвитку національного руху, міжнаціональних контактів із польським та австрійським урядом [9; 10].

Українські правники С. Баран, Л. Ганкевич, К. Левицький, Ф. Тарнавський, В. Перфецький, Я. Падох, А. Горбачевський, В. Лициняк, М. Кміцикевич, О. Огоновський, Є. Олесницький, Б. Пелехович, Ю. Старосольський, С. Дністрянський, В. Пацлавський, Ю. Фединський, М. Чубатий та інші були ініціаторами захисту прав населення Галичини в межах чинного законодавства Австро-Угорської імперії та інших держав. Українські правники, які часто здобували освіту і працювали в освітніх закладах Австро-Угорської імперії, Польщі, інших країн суттєво впливали на суспільні і правові відносини, стимулювали об'єднаний розвиток українського правництва, що вже на той час набувало ознак європейськості [9; 10].

У філософсько-правовому аналізі західноукраїнської науки сер. XIX – XX ст.ст. не можна не зважати на глибинний висновок авторитетного голландського вченого Р. Бода. За його твердженням, саме із XIX ст. «гуманітарні науки вивчають витвори людського духу», що, до речі, спостерігається у дослідженнях західноукраїнських правників. Аргументом доказу Р. Бод бере за основу доказ Вільгельма Дільтея: «у XIX ст. візія припускає, що гуманітарні науки передусім орієнтовані на *verstehen* (розуміти), в той час як природничі науки – на *erklären* (пояснювати)» [29, с. 14].

Навіть у часи, коли погляди В. Дільтея поширилися (середина XIX – XX ст.ст.), кожний напрям гуманітарної науки містив у собі як ідеографічну (вивчає унікальність), так і номотетичну (вивчає закономірності) складові, причому остання часто була домінантною. Усупереч працям В. Дільтея і В. Вільденбанда почалося справжнє зростання пошуків і виявлення спільних ознак для наслідування.

Отже, беручи до уваги загальний контекст розвитку історії, філософії, права, можна співвіднести стан цих наук у кінці XIX – на початку XX ст.ст. і

підтвердити тезу не про «окремість» розвитку філософії права в Галичині, а її поєднаність із загальноєвропейським (загальнонауковим – *У.В.*), (і світовим – як це є в Р. Бода) контекстом.

На цьому шляху проглядається її долучення до творення самобутності і наслідування як «безперервної традиції», що нам ще належить довести у наступних розділах.

Активізуючи принципово нову теоретичну базу історико-правових досліджень, які є основою історико-філософських, беремо їх у єдності тих, що стосуються «західноукраїнських» проблем права. Звісно, що їх із кінця XIX ст. не оминали ті впливи, які формували розуміння права і його місце в житті суспільства. Йдеться про «занепад натуралістичних моделей права». Натомість право здобувало функціональну роль у суспільстві, взаємодіючи із культурними, економічними, природними умовами життєдіяльності суспільства [117, с. 194].

Близьким до нашого предмета дослідження є вказана праця філософа В. Кузнєцова, який виконав значне за обсягом спостереження щодо історичного минулого у розвитку філософії права і її сучасності. У його розробках не залишилося поза увагою окремо XIX ст., в якому акцентовано на «тогочасних успіхах природничих наук, які стали поштовхом до розвитку їхніх методів у гуманітарних науках, у т. ч. і у філософії права. Відтак з'являється позитивізм, який був покликаний до життя «попередньою філософією», використанням метафізичних методів і понять.

Критика зводилася «до вказівки позитивістів на відсутність тих категорій і понять у реальності, їх кількісних вимірів, причиново-наслідкових відношень, які виражені абстрактно: справедливість, суспільне благо, моральний обов'язок, об'єктивний дух тощо» [117, с. 192].

А на межі XVIII–XIX ст.ст. ті моделі права, які виникали, відносили до правового позитивізму. І тут історик філософії права констатує про відсутність однакових поглядів філософії права на позитивізм, який «не можна визначити

за якимось одним критерієм». На думку В. Кузнецова, достатньо поділяти не всі, а лише деякі «основні припущення правового позитивізму» [117, с. 196].

Фактично на підставі «наукових міркувань О. Конта, Г. Спенсера, Ч. Дарвіна позитивісти вибудовували нові вимоги до досліджень права. Французький соціолог і один із основоположників позитивізму О. Конт називав природничо-наукові закони позитивними, тобто математично вивіреними. Отже, і право мало б відповідати новітній стадії інтелектуального розвитку людства.

На основі ж біологічної моделі виникнення і розвитку живих організмів і суспільних інститутів (за теорією Ч. Дарвіна про «походження видів шляхом природного добору» (1859), а також англійського філософа Г. Спенсера) дослідники аналізували і розвиток правових систем» [Там само]. Як зауважив В. Кузнецов, «зміна й адаптація, а не сталість і непорушність» мають характеризувати правові системи» [117, с. 192–194].

Такі підходи, на думку дослідника, спричинили переоцінку ролі права в суспільстві. Право постало виконавцем функціональної ролі у суспільстві у тісній «взаємодії» із культурними, економічними, природними та іншими умовами життєдіяльності суспільства» [117, с. 194].

Праця В. Кузнецова «Філософія права. Історія і сучасність» охоплює аналіз давньогрецької філософії права (від досократиків, Сократа, Платона і до Аристотеля), далі римську і середньовічну філософію права, а також ренесансу і Нового часу, філософію права XIX та першої половини XX ст.ст., окремо другої половини XX ст. Це епохи у розвитку права та їхній аналіз із залученням численних джерел – видатних філософів зарубіжжя – звісно ж величезна заслуга автора праці В. Кузнецова. Однак до неї не ввійшли праці вітчизняних філософів права Г. Сковороди, С. Дністрянського, Б. Кістяківського, П. Юркевича, І. Франка та багатьох інших, творчість і наукова діяльність яких тісно пов'язана із європейськими філософсько-правовими надбаннями.

Дослідник І. Лисий дав, на нашу думку, найточніші оцінки: «Сама ідея єдності питомого і європейського, збереження питомого через його розвій у

напрямку європейського і збагачення європейського через його переломлення у питомому, ідея, що являє собою сутній зміст європеїзаторських змагань в їх нинішньому українському варіанті» [145, с. 226].

Учений доводить, що «наша культура європейська (принаймні у власній самооцінці), а в Європі ми знаходимо поле своєї самоідентифікації, що вектор культурного розвою свідомо спрямовуємо на тому, що у трагічній історії не втрачали власного обличчя, що зберегли – нехай і в «капсульних» варіантах – закладене в культурному пракорені [145, с. 226]. Європеїзація має давні корені, оскільки першими носіями ідеї європеїзації – а ними, поза сумнівом, були кирило-мефодіївські братчики, які наполягали на:

1) успадкуванні від попередніх епох і діячів, починаючи з Нестора, *свідомості питомої європейськості*, враховуючи органічність буття в європейському контексті киеворуської культури; українське резонування на реформаційні процеси в Європі, що почалося з відгуку на гуситський рух у XV ст. і *гуманістичних віянь в Галицькій Русі*. Цей момент засадничо важливий, бо епоха Реформації стала вирішальним і завершальним актом формування духовної Європи. Не менш суттєве й те реформаторське відлуння, поєднане в Україні з ренесансними процесами (на це звертав увагу ще П. Житецький), продовжуване тут і в наступні сторіччя, особливо в добу бароко, що простяглося аж у XVIII ст. Це й дозволило Україні XVI– XVII сторіч не просто увійти до «семіотичних стихій Заходу» (В. Скуратівський), а й стати провідником європеїзму в східно-південнослов'янському світі;

2) запропонували власне вирішення тих загальноєвропейських проблем, передусім ролі та історичних перспектив етнічності, питання про національний дух і людську душу, котрі поставила доба романтизму. Д. Чижевський наголошував, що ідеологія кирило-мефодіївців була не лише відгуком на духовні процеси в Європі, а й «відповіддю Заходові». Вони не просто переймали щось із Європи, а, ставлячись до пропонованого Заходом селективно, перетворювали та переформовували проблеми доби у відповідності з іманентною культурною традицією [145, с. 222–223].

Хоча «на тлі романтизму і німецької класичної філософії зростає духовність оцінки та осмислення національного відродження», однак, як стверджують дослідники [182, с. 313], такий романтизований рівень філософування був далеким від професійності. Православна церква виступила проти вільного філософування. Із 1817 р. з'явилася сувора цензура щодо речників (професорів) філософії. Відтак відбулося звуження сфери дослідження філософських питань, хоча цей нестримний потяг до вільнодумства зупинити не вдалося.

А це і зобов'язує до відтворення широкого тла, вітчизняного простору, на фоні якого поставали філософсько-правові національні ідеї, які поки що дістали своє лише фрагментарне висвітлення.

Серед небагатьох історичних джерел, які проливають світло на маловідомі назагал сторінки діяльності українських юристів доби національного відродження в Галичині, є невелика за обсягом праця біографічного змісту, укладена І. Андрухівим і А. Арсеничем під назвою «Українські правники в національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр.» [7], яка побачила світ 1996 року в Івано-Франківську. Фактично це є довідково-біографічне видання, яке містить описи життя і діяльності лише до певної міри (однак не всіх) галичан-правників, які залишили по собі слід у професійному і громадському житті України й навіть інших держав (Австрії, Польщі, Німеччини, Канади й ін.). Поза увагою укладачів видання залишилася хронологія подій того часу, який створив складні умови для праці талановитих людей Галичини (О. Бачинський, Д. Вітовський, Е. Левицький, О. Назарук, О. Огоновський, Т. Окуневський, Є. Олесницький, Є. Петрушевич, В. Старосольський та ін.).

Отже, знання появи, визрівання і розвитку філософсько-правових конструктів на одній, окремо взятій українській території в умовах ймовірної акультурації, повертатиме правників до незаперечної тези та істини: правовий розвиток у певні історичні періоди залишав після себе цінності у вигляді визрілих до певного рівня ідей правового і суспільного поступу: «На цьому тлі

є ще помітнішими, по-перше, визнання циклічності в еволюції права і, по-друге, переорієнтація з прогресу на підтримку традицій, за допомогою яких можна забезпечити гуманістичне розуміння сучасного права» [179, с. 109].

Отже, суто філософсько-правових досліджень становлення ідей суспільно-правового розвитку у Галичині (крім до певної міри О. Гриніва, В. Вовк, Н. Павлусів), на жаль, немає. Їхні оцінки лише започатковуються на новому ґрунті і виправданій методології.

1.2 Методологічні критерії оцінок правової спадщини Галичини сер. XIX – XX ст.ст.

Всебічне використання підходів до опису системи історичного об'єкта зародження і розвитку виправдане на тлі філософсько-правової палітри методології наукових знань. Через історичні реконструкції цього феномена найповніше проектується відтворення моделі функціонування філософсько-правових ідей в Галичині на певному відрізку часу, який ми йменуємо як становлення.

«Становлення, -я, с. – це філософська категорія, що відображає процес діалектичного підходу від одного ступеня розвитку до іншого як момент взаємоперетворення моментів розвитку – виникнення і зникнення. // Процес виникнення, утворення чого-небудь у сукупності характерних ознак і форм: формування когось, чогось у процесі розвитку» [40, с. 1324].

Слушно в останній час (на заувагу В. Стьопіна) у природознавстві широко «вводиться ідеал історичної реконструкції, яка постає особливим типом теоретичного знання» [207, с. 9]. Історичний підхід раціоналізований академіком М. Костицьким, який у своїй статті «Методологія пізнання української історико-правової дійсності» сформував методологічне положення, згідно з яким, суспільна та індивідуальна свідомість, психологія суспільних груп та індивіда, їхня діяльність і поведінка взаємопов'язані, перебувають у нерозривному зв'язку з певною історичною епохою, з властивими їй типом і

формою держави, права, суттю політичних доктрин. Зрештою ці останні (держави, право, політичні доктрини) є продуктом діяльності, творчості українського народу, соціальних груп, які в нього входять, окремих індивідів (і не лише історичних фігур, визначних політичних, державних діячів) [42, с. 43].

Традиційно філософсько-правову методологію розглядають на трьох рівнях: 1) філософських методів; 2) загальнонаукових та 3) спеціальних методів.

Щодо першої групи, то особливої виправданості набуває метод, сутність якого спрямовується на розуміння складного історичного процесу розвитку філософсько-правової думки в Галичині, вимушено відокремленій від усього українства. Суперечливість і неоднозначність такого процесу залишилася не розкритою досі у зв'язку з ідеологічними перешкодами, які й створили наукові вакууми у дослідженнях зазначеного періоду становлення і розвитку філософсько-правових ідей в Галичині.

В основу методології покладено гегелівську концепцію про простір і час, яку розвиває сучасний дослідник філософії права О. Стовба, а також щодо оцінки правової системи – Ю. Лобода та М. Костицький [147, с. 112].

На основі тези про те, що філософія трактується як «смыслотворчість», і вона завжди постає «новим продукуванням», а не лише репродукуванням, зроблено спробу вийти на філософсько-правову площину – через репродукування сягнути на сучасне «нове продукування» на основі просторово-темпорального осмислення.

Для пізнання і відтворення історичних характеристик права, або, за висловом С. Максимова, «локалізації» правових смислів на західноукраїнських землях, візьмемо за основу застосування трьох способів обґрунтування права, які були виділені С. Максимовим. Йдеться про: 1) правовий об'єктивізм, що полягає в соціальній обумовленості права, його закоріненості в життя; 2) правовий суб'єктивізм, або класичні концепції природного права, які зводяться до оцінок ідеально-моральної характеристики права, до розкриття у

свідомості суб'єкта ідеї права; 3) правовий інтерсуб'єктивізм як різновид сучасних теорій природного права [152, с. 124].

Пропозиція такої світоглядної моделі обґрунтовується тим, що саме вона постає методологічною основою для розв'язання філософських і юридичних проблем, які з'являлися на етапі розвитку ідей права і закону сер. ХІХ – ХХ ст.ст. Виправданість такого підходу незаперечна для нашого аналізу хоча б і тому, що можна звернути увагу на ще одну кваліфіковану тезу професора С. Максимова.

Для досягнення поставленої мети – реконструкції появи і розвитку філософії права у Галичині братимуться до уваги джерела та їхній аналіз як доказові основи функціонування провідних наукових ідей і встановлення сучасних паралелей на підставі порівняльно-історичного екскурсу та реконструювання фактів історично-правової наступності. За віднайденими джерелами набувають сучасного проективного осмислення досі не введені в науковий обіг першоджерела правників К. Левицького, В. Старосольського, К. Ганкевича та ін., які осмислюються в оцінці філософсько-правового надбання.

Цей пласт невивчених ідей віддзеркалює історико-правовий поступ філософсько-правової думки, яка була різноспрямованою щодо галузей права: кримінального, адміністративного, цивільного та ін. на теренах радянської України. Важливо зауважити наперед: західноукраїнські доктори права засвідчили свою особливу активність і мобільність. Вони здобували докторські ступені у Відні, Любліні, Празі та інших містах, із навчальними закладами яких підтримували зв'язки, викладаючи після навчання в них право, будучи громадськими діячами, парламентарями, урядовцями, і, що важливо, досконало володіючи іноземними мовами, публікуючи ними свої праці (*див. додатки А–Л*).

Характеризуючи цілісність філософського знання, І. Андрущенко схиляється до тези Г. Гегеля про те, що історія філософії «є органічно цілісною системою взаємопов'язаних філософських вчень, які змінюють одне одного і кожне з яких є новим кроком в осягненні природи соціального як такого. Ми не

беремо до уваги тимчасові регресні явища історії та їх апологетичні інтерпретації. Беремо до уваги методологічну тезу і про те, що галичани хоча й зазнавали чужоземного гніту, однак постійно перебували в українському контенті.

Така цілісність процесу історії соціально-філософської думки зумовлена і пояснюється самим об'єктом дослідження – «суспільством як певним способом взаємодії людей, їхнього життя в природі, культурі та історії» [8, с. 90].

Пошук філософсько-правового осердя на перетині європейської спадщини (Польщі та Австро-Угорщини) стосується як реконструкції, так і «перенесення матеріалу в філософсько-правову національну спадщину, що доводить не лише наявність глибинних імпульсів правничої науки, але й активний стимул до підвищення правосвідомості галичан» [217, с. 11].

У В. Ярошовця, в його гуманістичному розкритті змісту методології пізнання, акцентованим є той історико-філософський відтинок розвитку науки та її онтологічних і епістемологічних проблем, який започаткований рубежем ХХ століття. Він пише: «Філософська думка ХХ ст. – це значною мірою спроба нового розуміння людини, осмислення її вкоріненості у бутті і міжлюдських стосунках. Виникає потреба в іншій онтології Я, адже Я існую не тому, що мислю, усвідомлюю, а тому, що відповідаю на звернення до мене іншої людини. Саме факт свідомості покликаний виходити за власні межі, відноситися до свідомості з позицій іншого, тобто з боку тієї реальності, яку він усвідомлює» [217, с. 11–12].

Така потрібна своєрідна методологія дослідження доробків правників зумовлена тим, що «Радикальне переосмислення онтології індивідуального Я веде до змін у гносеології, епістемології, методології пізнання. Сучасна філософська методологія пізнання тяжіє до рефлексії, заснованої на уявленнях про розум, подібних до тих, котрі І. Кант кваліфікував як «чуття розуму», а Пруст – як «нескінченне відчування». В. Ярошовець сприймає це як «мисленневий стан, який не може бути змодельований, штучно повторений і продовжений, і в цьому сенсі є вельми індивідуальним, самотутнім. Такого

роду самотності, – на думку дослідника, – є одвічною, адже вимагає все нових і нових наукових розвідок» [217, с. 12].

Історичні постулати, нагромаджені в процесі самовідтворення правової системи, генерують потреби методології діалектичного процесу. Для національного законодавства історичні прогалини репрезентують невивченість, неосвоєність інститутів, норм права та їх джерел. Це у свою чергу веде до висновку про те, що будь-яке забуття негативно позначається на процесах сучасного правотворення і правозастосування. Справедливий постулат, виправданий історично: «норма «не працює» в реальному житті лише у разі її невідповідності соціальній потребі» [79, с. 198].

Аналіз правових норм щоразу в історичних реаліях виявляє свою зумовленість традиціями, політичними, економічними умовами. Кожний наступний етап все-таки виформовується на суспільно-політичних закономірностях, тобто не без урахування історично напрацьованих ментальних раціональностей із ознаками усвідомлення традицій творення норм права та їх застосування, оскільки «хронологія й динаміка розгортання соціально-політичних циклів у кожному суспільстві має, так би мовити, свою соціокультурну специфіку» [79, с. 200].

Дослідники харківської соціально-психологічної та історико-правової школи, диференціюючи якісно різні універсальні суспільно історичні епохи «інволюції» й «еволюції», стверджують, що вони мають «свої специфіки...». В інволюційний період суспільно-історичного розвитку таку особливість творить емоційно-чутливий психологічний тип людини», регуляторною основою поведінки якої стають «традиційні соціальні норми і відповідно норми звичаєвого права» [79, с. 201], вважають вони.

Йдучи за професором С. Максимовим, беремо за основу його глибоко аргументоване трактування на найбільш загальному рівні методології права. Вчений його тлумачить як керівну ідею, як систему світоглядних принципів, що проявляються на всьому шляху дослідження права, а також обґрунтування такої ідеї [152, с. 124–143].

Методологічні питання історико-філософської дослідницької праці, незважаючи на те, що вони часто і неоднаково розглядаються вченими, досі не знайшли єдиного фундаментального способу бачення і трактування. У таких підходах функціонують погляди від якнайширших (про розуміння методології як «людської діяльності») до найвужчого трактування (як методів і прийомів наукового аналізу). Останнє тлумачення спирається на розуміння авторитетних учених (здебільшого російських – Г. Щедровицького, Г. Попова, Д. Керимова, М. Тарасова та ін.).

Український знаний дослідник у сфері філософії права П. Рабінович зробив узагальнення і дав таке визначення поняття «методологія»: це а) система підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також б) вчення, теорія про їх використання в пізнанні державно-правових закономірностей» [199, с. 181].

Ще одне змістове нерозрізнення засадничих понять зі сфери методології – це терміни «метод» і «підхід». Із аналізу наукових текстів переважна більшість дослідників користується ними як синонімічними поняттями. Оскільки величезна базова складова довідкових джерел доводить неоднаковість значень понять «метод» і «підхід», то і ми наполягаємо на потребі диференціації зазначених термінолексем.

Бачення розрізнення ключових понять у ділянці методології стосується методів і методології. Думка Р. Циппеліуса не така вже й виразна у цій плутанині. Він вважає, що «метод – це основоположна категорія методології. Це, на його думку, шлях до певної мети, який веде до раціональної, а відтак зрозумілої і контрольованої відповіді на питання чи то теоретичного пізнання, чи то практичного досвіду, чи то пошуку меж цього пізнання» [219, с. 10].

Підхід – це сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь [40, с. 969]. Отже, тут паралельне використання термінів «підхід» і «метод» все-таки, на наш погляд, на відміну від «методу» і «методології» видається не виправданим.

У дослідника М. Бойчука є слушне твердження про те, що «методологія – це передусім теоретичне уявлення про саме явище й можливості його вивчення з метою практичного вдосконалення, без якого практичне вдосконалення не матиме сенсу, а реформування буде неефективним, якщо не шкідливим» [33, с. 15].

Виправданим постає твердження цього автора про добір відповідних методів у певній методології для дослідження. Авторська позиція (М. Бойчук) полягає в тому, що треба для аналізу вибирати ті методи, які, по-перше, відповідають об'єкту дослідження, тобто адекватні природі самого досліджуваного явища; по-друге, дають уявлення про систему методів дослідження (філософсько-правових основ української науки, яка визрівала в Галичині в сер. XIX – XX ст.ст.). Існує справедливе застереження щодо розуміння методології не лише як науково-дослідницького інструментарію.

Отже, дозволимо собі на підставі зауважених визначень зробити перший і попередній висновок про методологію дослідження процесу становлення/розвитку філософсько-правової національної ідеї на теренах Галичини у певний історичний відрізок часу: вибір методології обумовлений науковими завданнями, розв'язання яких дозволяє встановити зміст і сутність філософсько-правових поглядів провідних учених XIX–XX ст., а також визначити предмет дослідження, об'єкт та особливості теорії філософії права аналізованого періоду.

До методології дослідження філософсько-правових ідей варто добирати чітко сформовану у даній галузі систему методів, засобів і способів пізнання окреслених питань, роль зауважених ідей правознавчої науки у формуванні правової системи, становленні громадянського суспільства, утвердженні ідей демократії та загальнолюдських цінностей.

У кожному національному утворенні візуалізується неповторний смисл певного історичного періоду. Філософський позитивізм виник у сер. XIX ст. З цього часу філософія права покликана займатися вивченням «логічного змісту»

і «мовним вираженням» норм права [152, с. 127], особливо на основі невивчених праць галицьких правників.

Однак незважаючи на авторитет дослідників, неодностайні думки щодо національного змісту залишаються. Попри різні каузальні пояснення такої своєрідності, важко сприйняти в контексті його бачення авторитетне застереження французького вченого Л. Февра щодо невиправданого використання методологічних способів, за допомогою яких у встановленні причин поступу філософської думки провідну роль відіграють економічні формації або політичні процеси [79, с. 194].

Скористаємося запропонованою методологією згаданого дослідника І. Лисого: «...Якщо у світовій філософії бачити сукупність, суму філософських партикулярностей, стверджує він, то доведеться в аналізі керуватися співвідношенням цілого й частини. Та особливі перспективи в обговорюваній тут проблематиці відкриваються для погляду крізь призму співвідношення загального та окремого. Тоді філософська всезагальність, світова філософія осмислюватиметься як полілог реальної множини національних філософських партикулярностей». Важливим є висновок: «Кожна з них причетна до світової філософії, але ця причетність здійснюється кожною неповторно – по-британськи, по-німецьки, по-українськи» [145, с. 23].

Зіставляючи процеси розвитку філософії права на прикладі одного регіону, натрапляємо на неминучість використання *порівняльно-правового методу*, який полягає у з'ясуванні схожих або відмінних ознак державно-правових понять, явищ і процесів у межах одного (сучасного) історичного зрізу або чітко окресленої теоретичної моделі) у контексті розвою певної окупаційної держави. Застосування цього методу при дослідженні становлення і розвитку філософії права потребує використання належних (відповідних) критеріїв зіставлення, що здійснюється з урахуванням таких властивостей чи якостей, як динамічність у розвитку філософсько-правової науки і її непорушність. Цей метод сприяє виявленню найбільш істотних рис подібності та відмінності у декількох предметах, явищах, процесах, властивих філософсько-правовим

процесам ХІХ–ХХ ст.ст. Він стосується порівняння розуміння волі і свободи у різних підходах, зокрема правників Галичини, особливостей реалізації принципу суверенної держави у різних галузях права, різних сферах застосування, державного управління, при дослідженні принципу справедливості у правовому регулюванні в різних правових сім'ях. Дослідник історії української філософії О. Гринів зауважує, що «в цілому національна філософська спадщина українців має підстави претендувати на трактування як системи» [57].

Системний аналіз, відтак, виправданий з кількох підстав: дослідження філософсько-правового розвитку науки сер. ХІХ – ХХ ст.ст. в Галичині, по-перше, не лише як системи, а насамперед – як умов її (філософії права) виникнення і розвитку на основі елементів системи, що утворюють цілісність. У такому підході звертатимемо увагу не на явища, а на їхню множинність, якій притаманна «внутрішня цілісність» [33, с. 15].

Методи аналізу і синтезу пронизуватимуть увесь емпіричний матеріал як ефективний засіб розкриття змісту праць правників Галичини у праві шляхом виокремлення їхніх складових, ознак, особливостей з метою дослідження філософсько-правових засад принципів права та поєднання раніше виділених частин в єдине ціле. Так за аналізом провідних праць галицьких дослідників логічно сформованим є синтез їхніх філософсько-правових ідей.

Щоб оцінити (а не гіперболізувати) філософсько-правову спадщину Галичини у тісній її єдності із європейською та відмежованою на той час українською, варто застосувати методологічно зрілу заувагу, зроблену дослідником Ю. Лободою про те, що «у вивченні правової реальності минулого не можна застосовувати поняття правової науки сучасної правової системи. Правова система до – та ранньоіндустріальних перехідних суспільств поєднувала дві підсистеми: перша стосується життя панівних верств і задоволення загальнодержавних потреб, друга – це «реальний правопорядок, який існує у народному житті» [42, с. 82]. Сутність правової системи становить «етноправовий стереотип поведінки». Вона (друга підсистема) особливо

впливає на розвиток правової історії і визначає її напрям. Для сучасної правової системи аксіологічно вартісними є неперервність «еволюції звичаєвого права», яка протрималася (за Ю. Лободою) аж до кінця 20-х років ХХ ст., не залежно від того, де проживали українці [42, с. 82].

Методами дедукції та індукції з'ясовуються співвідношення правових систем Австро-Угорщини, Польщі, України. На їхніх теренах через порівняльний метод встановлюються: подібність та відмінність об'єктів пізнання: філософсько-правових підходів щодо розуміння основоположних принципів демократизму у праві, права і закону, відносин держави й особи, теоретико-філософських міркувань щодо його поняття, окремих ознак та сфер застосування, сутності дії принципів у праві з метою відтворення його кількісних та якісних характеристик.

Метод узагальнення супроводжує сформульовані висновки, відображення основних положень та результатів дослідження. З'ясування розвитку філософсько-правових ідей у праві Галичини стало можливим завдяки виявленню загальних ознак цієї науки як онтологічної основи розвитку теорії демократії у національному праві, визначенню сфер його становлення (правотворчість, міжнародне право, право сімейне, карне) та застосування (місцеве самоврядування, державне управління, державотворення загалом).

Таким чином, методи наукового дослідження становлення і розвитку філософсько-правової науки у сер. ХІХ – ХХ ст.ст. у Галичині відіграють важливу роль у правовому розвитку науки і суспільства.

Методологічним підґрунтям дослідження є основи загальної теорії пізнання, зокрема, *діалектичний метод* пізнання явищ дійсності в їх розвитку та взаємозв'язку (для оцінки природи людини та її зв'язку у суспільних відносинах). Метод увиразнює складний та суперечливий шлях становлення ідей філософії права в Галичині в умовах її відірваності від матірних земель із перервами аж до ХХ ст., формування та розвитку різноманітних ідей свободи і волі; взаємозв'язку із громадянським суспільством, правами і свободами людини, виникненням різних форм демократії тощо. Цей метод спричиняє

визначення рівня розвитку права, вимог права, галузей права, ідеї права, якості законодавства, що забезпечували стабільність і динамізм встановлення закономірностей формування принципів і норм права як двох взаємопов'язаних самостійних елементів права.

Філософсько-правове дослідження процесів становлення і розвитку ідей права в Галичині (середина XIX – XX ст.ст.) спрямоване на доведення наявності їх як самостійного джерела, не другорядного, не ізольованого від європейського філософського джерела, а єдиного в контексті правового розвитку українського народу як європейського.

Герменевтичний метод увиразнюється (для дослідження механізмів актуалізації комунікативно-правових феноменів крізь призму загальних принципів перцепції та інтерпретації мовних елементів). З позицій порівняльно-правового методу в роботі аналізуються наукові підходи до визначення оптимальних напрямів правового регулювання відносин в Галичині. Історико-генетичний метод є віддзеркаленням аналізу філософсько-правових засад досліджень відомих правників; метод системно-структурного узагальнення – у теоретичному відтворенні правових процесів та виробленні концепції реконструювання подій у Галичині сер. XIX – XX ст.ст.

Системно-структурний метод працює з метою визначення місця наявності елементів демократизму як принципу права, а також при оцінці побудови конституціоналізму в Галичині; з'ясуванні структури даного принципу права у різних державах, а також при дослідженні зв'язків демократизму як загальноправового (загальнолюдського) принципу.

Історико-правовий метод має місце в дослідженні філософсько-правових явищ та подій в їхньому взаємозв'язку виникнення та розвитку на фоні конкретних умов. Цей метод уможливорює вивчення явищ правової дійсності в їхній хронологічній послідовності, а також порівняння цих явищ на різних етапах розвитку. Використання історико-правового методу також доцільне для реконструювання генези філософсько-правових ідей правників Галичини вказаного періоду.

Поняття філософсько-правового розвитку в Галичині сер. XIX – XX ст.ст. має не лише просторовий сенс, а й зумовлене історичним виміром. Розвиток ідей філософії права стосується/співвідносний з історико-культурними процесами європейського рівня.

Принцип доповнюваності дозволяє встановити схожість і відмінність між правовими явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку. Він є одним із провідних методів, що допомагає з'ясувати історичні аспекти розвитку двох або більше правових систем та встановити особливості їхнього правового взаємовпливу. За допомогою цього методу аналізується функціонування правової соціальної держави, громадянського суспільства, формування органів державної влади, а також різноманітні погляди науковців на право народу на суверенну державу.

Формально-логічним методом можна пояснити сутність права в різних його проявах. Розглядаються і зовнішня, і внутрішня питома національна форма права, його відображення у принципах права та закону. Формально-логічний метод дає підстави для теоретичних узагальнень публічно-правового регулювання, при виробленні наукових понять (категорій), зокрема, при визначенні поняття філософії права як різновиду, дослідження співвідношення даного принципу з іншими нормами та принципами права, розкритті змісту справедливості як принципу права, до якого змагали галицькі правники у своїх статтях.

Використання *антропологічного методу*, як і *аксіологічного*, дає можливість простежити взаємозв'язок відстоюваних прав і свобод людини, громадських інтересів та цінностей, прагнення Галичини до загальної волі народу і ствердження принципу демократизму у праві, проаналізувати принцип свободи, рівності та справедливості у праві як спосіб закріплення, забезпечення охорони і захисту прав та свобод людини у різних законодавствах, а також гарантування їх для суспільства дає змогу відтворити змістову палітру аналізованого періоду. *Антропологічний метод* сприяє аналізу взаємозв'язку

утвердженого в XIX–XX ст.ст. принципу демократизму у праві з іншими загальнолюдськими (загальноправовими) принципами права, такими, як принцип поваги людської гідності, свободи, рівності, справедливості, законності для національного розвитку.

Герменевтичний метод скерований на осмислення і трактування правової реальності та її локальних різноманітних проявів в умовах поневолення західноукраїнських земель та реалізування в таких умовах правотворчості (законотворчості) в різноманітних галузях права (конституційному, трудовому, кримінальному), місцевому самоврядуванні, державотворенні, а також дозволяє тлумачити тексти законів, запропонованих українському населенню, та виявити у них дію в таких умовах принципу демократизму, його ознак та особливостей. З допомогою герменевтичного методу встановлюється тлумачення тогочасних нормативних приписів законодавчих актів, що стосуються принципів у праві, відмежування їх від принципів права інших держав, їхнього співвідношення з національним правом, а також розвитку національної правничої термінології. У вияві політичних та правових принципів прослідковується бажання політичного домінування керівного уряду над правовим, що входить у явну суперечність з принципом права і політики, характерного і для сучасного демократичного суспільства.

Щодо філософсько-правової думки в Галичині, то твердження про можливість аналізу історії її становлення сучасними методами є ще не зовсім вивченим і подекуди дискусійним. Хоча сучасні ідеї осмислення того, чи факт розірваності поневоленої частини українських земель у сер. XIX – XX ст. впливав на рівень розвитку правничої науки чи ні – відповідь може бути апріорі лише однозначною: відокремленість західноукраїнських земель позначилася в цілому на розвиненості національного права. Першою причиною є політична, як і, зрештою, економічна. Ідеологічна складова, особливо на початку і в середині XX ст. пізніше виявиться найбільш проблемною у розвитку тоталітарної держави, що спричинить довготривалий процес переслідувань західноукраїнських правників і їхнє знищення. Проблематика становлення і

розвитку філософсько-правових ідей через ці трагічні історичні причини і була замовчуваною та zdeформованою у працях дослідників радянського періоду, що можна довести рядом названих вище методів.

Висновки до розділу 1

Щоб не вдаватися до певної штучно створюваної відірваності Галичини і її науки через роки поневолення, акцентуємо на паралелізмі історичних, національно-культурних частковостей, які дають нам підстави доводити «питому традицію філософування». Для цього в основу дослідження покладаємо, зокрема, створену методологією сучасних дослідників В. Вовк, І. Лисого, М. Костицького, С. Максимова.

Історичні прогалини репрезентують невивченість, неосвоєність відокремлених інститутів права та їхніх джерел. Це у свою чергу веде до висновку про те, що будь-яке забуття негативно позначається на процесах відновлення своєї історії та окремо філософсько-правового її осмислення.

Аналіз правових явищ в Галичині в історичних реаліях виявляє свою зумовленість традиціями, політичними, економічними умовами. Кожний наступний етап виформовувався на суспільно-політичних закономірностях, тобто не без урахування історично напрацьованих ментальних раціональностей із ознаками осмислення традицій творення права та його застосування в умовах бездержавності і поневолення.

Методологічні питання дослідницької праці, незважаючи на те, що вони часто неоднаково розглядаються вченими, досі не знайшли єдиного фундаментального способу бачення і трактування. У таких підходах функціонують незбалансовані погляди від розуміння методології як «людської діяльності» до методів і підходів наукового аналізу. Ми залишаємося на позиції плюралізму.

Щодо філософсько-правової думки в Галичині, то дане твердження набуває ознак такого, яке витримує класифікації методології сучасності. Так

осмислення того, що факт розірваності поневоленої частини українських земель у середині XIX – XX ст. хоча і впливав на рівень розвитку правничої науки, однак, апріорі він проходив свій шлях становлення і доводив свою глибинну життєздатність та пов'язаність із європейським контекстом. Це не була повна відірваність та ізолюваність. Наведені оцінки провідних дослідників є переконливим доказом такого стану.

РОЗДІЛ 2

ОНТОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ В ГАЛИЧИНІ (сер. ХІХ – ХХ ст.ст.)

2.1 Суспільно-політичні і правові спрямування розвитку філософсько-правового мислення на поневолених землях

Щодо встановлення етапів розвитку і становлення філософсько-правової думки в Галичині у сер. ХІХ – ХХ ст., то відразу зауважимо, що, по-перше, самих підходів до періодизації може бути кілька: це суто історичний, з яким неодмінно пов'язаний розвиток права; суто культурологічний, а відтак філософський. Свій вибір ми пояснимо нижче. А по-друге, яким би не був поділ на етапи, ми відразу застережемо той методологічний підхід, який будемо приймати як робочий, від того, що кожний такий етап у своєму розмежуванні від іншого буде до певної міри умовним. Як слушно зауважує філософ М. Кітов, членування знань умовно виконує функцію групування їх як об'єкта вивчення, а не «стовідсотково відтворює дійсний розвиток об'єктивної реальності» [107, с. 35].

Хоча, звертаючись до авторитетних учених, В. Андрущенко знаходить засади поділу історії філософії на періоди, він врешті-решт констатує: «Історія – процес суперечливий. Вона не може бути «загнаною» у будь-яку, навіть у найрозгалуженішу схему. Людське життя подекуди дає такі повороти, які не вкладаються в жодну теоретичну схему» [8, с. 88].

Отже, це тлумачення ми теж беремо до уваги, будучи свідомими того, що періодизацію зародження і становлення філософсько-правових ідей у Галичині (сер. ХІХ – ХХ ст.ст.) можемо вважати лише умовною на тих же підставах, про які пише В. Андрущенко.

Справедливим є твердження цього автора щодо необхідності нового погляду на історію вчень – деідеологізованого, департизованого, деконфронтаційного, тобто врівноваженого, неупередженого, об'єктивного й толерантного. Це потребує передусім нового прочитання першоджерел, «осмислення їхнього змісту в контексті відповідних історичних умов та об'єктивно-суб'єктивних обставин, аналізу спадковості ідей у загальній історії еволюції соціально-філософського знання» [8, с. 75].

Як зауважує із конструктивних позицій історик права В. Маркусь, «історія українського права ділиться на періоди, пов'язані з існуванням державних і правових систем на території України» [80, т. 6, с. 2300].

«Право, будучи частиною національної культури у широкому розумінні, відбиває елементи національного світогляду та віддзеркалює суцільний розвиток суспільного, політичного і економічного життя народу.

Із 1772–1875 рр. на українських землях під Австрією діяло австрійське право, у 1919–1940 рр. – польське і румунське, а на Закарпатті – угорське і чеське. У зв'язку з цим зауважимо на тому, в якій же правовій площині ми вибудовуватимемо науковий дискурс і на яких засадах.

Історія філософії дотична до історичного дискурсу, який зберіг щонайменше (за визначенням В. Гайдена) три основні риси: по-перше, кореспонденційну теорію істини, тобто переконання в тому, що історія описує людей, які справді існували, і події, що дійсно відбувалися; по-друге, віру в те, що вчинки відображають наміри людей, і щоб створити адекватну історичну оповідь, історик повинен зрозуміти ці наміри; по-третє, одновимірну, діахронну концепцію часу, згідно з якою одні події йдуть услід за іншими». Дослідниця О. Гачко, спираючись на таку аргументацію диференціювання, історіописання, «у часовій послідовності, встановлює структуру історіописання від Геродота й Фулідіда і до Леопольда фон Ранке та початку ХХ століття» [49, с. 111–122].

О. Гачко висловлює переконливість у тому, що відійти від історичного контексту – не можливо, навіть, якщо це будь-яка інша дисциплінарна парадигма. Вагу має кожний «смыслотворчий потенціал історії», однак людина

є «центром і метою формування смислів історії» ... «в повноті своєї метафізичної цінности» [49, с. 121].

Неодмінно беручи до уваги історичну (зовнішню) періодизацію, не можемо оминати і філософської (внутрішньої) [8, с. 90]. «На всіх українських землях діючі там режими аж до советської окупації толерували як допоміжне джерело норми українського звичаєвого права. Правні системи Австрії, Угорщини, Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини мали в собі елементи правової держави. В цьому розумінні право у принципі не виключало свободи, а обумовлювало її головню тим, що правні норми мали бути не виявом необмеженої волі володаря, а загальними і загальнообов'язковими. Також і державна влада, як стверджує дослідник В. Маркусь, підлягала законам, тобто була можливість закласти позов на державну установу або її урядовця, якщо вони порушили закон» [80, с. 2301].

Щоб віднайти правильні підходи до оцінки філософсько-правових ідей в Галичині, їхнього поділу на освітні етапи виникнення і становлення, звернемося до філософських сучасних праць періодизації історії як загального підґрунтя структуризації еволюції соціально-філософського знання в історії. Одне з них створене В. Андрущенком. Він стверджує, що тут на дослідника чатує невизначеність: історики ще не домовилися, як періодизувати історію, які етапи вважати головними, особливо стосовно історії [8, с. 79].

Такі критичні погляди на розуміння історії, на об'єктивістський підхід справді існують. Ще з часів Ф. Ніцше виробилося «інтуїтивне розуміння історії і так званої «філософії життя»: в ньому дослідник називає головне завдання історії – служіння життю. [Історія] потрібна нам для життя і діяльності, а не для зручного ухиляння від життя і діяльності» [49, с. 115]. Його послідовник, а це Я. Буркгардт, доводив важливість «проблеми виживання людського духу». А історія, за його твердженням, нічому не вчить, вона не веде ні до події, ні до дії». «Вона навіть не передбачає, що людство існуватиме в майбутньому» [49, с. 115].

Дослідниця О. Гачко зауважує доведену істину про те, що тут спрацював парадокс: професійна історіографія, започаткована німецькою критичною школою, набула характеру універсальної історичної науки, яка вже не відповідала соціально-політичним реаліям того часу. Що було важливою ознакою в даній концепції «доіндустріального періоду», то це декларування істориками потреби історії, яка враховувала б соціально-економічні чинники. Така історія мала зосереджуватися не на подіях чи окремих особах, а на соціальних умовах, у яких вони перебувають». Із цього твердження О. Гачко висновковує важливу для нашого аналізу парадигму: «на початку ХХ століття відбулася переорієнтація від подієвої історії до суспільно зорієнтованих форм історичного дослідження» [Там само].

Усе ж можна погодитися із тим, що вдало підмічено дослідницею: «нові форми суспільно зорієнтованої історії зосереджувалися насамперед на соціальних структурах і процесах соціальних змін. Водночас вони зберегли переконання, що історія має справу з реальним предметом дослідження, який історики повинні адекватно представити. Ця реальність не піддається безпосередньому сприйняттю, а тому, як і в інших науках, її треба аналізувати крізь призму концепцій і ментальних структур істориків» [49, с. 115–116].

Не можемо забути про всебічну структурування підстав установалення своєрідності кожного історичного процесу.

Як видається, в ієрархії ознак розвитку кожної країни основу всіх поступальних процесів творить ментальність (як спосіб світосприйняття), осмислення устремлінь народом, який перебуває у широкому контексті світобуття.

Харківська школа правників сформувала найсучасніші підходи щодо історичної ментальності, яка визначається «як своєрідний набір способів і змістів мислення та сприйняття, які є типовими для відповідного суспільного загалу в певний період його історії». Дослідники зауважують, що «Ментальність виявляється в діях. Структуруючи проблемне поле історії ментальності та коло суміжних наукових дисциплін, можна зазначити, що

історія ментальності – це більше, ніж історія ідей і духовного розвитку, яка вивчає інтелектуальні концепції еліт чи мислителів, більше, ніж історія емоцій та уявлень, які творять (хай навіть і головні) частини історичних ментальностей, більше, ніж історія культури й побуту, яка лише надає (хай навіть і вкрай потрібну) попередню інформацію» [79, с. 195–196].

Якщо для кожної історичної епохи властива певна ментальність, то й встановити її характер, особливо із чужими впливами, культурою, стереотипами певної епохи є необхідним завданням кожного дослідника.

Братимемо за основу аналізу найбільш виправданий у науці проблемно-хронологічний принцип опису становлення філософсько-правової думки в Галичині сер. XIX – XX ст.ст., не оминаючи увагою всю палітру історичних фактів і явищ, які передували означеному періодові.

Філософська думка України бере свій початок від духовної й культурно-історичної традиції Київської Русі, ідей об'єднання всіх давньоруських земель, їх захисту від кочової стихії, встановлення в державі порядку. Від початку й фактично до проголошення незалежності вона мала яскраво виражене політичне забарвлення. Першими історичними документами, які фіксували ці ідеї, були «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», збірник законів «Руська Правда» та «Устав князя Ярослава про церковні суди». Важливими висхідними документами політико-ідеологічного і організаційно-практичного спрямування стали також «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1053–1125) і численні настанови князя Данила Романовича (1200–1264). До скарбниці української філософської думки належать такі духовні твори, як настанови печерського ігумена Феодосія (помер 1074 року), роздуми Київського митрополита Іларіона («Слово про закон і благодать»), матеріали «Ізборника 1074 року», складеного «рукою грішного Іоана» для князя Святослава Ярославовича, численні «Послання» першого давньоруського «книжника», митрополита і філософа, Климента Смолятича».

До видатних постатей мислителів філософського спрямування в період зародження філософсько-правових ідей Давньої Русі зараховуємо іще одного

ченця, давньоруського літописця Нестора (приблизно 1056 р. н. – 1113 р. смерті). Його авторству належать праці «Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського», «Читання про житіє і погублення ... Бориса і Гліба», «Повість временних літ» та ін.

Завдяки освіченості та аналітичному складу розуму на фоні сформованого світогляду і володіння словом, у сферу зацікавлень Нестора потрапляє історичне буття із його необхідними атрибутами – єдності державних земель, боротьби добра зі злом, сповіданням усіх інших моральних істин на основі Божого владарювання і «влади церковної».

Початки (зародження) правничої науки сягають в Україні початків державного життя в Київській Русі, відколи зароджувалися норми звичаєвого права, які втілені в «Законі Руському», «Руській Правді».

Біля витоків вітчизняної філософсько-правової думки стояв іще один знаний церковний політичний діяч періоду Київської Русі Никифор. Відома дата його смерті у Києві – це 1121 рік. Він найгрунтовніше підійшов до філософських питань про людські пізнавальні здібності, про сутність людської душі, через яку пізнається психологічне єство людини та діалектика її свідомості. У душі людини Никифор убачав протиборство субстанцій, духовної і тілесної субстанцій. Цими категоріями автор вибудовує свої міркування про те, як пізнати людську душу, яка має три сили – словесну, люту і бажану. До першої сили він відносить розум, вище начало, логос. А до другої – емоційну сукупність людини, її пристрасті і почуття. Третя ж сила – воля, дія, прагнення служити ідеї. ... Бажане пов'язує раціональне (словесне) з ірраціональним (лютим), емоції підпорядковує розуму. З дією цих сил пов'язується боротьба розумного і пристрасного начал. Аналізуючи їх як боротьбу доброго і злого начала, Никифор роз'яснює, що вони нероздільно пов'язані в людині» [182, с. 57].

Ці ідеї Никифор виклав у своїй найбільш змістовній праці із п'яти творів – серед яких «Постання Никифора Митрополита київського великому князю Володимирі, сину Всеволожіє, сину Ярослава». Приклад повчань, адресованих

українцям, із закликом поєднати добро, розум і мудрість з метою вибудовування у суспільному бутті «правильного життя» на підставі його норм, містить багату як на той час інтелектуальну спадщину. Никифор у своїх філософських міркуваннях виходить за межі аскетизму, вибудовуючи погляди на універсаліях бачення суспільного буття, але не покидаючи з поля зору етичних норм, справедливості у керуванні державними справами. Що важливо, це те, як Никифор бачить гармонійну будову буття за допомогою «вищого начала» в особі Слова, словесного єства людини, яке «убо старее есть и вище всех» [Там само].

Перелік імен тих, хто започатковував філософську думку Давньої Русі, Іларіона, Луки, Жидяти, Феодосія Печерського, Нестора, та Никифора, – не вичерпується. Однак їхня непересічна роль у започаткуванні світоглядних основ духовної культури східних слов'ян та джерел формування філософсько-правової думки Стародавньої Русі неоціненна. Мислительна діяльність київських книжників створила ґрунт для розвитку започаткованих ними ідей філософії права, оскільки саме вони апелювали до ідей справедливої побудови суспільства та вільних умов досягнення благородної мети – подолання зла, утвердження добра й розуму, реалізації знань та досконалого володіння Словом.

До джерельної основи відносимо багатий матеріал, який однозначно був відомий і вивчений тими світочами культури, яких захоплювали ідеї, засвоєні зі світової культури давньоруською культурою. Творцем концепцій розвитку всього людства із глибоким філософським змістом є митрополит Іларіон із його безсмертними творами «Ізборник 1076 р.» і «Слово про закон і благодать» (1037 і 1043 рр.). Саме з цього моменту і цією непересічною публіцистикою започатковується, на наш погляд, давньоруська філософська, філософсько-правова думка. Як стверджують І. Огородник та В. Огородник, значення «Слова» набуло значення праобразу, на який спиралася традиція вітчизняної культури до XVIII ст.». Це перше «Слово», яке віщувало «закон», а від нього – «благодать». Історія руського народу подана «в контексті всесвітньо-

історичного розвитку людства». В загальносвітовому процесі розвитку історії всього людства автор вбачав органічні процеси історичного поступу руського народу. Однак дослідники [182, с. 35] дискутують про питання «закону» у трактуванні митрополита Іларіона. Твердження про протиставлення «закону» пов'язується із тим, що «закон» – «нижчий стан». «Зависті» і «закону» протиставляється «щедрість» і «благодать». Однак видається, що контекст історичний нашим сучасникам постав як неадекватний для аналізу. Це пов'язано перш за все «з метафоричністю історичного тексту, по-друге, із символікою образів старозавітної історії, по-третє, із поганим знанням тогочасної «народної самосвідомості». Закон хоч і вважався християнським, він мав бути гарантією єдності можновладців, сили держави, її територіальної єдності. Вже тоді зрозумілими були виплекані народом певні правила, які дорівнювалися до закону (звичаєвого)» [44, с. 35].

Другий представник згаданої періодизації (конкретні дати біографії відсутні, крім року смерті – 1069) – це Лука Жидята, єпископ (XI ст.), автор «Повчання архієпископа Луки до братії», в якому автор маніфестує соціально-етичними засадами в житті тогочасного суспільства. У творі звучать ідеї примирення, милості, що лягли в основу величних філософських надбань. В Мономаха в його безсмертному творі – «Ізборніку 1076 р.» злагода і мир людей – це той постулат неосудження брат брата, який був вписаний в правові закони, взяті із філософського підґрунтя Луки Жидята. Тобто цей єпископ на основі реалістичних тогочасних вражень від етики співіснування в людському суспільстві виголосив філософсько-правову концепцію гуманізму, яка має сучасне значення для осмислення суспільних відносин, подолання в них зла, протистояння, осуду. Відтак у полі зору активної особистої – проблемні питання правової культури, які поставали в суспільстві ще з XI ст.

Таке ж світоглядне значення напрацювань мислителя періоду давньоруського суспільства належить ще одному духівникові, «печерському подвижникові Феодосію Печерському (1036 року народження). Він автор

одинадцяти творів, які за своїм концептуальним спрямуванням належать до творів морально-етичного змісту.

У коло зацікавлення Феодосія потрапили питання соціального устрою, основу яких становило переконання в «богообраності» влади. Вона покликана захищати «правовіру», а творити нагляд над її (владними) діями повинно чернецтво. Такий соціальний устрій із контролем мав стосуватися всіх відносин, а не лише чернечих. Незважаючи на свою ортодоксальність, автор закладав філософсько-правові устої «метаспільності християн», «метаспільності людства», милосердя один до одного, не дивлячись, до якої віри мирянин належить [42, с. 220].

Ідеї Феодосія в його працях «Слово про терпіння і любов», «Повчання про користь душевну», два послання до князя Ізяслава Ярославовича та ін. заклали основи філософування наступників, які не завжди закликали до втілення миролюбності і правовіри, а розвивали підходи про богообраність, чим пропагували конфесійні протистояння і нетерпимість вірян один до одного [Там само].

Від IX ст. – відколи завершився етап становлення Київської Русі із його найдавнішим джерелом – звичаєвим правом, надалі на тлі політичної роздробленості Русі (XII–XIII ст.), перебування українських земель із середини XIV ст. під владою Великого князівства Литовського, а після об'єднання Литви і Польщі – під владою польської експансії, протривало до середини XVII ст. У середині XVIII ст. Гетьманська держава набула статусу автономії Російської імперії. Однак вже XVII–XVIII ст.ст. в часи козацько-гетьманської держави правове життя наповнюється новими джерелами права, кодифікацією норм та ін., хоча козацька старшина не здійснила правової реформи, проте українське право набуло свого поширення у Зводі законів «Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р.» (хоча й не офіційного). Отже, ми побіжно констатували ті поетапні прояви перших елементів філософського розуміння права і справедливості, які підготували ґрунт для їхнього розвою вже пізніше в Галичині.

Філософсько-правова думка в Україні в Галичині у своєму розвитку була започаткована у XV–XVI ст. Це думка дослідника плебсології як філософсько-правового вчення М. Скригонюка [205]. Ідеї природного права розвинули просвітителі галицького краю Ю. Дрогобич (Котермак, бл. 1450–1494), П. Русин (бл. 1470–1517), Лукаш з Нового Міста, що біля Самбора (невід. – 1542), (між 1545–1550 – бл. 1620), К. Зиновійв (кінець XVII – початок XVIII ст.), І. Кочинський (невід. – 1640), К. Сакович (бл. 1578–1647).

До другої групи просвітителів М. Скригонюк відносить тих, хто визнавав ідею природного права у формі рівності людей перед Богом. Це П. Могила (1596 або 1597–1647), К. Транквіліон-Ставровецький (невід. – 1646), Х. Філалет (невід. – невід.), галичанин Л. Зизаній (невід. – бл. 1634).

До умовно виокремленої третьої групи просвітителів віднесені ті, хто пропагував регламентацію життя суспільства, ліберальні погляди, звільнення людини від державної опіки. Це І. Гізель (1600–1683), Л. Баранович (1620–1693).

Особливої оцінки в теорії природного права заслуговує в Україні Стефан Зизаній (бл. 1570–1600) із львівських теренів. Він творець теорії права народу на опір. Це письменник, мислитель, гуманіст, просвітник, один із засновників братської школи, виступав проти ієрархії православної церкви, за незалежність своєї батьківщини, духовно-релігійну самостійність українського народу [205, с. 50–51].

У часи козаччини (XV–XVIII ст.) українська філософська і політична думка була представлена іменами Б. Хмельницького, І. Мазепи, Л. Барановича, І. Галятовського, Ю. Немирича, І. Гізеля, П. Орлика, С. Яворського, Ф. Прокоповича, М. Козачинського і, звичайно ж, мандрівного філософа-гуманіста Григорія Сковороди [8, с. 287].

XVI ст. залишило по собі три видання Литовського Статусу, що доводять, як і в попередньому випадку, про наявність визначних правників і компіляторів, імена яких не відомі.

Наступний етап розвитку права припав на добу Козацько-Гетьманської держави. Видатний внесок належить вченим Києво-Могилянської Академії (XVIII ст.). Це були В. Стефанович, Ф. Чуйкевич та ін.

Подальші етапи (щодо ліквідації українського державного життя й інтеграції) Лівобережної України до складу Російської імперії – лише звужували передумови для поступу української правничої науки.

Неперервність традицій української єдиної філософської науки проглядається вже в тій наступності, з якою в полі зору галицьких дослідників простежується «сковородинський» слід. Не було звинувачень щодо «явного анахронізму» чи «допотопного явища» (як у В. Крестовського) [145, с. 59].

Філософія права у своєму розвитку, вважаємо, помилково пов'язується із початком розвитку модерної правової науки у Російській імперії. У часовому відрізку – це друга половина XVIII ст. Як стверджують А. Білинський, В. Маркусь, Ю. Старосольський, зацікавлення природним правом належить українцеві В. Золотницькому, родом з Київщини. Він – автор (перший) самостійної монографії про природне право в Російській імперії під назвою «Сокращение естественного права» (1764). Так само першим професором Московського університету був С. Десницький, українець родом з Ніжина. Його науковий інтерес пов'язаний із конечністю обмеження монархічної влади і встановлення незалежного судівництва. Перелік відомих правників Росії доповнюють закарпатські українці П. Лодій, В. Кукольник, М. Балудянський. Щоправда, у кінці XIX ст. замість вивчення філософії права в російській імперії розвивали «енциклопедичні студії». Автор першого російського підручника був український керівник П. Дегай, випускник Харківського університету, автор «Пособия в правилах изучения российских законов или материалах энциклопедии, методологии и истории литературы российского права» (1831). Принципи гегельянізму належно розвивав М. Пилянкевич, професор Київського університету. Він – автор «Истории философии права» [80, т. 6, с. 2294–2295].

В історії поневолення українців Галичини Австро-Угорщиною наявні незаперечні аргументи щодо їхньої потуги і багатого досвіду діяльності у парламентських установах названої імперії як конституційно-парламентської монархії у боротьбі за забезпечення прав і свобод громадян. Не залишилися непоміченими, як стверджує дослідниця А. Баран, вияви активної боротьби українських депутатів австрійського парламенту за національне право та інтереси, їхні ініціативи за створення освітніх, економічних і військових організацій [20, с. 7–11].

Народна правова культура тривалий час залишалася неперіоритетною темою. Наукова традиція звичаєво-правових досліджень була розпочата в ХІХ ст. П. Чубинським, О. Єфименком, О. Кістяківським, І. Франком та іншими визначними етнографами і продовжена в 1920–1930-х рр. передусім представниками «Комісії для виучування звичаєвого права України ВУАН», однак за радянських часів була перервана на багато десятиліть. Це не могло не позначитися на вивченні теми, і навіть поява кількох цікавих публікацій з цього питання в радянський час не могла охопити всієї багатовимірності та глибини звичаєво-правової культури українців. Крім того, бракувало саме теоретичних розробок з питань звичаю та суті звичаєвого права, звичаєво-правової культури. Це й зрозуміло: в радянському заідеологізованому суспільстві не могло бути місця соціальному звичаю, існували лише норми радянської моралі, а термін «звичай» вживався лише в контексті побутової культури та обрядності [56, с. 1].

Зауважимо, що новоосмислюваний правовий позитивізм у західній філософії права на рубежі ХІХ–ХХ ст.ст., який не міг не позначитися на розвитку права Галичини, привніс такі ознаки:

1) позитивізм розрізняє право і чинне право, яким має бути право. Саме він претендує на дослідження чинного законодавства, або позитивного права, яке вводить у дію держава й котре втілюється в текстах законодавчих актів;

2) правовий позитивізм аналізує переважно конкретні суспільні відносини, відображені в правових поняттях, наприклад, обов'язок, власність, а не абстрактні принципи, з яких можна було б вивести такі поняття;

3) правовий позитивізм шукає реальні, суспільні чинники й механізми введення законів й забезпечення функціонування правових норм;

4) прибічники правового позитивізму наполягають на додержанні чинних норм, законів і практики їх застосування, а не на уявленні про справедливість і рівність;

5) правовий позитивізм заперечує взаємодію права і моралі.

Так правовим позитивізмом були відкинуті принципи і поняття християнської теології, абстрактні ідеї справедливості й моралі [117, с. 197]. З передостанніми двома особливостями розвитку філософії права складно погодитися, якщо брати до уваги правників Галичини, які зарекомендували себе як авторитетні дослідники. Йдеться про С. Дністрянського, В. Старосольського, І. Франка та ін.

Крізь призму системного аналізу даний період розвитку і становлення філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст. можна поділити на чотири етапи:

– перший (перша половина XIX ст.) – пов'язаний із появою ще слабо диференційованих філософських і правових ідей на розділених територіях українських земель, тобто умовно його можна назвати періодом оформлення кордоцентричних ідей, ідей «сердешності» у філософії та їхнього впливу на філософсько-правові погляди галицьких правників;

– другий (формування у складних умовах територіальної розділеності і поневоленості кінця XIX ст. – філософське осмислення права набувало свого виразного розвитку, що умовно можна йменувати як формування філософсько-правового осмислення онтологічних процесів;

– третій (початок XX ст.) – пов'язаний із активним пізнанням характеру правових змін у суспільно-політичному житті Галичини, висуванням

прогресивних ідей у сфері її правового розвитку, етап адекватної активізації філософсько-правових досліджень у європейському правовому полі;

– четвертий (перша половина ХХ ст.) – пов'язаний зі становленням філософсько-правової ідеї у складних умовах боротьби проти поневолення Галичини та правничих проблем, за незалежність української держави, взаємозв'язки між суб'єктами європейського світу і національними суб'єктами.

Позитивним є вже той факт, що історики-етнологи долучилися до процесу дослідження звичаєвого права, хоча, зауважимо, що з більшою потугою до цього взялися росіяни [58, с. 8].

Професор М. Гримич як історик-етнолог звертає увагу на те, що «наукова школа ХІХ ст. із вивчення звичаєвого права дотепер виглядає надзвичайно потужною і плідною. Праці С. Пахмана, О. Єфименка, О. Кістяківського, І. Франка не втратили своєї актуальності й сьогодні. Однак друга половина ХІХ ст. в етнологічній науці – це передусім час активного збирання матеріалу, первинної його обробки й класифікації. Про розв'язання теоретичних проблем та осмислення ролі звичаєво-правової культури в етнічному процесі не йшлося» [58, с. 7].

Звичаєво-правова культура українців ХІХ – початку ХХ ст. була об'єктом російських дослідників, українські питання висвітлювалися лише побіжно. Окремою групою праць, які тим чи іншим чином зачіпають проблему звичаєвого права, не зосереджуючись на ній цілковито, є історико-правові публікації.

На початку ХХ ст., у 20–30-х роках, з'явилася нова хвиля досліджень в усіх галузях гуманітарної науки, в тому числі й у вивченні звичаєвого права. Багатий матеріал з цієї тематики є в науковій спадщині «Комісії для виучування звичаєвого права України» (1918–1934), що існувала при ВУАН (Всеукраїнській Академії наук). Цією працею закінчилося активне й професійне аналізування звичаєво-правової культури України. Комісія підготувала чотири наукових збірники «Праць Комісії для виучування звичаєвого права України» (останній випуск було знищено у 1930 р.). До авторів «Праць...» належали

правознавці-теоретики і юристи-практики та етнологи О. Добров, Є. Єзерський, В. Камінський, А. Кристер, В. Назимов, М. Товстолід, Б. Язловський.

У своїй основі правові процеси ХІХ ст. в Лівобережній Україні перебували під владою Російської імперії і її Зводу законів (1840–1842 рр.), що діяв до початку 60-х р. ХІХ ст.

Галичина в силу історичних обставин проходила свій шлях поневолення Польщею, Австро-Угорщини, але й зі спадком і під пильним оком Російської імперії.

Відтворення суспільно-політичного контексту національної історії в період ХІХ–ХХ ст.ст. обумовлене потребою об'єктивного реконструювання умов розвитку окремих підневільних частин українських земель. Найперше, на них впливали загальносвітові тенденції, загальнополітичні і ментально-культурні. Так, «під впливом ідей романтизму почалося галицьке літературне відродження («Руська Трійця», 1837). Під час «весни народів» в Європі 1848 виникла Головна Руська Рада, що проголосила свою національну єдність із братами над Дніпром, а в межах Австрії приєдналася до Федеративних змагань інших народів, обстоюючи вимогу до уряду відлучити польські землі від історичної Галичини й об'єднати їх з українською Буковиною та Закарпаттям в окремий коронний край» [80, т. 1, с. 346].

Проте внаслідок порозуміння габсбурзької династії з польською аристократією (1867), як зауважує коло дослідників із діаспори, що обіцяла підтримувати цісарський уряд у багатонаціональній державі, поляки дістали перевагу в адміністрації Галичини [80, т. 1, с. 346]. Це пригнобило частину української інтелігенції, і вона схилилася під вплив пропаганди русофільства, яке увесь час підтримувала польська адміністрація, щоб загальмувати ріст українських національних стремлінь. Але перемогла молодша галицька генерація, яка перейняла ідеологію Кирило-Методіївського Братства, Т. Шевченка і українських «громад». Коли царський уряд намагався задушити українське слово (наказами 1863 і 1876 р.), провідні кола української інтелігенції (переважно з Київської Громади) заснували спільно з молодими

галицькими народовцями літературно-науковий журнал «Правда» у Львові. Соборна співпраця виявилася в заснуванні (1873) Товариства ім. Шевченка у Львові (кошти для його розбудови склалися з грошових пожертв київського промисловця Б. Симиренка, петербурзького хірурга П. Пелехина, полтавської поміщиці Є. Милорадович та ін.). Великий вплив на галицьких народовців мали вчені й письменники з Центральної України О. Кониський, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов і найбільше – М. Грушевський, який 1898 року переїхав із Києва до Львова, очоливши кафедру східноєвропейської історії в університеті, й перейняв керівництво у Товаристві ім. Шевченка. Реорганізоване як наукова установа, НТШ спільними силами українських учених із різних земель піднеслося до рівня академії наук.

Як зауважують дослідники «Енциклопедії Українознавства», велику роль у поширенні національної свідомости серед галицького громадянства відіграло засноване в 1868 р. товариство «Просвіта», що мережею читалень вкрила Галичину; з її ініціативи виникли українські кооперативи й інші громадсько-економічні організації, молодечі руханкові товариства «Січі», «Соколи», які разом із освітньою роботою піднесли господарський поступ населення й підготували його до політичних подій 1914–1918 рр.

Українське громадянство в Галичині, під проводом своєї репрезентації в австрійському парламенті й галицькому сеймі, зорганізувало 1914 р. на боці Австрії (де українці мали більше конституційних прав) проти Росії власну військову формацію – Легіон Українських Січових Стрільців. Ця формація стала початком української армії, коли після революції в Росії (1917) і Австрії (1918) прийшла нагода обороняти українську державну самостійність.

Звісно, що така політична атмосфера спричиняла активізацію захисту правниками свого населення, яке не завжди вирізнялося високою освіченістю. Цей факт стимулював до посиленої просвітницької роботи з метою піднесення рівня правосвідомості галичан. Описана історична ситуація детально проаналізована у праці І. Василик «Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР» (2012), в якій розкриті основні чинники суттєвих змін у суспільно-

правовому житті галичан [38, с. 1]. Як зауважує дослідниця, у непростих політичних умовах західноукраїнському суспільству, що перебувало у правовому полі конституційної Австро-Угорської монархії, доводилося прискореними темпами долати відставання від сусідніх народів у різних сферах суспільного життя. У цей час відбувалася стрімка модернізація українського національного руху, утвердження національної свідомості серед широких верств населення, до політиків приходило розуміння того, що запорукою успішного розвитку народу є весь комплекс його здобутків в економічній, політичній і культурній сферах. З урахуванням нових суспільних реалій формувалися й українсько-польські відносини. Громадсько-політичне узагальнення про формування української національно-політичної еліти, процеси національного відродження на етапі формування громадянської й національної свідомості населення та їх залучення до політичної діяльності дозволило з'ясувати роль парламентської діяльності, партійної структуризації суспільства, інституціоналізації економічної та культурної сфери, утвердження ідей української державності і соборності [38, с. 1], а разом з тим і відтворити період зародження й розвитку філософсько-правових ідей у Галичині в сер. XIX – XX ст.ст.

Якщо провести аналогію нормотворчої діяльності в один і той же період радянських конституцій 1918 та 1936 років і функціонування права на підневільних землях Галичини, то можна констатувати, з одного боку, суттєві відмінності, спричинені неоднаковою чужорідною ментальністю, різними державними устроями, неоднаковістю статусів та економічними й політичними умовами суспільного буття. А з іншого, але вже однаковими можна назвати історичні ментально сформовані тисячоліттями психологічні типи мислення людей, що позначалися на розвитку науки в тому числі.

Правнича наука – філософія права – неминуче формувалася на західноукраїнських землях під впливом європейської, української правничої науки, правничої освіти, правничої періодики.

Беручи до уваги «національний контекст» у відстоюванні і розвитку правового позитивізму, дослідник В. Кузнецов зауважив на двох концепціях: перша – це так званий англломовний правовий позитивізм, другий – німецькомовний позитивізм (Німеччина й Австрія). Галицькі правники швидше схилилися до другого варіанту. С. Дністрянський, глибоко аналізуючи право Німеччини й Австрії, робив такі переконливі висновки у праці «Старі й нові шляхи в науці приватного права» (1929) [74].

Спектр оцінок діяльності мислетворення тогочасної української еліти і способів «реалізації завдань національного руху, причини невдач і прорахунків та об'єктивні труднощі», а особливо та роль, яку відіграли виразні особистості – правники в усіх вищеназваних процесах національної історії, відкривають нам можливість реконструювання розвитку правничої думки на тлі непростих подій та ролі в них особистостей.

2.2 Епістемологічні чинники філософсько-правових ідей в умовах бездержавності

Отже, на підставі огляду історії зародження ознак філософсько-правових ідей в Україні всі етапи зародження і розвитку філософсько-правової науки умовно можна поділити на такі:

I етап – це зародження філософсько-правових ідей у світоглядній думці давньої Русі – в культурі східних слов'ян язичницької доби;

II етап – це виникнення державності та християнізація Русі, що разом зі зміною світоглядних і культурно-ціннісних умов, спричинило появу новітніх підходів до звичаєвого права та його осмислення;

III етап – це період, до якого долучена філософсько-правова думка, що визріла на джерельній основі філософії Стародавньої Русі;

IV етап – це етап формування філософсько-правових ідей на ґрунті суспільно-політичної та філософської думки київських книжників [43, с. 218–219].

Конструктивними для філософсько-правового аналізу мають бути такі репрезентування, як:

- 1) правова форма суспільних відносин у певну історичну епоху;
- 2) зміст права та його осмислення;
- 3) сутність семантики волі та справедливості у ментальності правників;
- 4) суть правових норм у контексті цілісної системи регуляції поведінки, моралі, звичаїв, цінностей та орієнтацій суспільства, які властиві певним історичним епохам розвитку права в Україні та її розмежованим окупантами частинам.

Спроба осмислення загального тла, на якому визрівали і зароджувалися філософсько-правові ідеї на західноукраїнських землях, їхня пов'язаність зі світовими філософськими традиціями, парадигмами загальноукраїнського філософсько-правового контенту, вказує на спільність та регіональну особливість (зумовлену історичними територіальними розподілами земель в умовах поневолення) і відмінність носіїв філософських ідей на прикладі виразних особистостей правників.

Спільність становить філософська теорія Сковороди (про добро і зло), а відмінність полягає в осмисленні близького для галичан розуміння ментальних проявів поляків, німців, австрійців, чехів. Західноукраїнські професори права досконало (через свою освіту, одержану на згаданих теренах), це К. Левицький, С. Дністрянський, В. Старосольський та ін. – природно добре проникали в сутність права та його філософське осмислення німецькими вченими, французькими та ін.

Досі в українській філософсько-правовій та історичній науці наявні застарілі підходи до оцінок подій і явищ минувшини, сформовані на засадах сусідньої ідеологічної доктрини тоталітарної держави. Відтак перед нами – не відтворена об'єктивна історія розвитку різних сфер національної науки, яку треба розпочинати реінкарнувати на першоджерелах.

У загальноєвропейській історії XIX–XX ст.ст. сталося чимало подій, які є трагічними. Це і перша світова війна, революція в Росії, псевдодиктатура,

голодомори, холокосту і репресії. Проте, як аргументовано оцінює цей час дослідник В. Андрущенко, існувала й існує далі «якась нерозгадана підвалина єдності людства» [8, с. 72]. Якраз на цьому зламі європейської історії з'явилася неоднозначна оцінка сучасної йому соціальної дійсності ще одного відомого вченого світового взірця Х. Ортеги-і-Гассета. Він найменував цей час як «антифілософський». Але в цей час, крім марксистсько-ленінської утопії, були вже відомі ідеї Макса Вебера (1864–1920), Еміля Дюркгейма (1858–1917) і Пітирима Сорокіна (1889–1968).

Чи можна віднайти у локалізованих теренах питомо наукові зачатки філософського дискурсу взагалі і філософсько-правового, зокрема? Методологічно настановчим взірцем для дослідницьких пошуків є відповідні питання щодо істинності національної приналежності філософського дискурсу за аналогією дослідника із Києво-Могилянської академії І. Лисого:

Чи притаманна філософській думці, непартикулярній, універсальній дефінітивно, національна визначеність?

Чи критерії такої визначеності (коли її визнати) мають винятково позаісторичний характер, чи містять і суто історичні моменти?

Чи така визначеність актуалізується через етнічну самосвідомість суб'єкта філософської творчості? І чи «брак національної органічності» (С. Квіт) у багатьох культурних діячів українського походження становить універсальну проблему новітньої культурології, якій добре знайомі спокуси космополітизму, чи це власне проблема історії української культури? Тобто чи в останніх випадках йдеться про загальнокультурний феномен «трансетнізму», тоді як у першому – про характерну для культури бездержавного народу духовну дуальність» [145, с. 76].

Спробуємо дати відповіді на поставлені питання через призму історико-філософських реалій, які склалися на кінець XIX–XX ст.ст. у Галичині. Однак їх не можна вирвати із усього українського контексту, який творився впродовж багатьох століть знаними постатями. Відомий нам сучасник В. Андрущенко так

визначає процеси, які вплинули на визрівання (філософсько-правових – У.В.) ідей.

Слушною є заувага щодо потреби аналізу першоджерел (філософії права) представників цієї сфери. Згаданий автор наголошує: «Повернення до першоджерел не тільки не заперечує необхідності дослідження спроб наукової інтерпретації історії філософської думки, а навпаки – актуалізує цей процес. «Автор прихильник «соціально-філософського аналізу» стверджує про те, що «мають бути повернені вилучені тоталітарним мисленням історико-філософські розвідки Телфраста і Стобея, Діогена Лаертського та Секста Емпірика, «батьків церкви» Євсевія Кесарійського та Августина Блаженного, видатних представників класичної та посткласичної філософії лідерів сучасної західної історико-філософської думки» [8, с. 76]. Дослідник акцентує увагу на І. Ебергарда «Загальна історія філософії» (1788–1796) і У. Теннемана «Історія філософії (1798–1819), Ф. Аста «Нариси з історії філософії» (1807), Т. Рикснера «Керівництво з історії філософії (1822–1823). Звісно, що в такому обсязі синтез ідей правників Галичини набуватиме особливої глибини і переконливості.

Післягегелівський період розвитку історико-філософської думки характеризується працями О. Галича «Історія філософських систем» (1818–1819) і «Лексикон філософських предметів» (1845), Гавриїла (Воскресенського) «Історія філософії (1837–1840), Ф. Ланге «Історія матеріалізму» (1886) і Ф. Ібервега «Нариси історії філософії» (1862–1866) [8, с. 76].

Започаткування відтворення найменш вивченої національно-культурної візії ХІХ–ХХ ст.ст. уможлиблюється саме на основі аналізу проблеми національної ідентичності філософії права як у європейському, так і у вітчизняному дискурсі.

У контексті некласичної науки на західноукраїнських землях почали з'являтися філософсько-правові ідеї С. Дністрянського, Ф. Тарановського, К. Левицького, подекуди співвідносні з ідеями Р. Ієринга, І. Канта, Г. Радбруха та ін., і незаперечно – з теоріями Ф. Прокоповича, Г. Сковороди, Е. Славинецького та ін.

У хронології XIX ст., за В. Маркусем, йдеться про звичаєве право та його дослідників: про Р. Лашенка, О. Мицюка, В. Охримовича, А. Яковліва. Але вже із 1930-их років радянська наука відкинула цю галузь у небуття. На західноукраїнських землях така «найсамобутніша галузь світогляду і життя українського народу» не була зневажена.

Гідне подиву мистецтво «історієкрадіння» вкоренилося надовго – аж дотепер. Знову неправдива концепція «руського мира» повторює фальшиву мантру про відсутність національної культури, права, освіти, своїх законів і судів в українській історії. Цим антинауковим намірам нам є що протиставити, оскільки історію права, знань правової культури змістовно доповнюють філософсько-правові ідеї очільників, громадських діячів, правників, які творили контекст галицької культури, які самі того не відаючи, поклали величезні зусилля на вівтар зародження і розвитку національної правознавчої науки й, зокрема, правової культури свого народу [43, с. 218].

Дослідник В. Андрущенко слушно зауважив, що «З переміщенням центру суспільно-політичного і культурного життя в Галицькі землі, географічне розташування яких створювало можливості розширених зв'язків із західноєвропейською культурою, українська політико-ідеологічна думка долучилась до ідей європейського гуманізму, а згодом – Просвітництва, що поглибило її демократичну спрямованість, підняло авторитет у світі» [8, с. 286–287].

Важливо те, що «Попри несприятливі історичні умови упродовж своєї тисячолітньої історії наша національна філософія існує як єдність, підтверджує органічну спадковість і характеризується певними сталими ознаками. Насамперед треба наголосити, що філософська думка на наших землях розвивалася на національній основі» [56, с. 8–9].

Вже у XVIII ст. інтелектуальний розвиток українців відповідав ситуації появи генія Г. Сковороди. Хоча на початку XX ст. полеміка щодо його творчості тривала як «епізод філософського життя України тієї доби». Небезпристрасна, дуже авторська, як нині кажуть, захоплива розвідка В. Ерна

про Г. Сковороду знайшла негайне, досить широке і – що головне! – тривале відлуння в середовищі українських інтелектуалів [130, с. 60].

Духовна традиція Г. Сковороди прочитується в українському ґрунті його філософії та її залежності від питомого письменства XVIII ст. За М. Сумцовим, «на мисленні Г. Сковороди «яскраво відбилася українська філософія, вироблена протягом віків на ґрунті життя і школи. Г. Сковорода – її найвище з’явище» [130, с. 65].

Цей дискурс повністю проектується на ситуацію творення філософської науки в Галичині: Сковорода – фундатор національної філософії, творець концепції «сродної праці», тобто такої, що органічно відповідає природним здібностям, покликанню людини, вона ж їй забезпечує самореалізацію, задоволення і радість. «Сродність» («спорідненість») – це універсальний Божий закон, який полягає у тому, що має бути органічна відповідність між внутрішніми та зовнішніми натурами в людині, природі, суспільстві. «Спорідненість», як відповідність своїй ідеї, повинна мати місце і між природним правом та правом чинним, тобто «громадянськими законами», які повинні захищати право людини та його моральність. Критерієм вибору людиною життєвого шляху є «спорідненість» як органічна відповідність її з визначеним типом поведінки. Отже, ідея «спорідненої праці» виступає у Сковороди як моральна підстава права та механізм забезпечення соціальної справедливості [38, с. 949].

Ідеї правової зрілості і діяльності пропагували вже пізніше на теренах Західної України М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський. У центрі їхніх інтересів була проблема прав українського народу. Вони були прихильниками федералізму, який можна розглядати як принцип побудови громадянського суспільства і визнання цінності особистості та її прав. Основна філософсько-правова проблема сформульована ними – це співвідношення прав особистості і прав нації, а також прав держави.

У важливому філософсько-правовому осмисленні розвитку прогресивних ідей у Галичині особливою постаттю філософа, літератора, публіциста, історика, етнографа та ін. є Іван Франко.

У найбільш об'єктивних оцінках геніального творця ідеї народовладдя, які сконденсовано виклав історик права Т. Андрусак, сказано, що «Погляди І. Франка на право, законодавство, суспільний прогрес формувалися та розвивалися відповідно до тих грандіозних політичних змін, які відбувалися в другій половині перших десятиліть ХХ ст. в Європі загалом і на українських землях, як у складі Австро-Угорської, так і в складі Російської імперії, зокрема. Тому твердження про певні періоди і зміни в поглядах Франка здебільшого не враховують цього фактора. Намагання дати статичну характеристику світогляду Франка не враховує гігантський суспільний прогрес, що відбувається протягом 70–90-х р. Це характерно для радянського франкознавства, яке ключовим матеріалом для характеристики його світогляду вважало юнацький лист Франка до Ольги Рошкевич, в якому він подає конспект марксистської концепції суспільного розвитку [39, с. 1022].

«Не сприймаючи марксизм, Франко мав на увазі насамперед російський його варіант, оскільки той «виступає проти національного українського руху». Соціалістичні погляди Франка базувалися передусім на етичному підґрунті, бо саме етика вчить людину бути людиною, «змінює тварин у природу людини», веде до «узгодженої праці всіх людей». У подібного роду «метизації» соціалізму Франком і багатьма іншими українськими соціалістами знову прозирають специфічні риси українського світоглядного менталітету і водночас близькість до європейського типу соціалістичної думки (для порівняння згадайте бернштейніанство, Франкфуртську школу, «філософію надії» Е. Блоха та ін.)» [200, с. 603].

Як стверджує дослідник Т. Андрусак, якщо в 50–70-х марксизм з його ідеєю боротьби пролетаріату за свої права видавався прогресивним і чи не єдино можливим шляхом поліпшення становища трудящих мас, то в 90-х, з появою та розвитком трудового законодавства ситуація докорінно змінилася.

Подібне сталося і з ідеями пролетарського інтернаціоналізму, солідарності пригноблених мас без огляду на національність.

Франко не намагається нав'язати українському суспільству теорії та ідеології, сформовані в західному індустріальному суспільстві, вільному від національного та релігійного гноблення [39, с. 1022].

Українські філософи, глибоко оцінюючи франківський підхід, зауважили, що «загальна філософська позиція І. Франка (як і М. Драгоманова) досить істотно «відхиляється» від екзистенційного спрямування української світоглядної ментальності. Він вважає, що в основі розвитку людського суспільства є «загальні закони еволюції в органічній природі». І. Франко насамперед раціоналіст і скептично ставиться до мислителів ірраціоналістичного спрямування (Шопенгауера, Ніцше та ін.). Він надає перевагу таким мислителям, як Конт, Спенсер, Дарвін, Бокль (ми вже говорили про еволюціоністські уподобання І.Франка). І. Франко – мислитель позитивістського (подекуди навіть натуралістичного) плану. В цьому, можливо, відобразилася позитивістська загальна орієнтація Австрійської (власне, Віденської) філософської школи, яка набула визнання на початку ХХ ст. (Віденський гурток М. Шліка), в тому числі й на галицьких теренах (у творчості Львівсько-Варшавської школи логічного позитивізму К. Твардовського)» [217, с. 603].

І. Франко написав програму національного визволення і розвитку українського народу, яка враховує особливості, державно-правові умови, потреби кожної його частини без огляду на наявні державні кордони. Як філософ, він хотів, щоб українці вмiли «чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими, а українцями без соціальних кордонів...». Від цього залежить майбутнє нації. Національний характер соціалістичних ідей І. Франка та його товаришів добре зрозуміла влада, і т. зв. «соціалістичні процеси» стали, по суті, розгромом українського національного руху, який почав зароджуватися і набирати сил, бо соціалізм для українського народу, який у переважній більшості складався із соціально пригноблених верств об'єктивно повинен був

стати політичною школою формування національної самосвідомості та громадянської гідності, з готовністю вимагати належного забезпечення та гарантованості прав і свобод, передбачених чинною конституцією та законодавством. А перетворення економічно та політично знедоленої етнічної маси в націю, свідому свого права на власне державне життя, не могло бути ні сприйнято, ні толеровано чинною владою, яка прагнула зберегти імперію» [39, с. 1022].

Однак велич І. Франка не обмежується політико-правовими ідеями. Обдарованість його сягає філософсько-правового денотату. У теорії праворозуміння його внесок особливий.

І. Франко сповідував такі закономірності і так викладав своє бачення стану права в Галичині:

закони повинні відображати справедливість у всіх сферах суспільного життя;

поняття «право» і «закон» – це генетично пов'язані, але не тотожні інститути: до законів він відносив укази уряду Австрії, а також нормативно-правові акти парламенту і Галицького сейму;

чинне в Австрії законодавство, як і Конституцію Австрії 1867 р. уважав спрямованим на захист інтересів приватних власників, а не простої людини; право розглядалося як щит, яким прикривається безправ'я, оскільки в реальності немає прав і свободи, що проголошені законами;

правову систему Австрії філософ розглядав як таку, що не відповідає принципам справедливості, бо в її практиці мали місце арешти, обшуки та інші дії слідства без санкції прокурора, а також утримання під арештом без вироку суду або заочне засудження;

мислитель вважав за можливе використати чинне на той час право для підвищення політико-правової свідомості людей, що сприяло б розумінню необхідності демократичних змін у суспільстві;

погоджувався з тим, що кожна нація має природне право на політичну самостійність, яка можлива також через утворення автономій країв і народностей» [42, с. 111].

Можна зробити висновок, що ці тези актуальні й дотепер як основа для аналізу тодішніх філософсько-правових позицій. До розвитку філософсько-правових ідей у Галичині долучився і знаний вчений-енциклопедист, один із фундаторів модерної української правової думки, видатна постать наукового і політичного життя українців у кінці XIX ст. М. Драгоманов.

М. Драгоманов (1841–1895) – історик, політичний публіцист і громадський діяч, був прихильником теорії природного права, дотримувався індивідуалістичної позиції (примат особистості над державою). Основне призначення позитивного права він убачав у закріпленні прав людини і громадянина та припускав можливість всесвітньої правди, загальної для всіх національностей. Не заперечуючи цінність нації, він бачив її не в «національному дусі і характері», а в тому, що нація є формою духовної солідарності між людьми, формою, що повинна бути заповнена загальним змістом правового спрямування. Його теоретичні напрацювання питань права людини, конституціоналізму, політичної та національної свободи, інших правових проблем мали насамперед прикладний характер. Усі праці він писав «з метою знайти можливе для реалізації вирішення важливих для українського народу проблем» [39, с. 251].

Національний поступ українського народу, на думку М. Драгоманова, неможливий без подолання наслідків поділу земель між імперіями. Потрібний єдиний український інтелектуальний простір для цілісного розвитку української культури, літератури і науки, розвитку почуттів «національної єдності, усвідомлення спільності національних завдань усіх українців на етнічних землях». «З огляду на найсприятливіші для національного розвитку політичної умови М. Драгоманов особливу увагу приділяв Галичині (хоча наявність конституційних гарантій не врятувала від репресій і переслідувань,

аж до тюремного ув'язнення, соратників та послідовників Драгоманова у цьому регіоні, серед яких І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький» [38, с. 250].

Видатна постать у філософсько-правовій науці професор, доктор Володимир Старосольський відбув університетські студії у Львові, Кракові та Відні. Відтак студіював в університеті в Градці у професора Гумпліовича; в Берліні у професорів Зіммеля, Ястрова та Мартица, у професора Г. Єлінека в Гайдельберзі. Наукову працю розпочав задовго перед заснуванням українського університету в Празі. Студіюючи як головний фах державне право, був одним із перших українських дослідників, які звернули увагу на науку соціології та перестудіювали основні філософські підвалини загальної теорії права. Всі його більші праці, не виключаючи двох томів видання Української Господарської Академії в Подебрадах п. з. «Держава і політичне право», засвідчують ґрунтовну історичну підготовку та свідоме вмотивування послуговування філософським методом.

Нова стадія розвитку української правничої науки починається із діяльності Українського вільного університету у Празі, як писали С. Дністрянський і В. Старосольський. Тут зійшлися, крім старих університетських професорів, українські юристи, знані зі своїх праць або й такі, що саме свою наукову працю розпочали в українському університеті в Празі, – юристи з Придніпрянщини та Галичини. Ця обставина спричинила значною мірою до поглиблення наукових студій. Та співпраця українських правників з Придніпрянщини і Галичини дала якнайкращі результати. На жаль, тільки дуже мала частина праць вийшла друком, невеличку частину оголошено літографічно, а найбільша залишилась в манускриптах.

До розвитку філософсько-правових ідей у Галичині долучився і професор А. Андрієвський, який оголосив друком: 1) «Кодекс Гітітів і українська правна культура», 2) «Право як соціальне явище» – в Збірниках в честь през. Масарика, 3) «Православна церква в стані оборони» – в «Життю і Праві», 1931. В манускриптах залишились його великі монографії, – як «Довг і вина в українському праві» і «Держання в українському приватному праві». Всюди

проявляється в нього змагання виявити правове обличчя українського народу в минулому й сучасному. Крім цього заслуговують на увагу зв'язки між угорським, німецьким і українським правом, з одного боку, та намагання провести паралель між історією німецького права і поодинокими інститутами українського права.

Вже пізніше відомим у Галичині став професор Л. Біленький, знаний з багатьох філософських праць, підготував в 1932 р. об'ємну працю: «Вступ до вивчення тексту» Руської Правди», що складається з 5 частин. Перша частина подає огляд науково-критичної літератури та, розкриваючи повну розбіжність думок, вказує на потребу ревізії цього питання. Друга частина подає критику тексту т. зв. Скороченої Правди, що є четвертим Кодексом Правди. Третя частина є критикою тексту Широкої Правди, причому доказ, що як третій кодекс Правди виявляється той, що постав з ініціативи великого князя Володимира Мономаха до 1118. р. Четверта частина порівнює спільні статті першої редакції третього кодексу зі статтями короткої Правди та вирішує на основі докладного порівняння тексту, що текст короткої Правди є старший, та є другим кодексом Правди, що постав з ініціативи синів Ярослава після 1054. р. Вкінці п'ята частина викриває на основі аналізу тексту короткої Правди вже сьому грамоту кн. Ярослава з 1016. р., списану з кодексу чинних законів, що його Ярослав, прибувши до Києва, вже застав готовим, як список норм стародавнього українського звичаєвого права, що був пов'язаний з іменем великого князя Володимира Великого. Крім цієї праці були рукописи: «Найстарший кодекс Руської Правди», «Вивчення джерел з історії українського права і фільольогія», і «Руська Правда в її історичному розвитку».

Відоме ім'я ще одного дослідника в Галичині доктора О. Гайманівського, який оголосив друком тільки одну працю, а саме: 1) «Матеріали до біографії та бібліографії професора О. Кістяковського» в ювілейному збірнику українського університету на пошану президента Т. Г. Масарика т. II. В рукописах залишились праці: 2) «Інститут холопства по Руській Правді», 3) «Невільна людність по Руській Правді та Литовському статуту», 4) «Вина та

відповідальність в українському праві», 5) «Норми українського права в X. томі Своду законів Російської імперії».

У Празькому українському університеті працював професор Р. Лащенко, який мав великі заслуги в історії українського права.

Професорові К. Лоському завдячує українська правнича література за першу українську систему римського права – на жаль, вийшов друком тільки I том системи, після чого том II і III оголошено шляхом літографії. Друком з'явилися праці К. Лоського: 1) «Нарис грецької історії», Берлін 1921.; 2) «Історія і система римського права», т. I., Відень 1921.; 3) Mandata римських імператорів», Прага 1923.; 4) «Первісний плебейський еділітет в Римі», Прага 1930.; 5) «Die Organisation der Verwaltung, in der Sowjet-Ukraine», Berlin – 1930. Надто літографічно видано: 6) «Історію і систему римського права», том II і III. В рукописах залишилися: 7) «Походження римського консуляту»; 8) «Нарис адміністративного права Радянської України»; 9) «Устрій римських провінцій».

Прикладом появи напрацювань у зміні типу філософування став П. Лодій, український професор Львівського, а потім перший професор філософії Петербурзького університету. Із 1787 до 1802 р. він викладав метафізику та моральну філософію на богословсько-філософському відділенні Львівського університету. Так через праці П. Лодія українська філософська думка розвивалася на основі освоєння нових течій західноєвропейської філософії. Професор підтримував із Львівським університетом тісні зв'язки.

Погляди вихідця із Івано-Франківщини Остапа Терлецького як представника матеріалізму, незнищенності матерії в її постійному русі, наукової позиції про пізнання, вимогу розглядати і явища у зв'язку і розвитку полягали у відстоюванні принципу народності, зв'язку із суспільним життям. У Галичині разом із М. Павликом і І. Франком він створив Русько-Українську Радикальну партію (1890).

У зауважений період на розвиток філософсько-правової науки впливали вагомі суспільно-політичні події: 1) на теренах Австро-Угорщини відбулася відміна кріпосного права; 2) розпочалася нова хвиля національної активності та

ідентифікації національного визволення; 3) створювалися громадські організації, клуби, товариства, які активізують видання українських газет і журналів («Просвіта», видавництво газет «Київський телеграф», «Громадський друг», «Зоря Галичини», «Дім», «Часопись правнича», «Світ», «Правда», «Часопись правнича й економічна»); 4) відбувся наступ реакційних сил («Валуєвський циркуляр», «Емський указ 1876 р.»). В Україні з'явилися імена відомих учених В. Антоновича, П. Чубинського, О. Кістяківського, М. Драгоманова, М. Грушевського, М. Дашкевича, І. Франка, О. Терлецького та ін.).

У зв'язку з цими обмінними активними процесами дослідники університетів Польщі, Австро-Угорщини дають нам право констатувати: перший і найбільше аргументований висновок про загальні процеси розвитку філософії права в Галичині полягає у наявності в ній усіх рис намагання філософсько-правового осмислення явищ і процесів та притаманної їм європейськості.

Історія України, яка приховує в собі ще до кінця не вивчені прогалини, має неосвоєні ще сторінки матеріальної і духовної спадщини, що живитимуть інтелект сучасних мислителів ще не одне десятиліття. Високі взірці їхнього співзвучного із нашим сьогоденням доробку були десь зневажені й розгублені по історичних теренах лише тому, що українська земля зі своїм багатим економічним й інтелектуальним спадком накликала різних мастей загарбників і зрадників. Вони перші намагалися долучитися до процесів зневажання й забуття, знівельовання й переінакшування історичної пам'яті українського народу [42, с. 218].

Отже, робимо перший висновок: філософсько-правова проблематика у XIX – початку XX ст.ст. спиралася на багатий ґрунт філософування українських попередників від початків її виникнення, вона була провідною, що доводять численні аналогі європейських течій попередніх епох.

2.3 Філософсько-правовий інтелектуалізм теорії природного права Станіслава Дністрянського

Відчутним внеском у розвиток філософії права на західноукраїнських землях у XIX–XX ст.ст. була плідна робота відомого правника С. Дністрянського.

Ім'я Станіслава Дністрянського (1870–1935) – українського правознавця, доктора права (1894 р.), громадського діяча, академіка Всеукраїнської Академії наук (1927 р.) стало відоме філософсько-правовій науці не так давно – з часів незалежності України. Хоча дані про нього були. Він здобув освіту у Тернопільській гімназії (1888 р.), потім на юридичному факультеті Віденського університету (1893 р.). У 1895–1896 рр. навчався в університетах Берліна і Лейпцига. За працю з австрійського приватного права «Трилітній речинець» з 1487, з.к.з.ц.» було присвоєно звання доктора права (1895 р.). Із 1898 р. працював у Львівському університеті на посадах доцента, надзвичайного професора (з 1901 р.) і звичайного професора (1907–1918 рр.). Як зазначають бібліографи, у 1919 р. емігрував. До його заслуг належить те, що С. Дністрянський був одним із засновників Українського вільного університету в Празі, перший декан факультету права і політичних наук (1921), ректор (1921–1922 рр.) і проректор (1923 р., 1933–1935 р.) цього навчального закладу. Він працював у німецькому університеті в Празі (1929–1933 рр.), празькій вільній школі політичних наук (1928–1930 рр.), співпрацював з Українською господарчою академією (Подєбради) і Українським науковим інститутом (Берлін); був заочно обраний дійсним членом Всеукраїнської Академії наук на кафедрі цивільного права і політики (1927 р.). Польська влада не дозволила С. Дністрянському переїхати на рідні терени, оскільки Західна Україна перебувала під юрисдикцією, відтак прийняв чехо-словацьке громадянство (1932 р.). У зв'язку із хворобою академік С. Дністрянський припинив викладацьку роботу та активну громадську діяльність і переїхав до Ужгорода (1933 р.).

Внесок цього дослідника-правника унікальний тим, що С. Дністрянський – голова правничої комісії наукового товариства ім. Шевченка у Львові, видавець «Правничої бібліотеки» (4 томи у 1900–1909 рр.). Його вагомі філософсько-правові спостереження реалізувалися сповна на посаді головного редактора друкованого органу історико-філософської секції товариства «Часопись правнича і економічна» (10 випусків у 1900–1912 рр.), що досі ще не до кінця вивчені національною філософією права. Він ініціатор створення Товариства українсько-руських правників (1909 р.), яке об'єднало юристів Галичини і Буковини, а також редактор товариства «Правничий вісник» (1910–1913 рр.).

Його громадська діяльність особливо плідна. В еміграції С. Дністрянський один із засновників, а пізніше – голова Українського правничого товариства юристів-викладачів УВУ і окремих правознавців-практиків у Чехо-Словаччині, організатор і активний учасник з'їздів українських правників у Львові (1914 р.), Празі (1926 р., 1933 р.).

Про високу національно-подвижницьку діяльність С. Дністрянського свідчить те, що він – активіст національно-демократичної партії, посол (депутат) найвищого австрійського представницького органу – державної Ради у Відні (1907–1918 рр.), в якій займався питаннями національної науки і культури; очолив депутатський «Український клуб»; член Української парламентської репрезентації; голова парламентської підкомісії з питань реформи цивільного права (1917 р.); член Української Національної Ради ЗУНР; автор двох проектів західноукраїнської конституції; один із лідерів української еміграції. Плідна наукова діяльність ученого охоплює кілька галузей юридичної науки і становить більше 140 праць.

Основні напрями залишеного спадку стосуються насамперед: загальної теорії держави і права: концепція держави і права сформована у працях: «Границі науки права» (рукопис. Без дати), «Природні засади права» (1911 р.), «Генеза та основи права» (1927 р.) та у незавершеній фундаментальній роботі «Загальна наука права і політики» (Т. 1, 1923 р.). Як цивіліст, філософ права,

дослідник соціологічно-правового напрямку у вітчизняній юридичній науці, С. Дністрянський створив концепцію праворозуміння: «Гене́за та основи права» (1923 р.), «Соціальні форми права» (1927 р.), «Загальна наука права і політики» (Т. 1, 1923 р.).

Історію держави і права України дослідник розглядав у взаємозв'язку із виникненням української державності з так званою договірною теорією як складовою частиною теорії природного права»: «Нова держава» (1923 р.), «Погляд на теорії права та держави» (1925 р.).

Величезною заслугою С. Дністрянського є дослідження проблем звичаєвого права: «Звичаєве право та соціальні зв'язки» (1902 р.) та «O istocie prawa zwyczajowego» (1904 р.) та науковий аналіз конституційного права загалом, засад і окремих інститутів українського конституційного права, зокрема. Конституційне право було втілене у двох проектах Конституції, що називались «Устрій Галицької Держави; Проект тимчасових основних законів для покликання в життя Галицької Держави» (Відень, жовтень 1918 року) та «Проект Конституції Західно-Української Народної Республіки» (Відень-Прага, кінець 1920 року) [Додаток В].

1929 р. побачила світ стаття С. Дністрянського «Старі й нові шляхи в науці приватного права». Квінтесенцією наукової розвідки стала тема «індивідуальної свободи римського права, що підготувало «публично-правне поняття «свободи» французької революції» [74, с. 7–22].

Римське право в історії культури XVII та XVIII століття оцінено автором як таке, що відіграло дуже визначну роль. З рецепцією римського права перейшла і його система до тодішньої науки. Відбувся поділ на три частини: *personae, res, actiones*. Наука виробляла, за словами С. Дністрянського, методи дослідження «за теоріями грецької філософії та за конструкцією правничого думання римських юристів», зокрема цей поділ на частини зафіксований в інституціях Гая). С. Дністрянський згадує К. Вольфа, спираючись на методологію досліджень якого, вчив, «що всякі правничі висновки можуть мати тільки тоді науковий характер, якщо спираються на певному «понятті», що з

нього виходять; із такого поняття повинні слідувати поодинокі речення при помочі нерозривного звязку сильогізмів, що творитимуть одну цілість. Тим дедуктивним методом починаються перші спроби юридичної наукової систематики, яка пізніше панує в 19. столітті. Але побачимо, що не Вольф, але Кант є справжнім творцем нової систематики» [74, с. 7–22]. Дослідник у цій статті відмічає, що Французька революція досягнула свою мету, та для нової теорії права намітилися нові шляхи. «Свобода» стоїть тепер на початку нового шляху, не при кінці. Римське право все ще могутнє, але сильніший державний резон, що починає домагатись кодифікації нового права. Ще під кінець 18. віку оповіщено пруський ляндрехт, опісля в 19. віці французький code dvii та австрійську книгу загальних цивільних законів. В усіх тих законах верховодять принципи римського права, але при тому не вгасає вплив теорії природнього права. Після оповіщення тих законозборів настає розлука між філософічною теорією та правничою практикою» [74, с. 9].

Основною теорією, культивованою філософами права Галичини, є теорія І. Канта. Дослідник пише: «На чолі філософічного напрямку цієї доби» стоїть Кант. У людському мисленні зосереджується узагалі на всьому, що називаємо пізнанням. Проте кульмінаційна точка теорії пізнання – це погляди Канта про «можливости «синтетичних осудів а ргіорі», які чоловік розпізнає з допомогою «чистого розуму». Ця теорія дала, як стверджує філософ, почин до конструкційно-догматичного напрямку в науці права. Крім цього Кант заклав «льоґічні основи під наукову систематику». Суть системи лежить, на його думку, саме в тому, що наука впорядковує весь зміст свого досліду, зв'язуючи його «в один необхідний льогічний зв'язок» [Там само].

Глибоко проникнувши у вчення Канта, С. Дністрянський зауважив, що сам Кант «не склав загальної системи права»; він обмежився тільки до «Метафізичних починів науки права», як частини «Метафізики обичаїв». Те, що він дав нам у своїй теорії права, за його власною назвою: «метафізика, і то зосібна тільки «початкові основи» метафізики. Так він поклав в основу правничої системи «філософічну метафізику». Кант, на думку дослідника,

відносить цілу ділянку права до царства «волі», значить до сфери теорії «практичного розуму», не до «области «чистого розуму», в якій панує виключно апріорне «мишлення». С. Дністрянський підкреслює, що вихідною точкою згаданої метафізики була «свобода» людини, свобода, яку вже здобула французька революція та якій Кант «дав спеціальну філософічну санкцію клясичного німецького ідеалізму». В Кантівській концепції панує без обмеження індивідуалістичний напрям «попередньої філософічної епохи природнього права, хоч і як старається Кант іти своїми власними шляхами». На «свободі» він висновковує про поділ на «особи» й «річи», а «за тим поділ на особове й річеве право» [74, с. 9–10]. Підсумовуючи, С. Дністрянський всебічно аналізує напрацювання філософа і відмічає, що «Міркування його критики практичного розуму заступають давні філософічні конструкції теорії природнього права і – що важливіше – «зривають зв'язок з давнім авторитетом римського права» [74, с. 10].

При всій суперечливості оцінок С. Дністрянський високо оцінює німецького філософа: «Могутній був вплив Канта в ділянці наукової систематики, але найблизчі генерації правників не спішилися присвоїти собі цей метод. Так у правничому світі з початком 19. віку утвердився екзегетичний метод, зосібна у Франції (code dvii) та в Австрії (книга заг. цив. зак.). Але при самій кодифікації не могло бути мови про екзегезу; тут залишився величезний вплив римського права, та при тому й вплив дуже поширеної доктрини природнього права.

Правничий позитивізм у Франції й Австрії не був з початком 19. віку визнанням сухої букви закону, пише С. Дністрянський. І це вже важлива, як на сьогодні, сутність природнього права, яка має бути властива позитивізму. Він був «тільки екзегезою закона, який за своєю суттю не був «сухий», але саме у своїй основі перебрав етичну закраску (основу – У.В.) з теорії права природи» [Там само, с. 11].

Так «виринає новий позитивізм і нова юридична школа, тобто історична». С. Дністрянський пише: «Німецький позитивізм я назвав: новий, бо він з

екзегетичним методом австрійської й французької школи не мав нічого спільного; він більше наближений до англійського утилітаризму Бентгема. Головний представник цього позитивізму в Німеччині: Тібо. Він звертає в праві увагу на практичну сторону та на користь, бажаючи, щоб право служило етичному поступові й економічному добробутові людства; але він має на думці тільки позитивне, законне право, не покликуючись у нічому на давнє право природи. Його позитивізм обмежується чисто правничим характером права. Крім «наукового» позитивізму, філософ права підмічає різні деформації позитивізму, що розвинулися в першій половині XIX ст. й дещо пізніше: тактичний, індиферентний, спекулятивний та практичний позитивізм. І ще одна особливість його, підмічена С. Дністрянським, це те, що «всі ті роди позитивізму різняються однак від французького позитивізму Конта» [74, с. 11].

Філософія права в Європі розвивалася своїми шляхами. Тому для Дністрянського були важливі всі її контенти, що врешті-решт впливали на поступ цієї науки на західноукраїнських землях. Так вчений апелює до доби найкращого розвитку німецького ідеалізму, яку репрезентували Фіхте, Шеллінг, Гегель і ін., як і не оминав у своєму аналізі того факту, що ті «філософи причинились до повстання історичної школи в юриспруденції. Фіхте зачав від ідеї індивідуалізму, щоб перейти опісля до колективізму. Він переходить від індивідуума до поняття спільноти, від соціалістичної теорії «замкненої торговельної держави» до націоналістичної теорії народу. З одного боку вказує на велике значіння праці в правничому житті, з другого боку на нестримну, стихійну силу народу, як найвищого культурного твору, з правом на одну, спільну державу. Від Конта до Фіхте: цілий світ – та цим живчиком, що молодого прихильника Конта запровадив на нові шляхи, це повне зірвання з методом «чистого думання» й перехід у ділянку людського «переживання», у ділянку «життя» й «чину» (діла). «Спільнота», «народ», «народне почування» – це поняття, яким Фіхте дав нову, філософічну основу. Він став першим філософічним проповідником нового напрямку в історії європейської культури, тобто – романтизму». Він іще не романтик *par excellence*, але

необхідний предтеча романтизму. А вже Шеллінга дослідник називає «свідомим філософом романтизму». Признаючи стихійні сили природи та змагаючи до того, щоб усе, що є у світі, звести до спільного знаменника, він (Шеллінг) визнає поняття «душі всесвіта», «душі народу» або «духа народу» й підготовляє у своїй системі теорію Гегеля про поняття «абсолютного духа» [Там само, с. 12].

Глибинне освоєння філософії права С. Дністрянського сягає не вузьконаціональних знань. «Завершення цього розвитку філософської думки бачимо у Гегеля в його теорії духового монізму та філософічного погляду на історію й право. Поняття «розвитку» (еволюції) тріумфує в історії та в праві, а в діалектичному методі виявляє дух усесвіта своє здійснення» [Там само]. Гегель наполягає на тому, що «дійсне життя стає безпосереднім предметом «філософічного дослідження», а правне життя відбувається між родиною (теза), суспільністю (антитеза) й державою (синтеза). Ідея індивідуалізму, щоправда, не гине, але мусить підпорядкуватись колективізму, який, визнаючи право одиниці, всетаки приневолює її» підпорядковуватися вищим цілям. «Гегель поставив перший проблему філософії суспільності, хоч саме поняття було вже відоме англійським мораль-філософам XVIII ст., було політично розроблене в «*contrat social*» Руссо, та з культурного боку обмірковане в «ідеях» Гердера [74, с. 12–13].

«Цей живий процес перебудови філософічної думки, вважав С. Дністрянський, «не міг залишити без свого впливу науку права. Наука права все ж таки вибрала свій декуди відмінний шлях». Однак, глибоко проникаючи у ці процеси еволюціонування, автор помічає, що «Перш за все німецька юриспруденція й не думала пращатись з римським правом. Як після французької революції не винайдено у Франції нової системи адміністрації, тільки завернено до давнього, передреволюційного *ancien régime*-у, так і в Німеччині не тільки задержано традиції повсюдного права, але саме настав час, коли звернено цілу увагу на чисте римське право й на історичний розвиток його в старовині й у пізніших століттях. Під впливом реакції супроти норм

французької революції піднісся протест проти теорії права натури та звернено безпосередню увагу на історичний розвиток права. На цій основі повсталася історична школа в науці права. Розвиткова теорія Гегеля знайшла в науці права загальний приєм – дарма, що історична школа не зуміла перевести в дійсність усі розвиткові ідеї Гегеля, та вдоволилася тільки історичним дослідом поодиноких правних явищ римського права». Що професійно підмітив С. Дністрянський як філософ права – це те, що у вихарактеризований період в основі системи приватного права «стає не закон, а звичаєве народне право. Право виходить із «духа народу», та й закон повинен відповідати цьому духові». «Тому доки не просліджено історичного розвитку «народнього духа» в праві, час на кодифікації не пригожий, і тому Савіні, на думку С. Дністрянського, висловлюється виразно проти нового законодавства» [74, с. 13]. Підтримуючи його ідею, С. Дністрянський робить закиди дослідникові за обмеженість юридичною метафізикою: «Але юрист тієї міри, що Савіні, не міг не добачити, що правне життя всетаки іде своїм пугтям, і що ані історичний дослід не може сам собою вияснити, яке право як слід зобов'язує, ані теорія звичаєвого чи народнього права не може заставити суддю до нехтування закону. Так він мусів покласти собі питання, як приступити до пізнання позитивного, тобто обов'язуючого права. На це питання він не шукав одначе відповіді ні в філософії Фіхта, ні в філософії Шеллінга або Гегеля. Тут Кант був його провідником. Він прийняв від Канта систематичний метод, та з ним і Кантівську теорію «синтетичних осудів а рїогі». Поборюючи теорію права натури, виступив однак Савіні проти висновування правних норм із філософічних міркувань, та приймаючи науковий метод Канта, філософічну метафізику Канта заступив юридичною метафізикою. Його «Система» – це зведення правних норм до загальних абстрактних понять, щоб їх пов'язати зі собою в одну льогічну цілість». А далі у розмірковуваннях С. Дністрянського спостерігаємо найвищий вияв його природного обдарування й інтелектуалізму. Глибинний аналіз теорії Савіні спирається на фахові знання права і практики [74, с. 13–14].

Високі оцінки С. Дністрянського констатують проникнення в згадану теорію. «Геніяльна концепція Савінівської «Системи» захопила весь юридичний світ. У реторті юристів тієї школи родилися щораз нові *homunculi* у формі ново спрепарованих юридичних понять, не виснуваних із правного життя, але видедукованих при допомозі спеціальної правничої спекуляції з джерел чужого, тобто римського права. Цій метафізиці забракло небаром навіть тих основ, які давала Кантівська «Критика практичного розуму», та її приклонники почали губитись у районах безпринціпної схолястики. Юристи забули про етику, забули про життя; правничі абстрактні поняття стали самометою: сконструовані правниками та й призначені тільки для правників, для їх питомого вжитку й самовдоволення. Багато із так сконструованих понять перейшло й на нинішнє правниче покоління – і багато ще води уплине, ніж юріспруденція розпращається з такими витворами правничої конструкції, як напр. з поняттям правного відношення, правного діла, широким поняттям договору, т. зв. правничих осіб і т. д.!» [74, с. 14].

Дослідник – як вправний методолог – виступає в ролі експерта міжнародного права. Він зауважує, що «і на літературу австрійського права мала історична школа дуже визначний вплив».

Він це доводить, згадуючи Унгера: «Унгер пішов шляхами Савіні, поборов екзегетичний метод, та не жахався впроваджувати до системи позитивного права такі постанови, що противились його науковому поглядові на римське право, хоч і як вони могли бути оправдані й *de lege ferenda*. В другій половині 19. століття стояла наука приватного права в Австрії під безпосереднім впливом історичної школи Савіні. Згодом прибрала ця школа в Німеччині загальний характер конструкційного догматизму. Вона знайшла своє завершення у Віндшайда. Використавши всю правничу літературу 19. в., він сконструював цілу систему тодішнього цивільного права, збираючи всі правні норми пандектів до відповідного числа правничих понять, зв'язаних зі собою в одну метафізичну «єдність», писав С. Дністрянський. На його думку, «Теорія Віндшайда мала рішачий вплив на кодифікацію нового цивільного

законозбору для Німецької Держави. Головно перший проєкт цього закону був чистою відбиткою того конструктивно-схолястичного методу, який панував у Німеччині. Та хоч цивільний закон перебув у своєму повстанні ще дуже основну чистку загальної опінії широких кругів німецького населення, то всеж таки він задержав у своїй формі загальний характер пануючої тоді юридичної системи. Німецький закон з 1896. р. склонив голову перед технічною рутиною своєї конструкційної юриспруденції. Від оповіщення цього закону минуло ледви трицять літ, але імя його теоретичного творця, тобто Віндшайда, в самій Німеччині майже вже забулось [Там само, с. 15]. Для українського правника це було доказом того, «що модерне покоління правниче прийшло над конструкційно-догматичним методом до порядку дня...».

С. Дністрянський засвідчує глибоке знання розвитку права і окремо закону. Видання німецького цивільного закону «було останньою побідою конструкційного догматизму на полі приватного права». «Вже в останніх десятиліттях 19 віку, зауважує автор, прокинулася в німецьких наукових кругах сильна опозиція проти того напрямку». Але коли було проголошено сам закон, було вже в науці вирішено, що основи теорії Савіні – Віндшайда належать до історії. На чолі опозиції став Ієринг. Прекрасна його полеміка проти «юриспруденції понять» (*Begriffsjurisprudenz*); чудова його теза: «Життя є не із-за понять, тільки поняття із-за життя; не це має бути, що жадає логіка, але те, що жадає життя, правний оборот та правне почування» [74, с. 15]. Схвально оцінюючи Ієринга, С. Дністрянський зауважив, що, розкривши, який був справжній дух римського права, відкрив Ієринг шляхами римських юристів «юриспруденцію щоденного життя», але тут змушений був зупинитися на головних основах правової науки, й таким чином приступив «до розв'язки двох принципіальних питань у праві, питання про «мету права» й про «боротьбу» за право. Віддано належне й Ієрингу. «Між німецькими юристами він належить безперечно до перших, що визнали велике значення в праві суспільности. Ієринг «проломив вплив апріористичної теорії Канта в праві та пішов шляхами

Фіхта й Гегеля. Він промовив юридичною мовою в дусі філософії життя й суспільности» [74, с. 15].

В Ієрингу С. Дністрянський побачив продовжувача, який «поглибив історичний метод Савіні та його школи, зазначаючи, зокрема, момент еволюції в розумінні Гегеля – тому його науковий метод у першому ряді історично-еволюційний (Пор. «Geist des römischen Rechts»). Але головна його ціль у методі позитивного права це боротьба проти правничої метафізики історичної школи; він ставить у місце її «мету в праві» та заміняє її методом реально-утилітарним (Пор. «Zweck im Recht»), з виразною «соціально-етичною зафарбою. Він присвячує соціальній етиці визначне місце у своїй системі» [74, с. 15–16].

«Коротко кажучи: Ієринг (в оцінках С. Дністрянського) зберіг самостійність юриспруденції, піддаючи навіть філософічні проблеми в праві юридичному обміркуванню – й цим дав почин до нових правничих дослідів на полі філософії права, до т. зв. «загальної науки права» [74, с. 16].

Добре володіючи знаннями, у т. ч. вільним послуговуванням німецькою та латинською мовами, Дністрянський робить аналогії із правом інших країн: Він зупиняється на науці приватного права Франції. Йдеться про першу половину ХІХ ст., використання екзегетичного методу. У другій половині особливо проявився визначний вплив Конта (Comte)». Називають його, хоч невірно, «батьком» нової науки, тобто соціології, але вірно є, що з нього починається у Франції соціологічний метод у науці права, хоча він сам у своїх творах не займався правом. Він проголосив позитивізм у науці, але й цей позитивізм не так дуже чистий, бо має питому етичну зафарбу. Це й вистарчило, щоб у науці права побіч соціологічного методу прийнято також огляд на природне право з усіма прикметами етичного світопогляду. Загально признається соціальні основи права, але зазначається й етичні елементи, хоч нова теорія права природи прибирає інше обличчя, ніж раніше; право природи не є вже незмінне, воно постійно міняється. Завершення соціологічного напрямку

стрічаємо у Дюгю (Duguit); він учить м. і., що держава не творить права, але що право повстає із соціологічних починів, які детермінують право [74, с. 16].

«Зазначивши відмінне становище французької науки права», Дністрянський мотивує методологію. Він апелює «до німецької науки: «після побіди Ієрінга наближується німецький науковий метод до французького, з тією різницею, що німецька наука зірвала покищо весь зв'язок з природнім правом. І свобода судейського досліду права знаходить у Німеччині нових прихильників – але саме аж у першому десятилітті 20-го століття» [74, с. 16–17].

У статті є згадка про те, що сам С. Дністрянський був в німецькій літературі, мабуть, один із перших, хто вже в 1898 р. виступив з думкою про розширення суддівської свободи, але ця думка не здобула собі «ширшого терену», аж у 1906. році появилася агітаційна брошура Канторовича під псевдонімом «Гнеус Флявіус». «Тут жадається, щоб суддя не в'язався законними нормами та вважав їх тільки за загальні вказівки, що однак не стісняють категорично суддів у свободі вирішування поодиноких випадків. Повстав окремий науковий напрям, знаний у Німеччині під назвою «freirechtliche Bewegung». Він доповнював соціологічний метод у праві. Але при цьому не могло обійтись без уваги на відношення права до економіки» [74, с. 17].

С. Дністрянський констатував, що в 50-их роках минулого століття підносяться в Німеччині голоси за признання впливу економіки на право та ці голоси змагаються до кінця XIX ст.

Роль С. Дністрянського як філософа права і методолога та соціолога полягає також в тому, що він в 1902 р. актуалізував (в «Часописі Правничій і Економічній») «теорію соціальних зв'язків та зв'язав із нею теорію звичаєвого права. Віджила ідея народньої творчості в області: приватного права й давня ідея Савіна про «народню душу» воскресла в новій формі. «Виявляється, що саме західноукраїнський вчений випередив німецького дослідника: декілька літ пізніше виступив Ерліх з повною науковою програмою соціологічного методу

в праві, а саме в своїх знаменитих творах про «Соціологію права» й «Правничу логіку» [Там само, с. 17].

На підставі ретельного аналізу функціонування європейського права в ХІХ ст. робимо висновок про те, що оцінка С. Дністрянського зріла. Він бездоганно володіє величезним масивом матеріалу, віддаючи належне відомому досліднику, пишучи: «Ерліх бачить підставу всего права в суспільности; право не тільки твориться в поодиноких суспільних зв'язках, але й спирається виключно на суспільности; тільки мала частина правних норм припадає на державу; всі інститути приватного права це не юридичні абстракти, але прояви живої суспільности; правнича логіка не будівля абстрактних силлогізмів, але впорядкування проявів суспільного життя; навіть поняття справедливости має соціальну основу, і т. д. і т. д. Поглиблюючи правничу теорію «інтересу» Іерінга виставив Ерліх теорію соціального інтересу, та вона й становить *punctum saliens* соціологічної школи в праві» [74, с. 17–18].

Зауважимо, що С. Дністрянському властива методологія чуття у праві: модерна наука соціології, на його думку, шукаючи цілком оригінальних шляхів до «зрозуміння» суспільного життя, підказала авторові, що саме соціологічний метод у праві знайшов «тривку основу свого існування».

Всі нові наукові напрямки, про які згадує С. Дністрянський, чи то щодо «загальної науки права», чи «економічних та соціальних елементів у праві, чи соціологічного методу», всі «вони знайшли свій вираз у найкращому модерному законозборі, тобто в швейцарському цивільному законі з 1907 р.», довівши, що й у приватному праві суспільність відіграє визначну роль. До цієї теорії ми повертаємося в нинішніх кризових умовах розвитку суспільства.

Автор дослідження С. Дністрянський визнає, «що й згаданий соціально-економічний метод не закінчує історії наукових поглядів останньої доби. Від кінця 19. віку зголошується й філософія з новими теоріями» [Там само].

Отже, зробимо висновок про те, що саме завдяки професорові С. Дністрянському українська філософсько-правова теорія в зазначений період вже була методологічно включена у європейський дослідницький контекст, а в

окремих випадках західноукраїнська філософсько-правова й соціологічна ідеї здобували пріоритети на рівні із визначними вченими.

Всі оцінки критичні й об'єктивні. Хоча автор узагальнив, що після виступів Ієринга «побідив у юриспруденції той напрямок, що являється продовженням філософії Фіхта й Гегеля, не завмерли в філософії й традиції Кантівської теорії». Далі автор визнає, що під кінець XIX ст. «повсталася школа новокантіанців; вона приступила згодом і до дальшої розробки Кантівської філософії права». Серед прихильників цієї «школи відзначився Штамлер теоріями «соціального ідеалу» (*socialer Ideal*) і «правдивого права» (*das richtige Recht*). Він дивиться на право тільки з формального боку, як на «*formale Richtung*», не оглядаючись цілком на зміст. Пануюча наука не погодилася, щоправда, з його методом, але ідеї, які він проголосив, зосібна ж ідеї правдивого права й соціального ідеалу в науці так спопуляризовані, що наука, відкидаючи його формалістичну конструкцію, намагається вложити в ці поняття відповідний зміст, хоч і як сам автор проти цього борониться» [74, с. 18–19].

Як вітчизняний дослідник філософії права, соціолог і методолог С. Дністрянський як на той час привніс в її розвиток ті засадничі й розвинені в західній науці ідеї, які пізніше вплинули на розвиток української юриспруденції. Він зауважував: «До інших висновків дійшли новокантіанці: Кельзен і Сандер, перший, як речник чистого догматизму й т. зв. «чистої» теорії права, другий як конструктор трансцендентальної концепції т. зв. правного досвіду» [Там само].

Крім Кельзена, зауважує С. Дністрянський, «витворилася добре зорганізована нова «австрійська школа». Щоб винайти нову основу для Кантівських «синтетичних осудів а пріогі», що із полеміки Ієринга вийшли цілком розбиті, Кельзен вибрав за вихідну точку різницю між «буттям» (*Sein*) та «повинністю» (*Sollen*) – дарма, що й інші філософи та й Кант знали цю різницю, не привязуючи до неї цієї ексклюзивної міри, що Кельзен. «*Sollen*» – це, на його думку, щось так діаметрально різного від «*Sein*», вони становлять

окремі царини: «царину буття» й «царину повинности»; вони не мають нічого спільного й тому виключається при теоретичному пізнанні (erkenntnistheoretisch) вплив одної царини на другу: справжнє пізнання є ріжне з огляду на буття, ніж з огляду на поняття повинности. До «царини повинности» належить право, до «царини буття» м. і. людське життя, тому коли Кельзен займається тим, що є «чисте право», він приходиться до висновку, що годі перемішувати пізнання людського життя з пізнанням права, але слід пізнавати право, тобто норму, цілком незалежно від життя» [74, с. 19].

Міркування С. Дністрянського ведуть до висновку, що тільки тоді сподівається Кельзен прийти до тривких результатів у науці права, якщо він її ізолює від життя – та рівночасно він кидає її в обійми «чистого розуму», відкриваючи вільне поле для апріорної, нічим не детермінованої, самоволі «розумного» суб'єкта.

«Відмежувавши «царину повинности» китайським муром від зовнішнього світа, на думку С. Дністрянського, відкидає «Кельзен у правній області всяку етику, всяку історію, всяке життя, тільки виплекує у своїй «геометрично» сконструованій реторті, наче начало всего «Sollen» т. звану правну постанову (Recrtssatz), якою все починається й задля якої все «Sollen» існує. Звідкіля ця постанова взялась – цим юрист не займається... Справжній Deus ex machina [74, с. 19].

«Не входячи в подробиці», С. Дністрянський зазначає, що метод Кельзена, як він сам каже, «стремить до теоретичного пізнання (Erknenntnis)», та С. Дністрянський вважає, що «нові досліди на полі фізики (Айнштайн) підкопали вже так основно славнозвісну теорію пізнання, що з нею упадають усі експерименти, що орудують фразою «пізнання». В науці права діло не в пізнанні (Erkenntnis), але в досліді (Erforschung) та всякі теоретичні міркування на тему «пізнання» тут ні при чому. Залишається тільки огляд на людське «мишлення», як головний осередок, яким займається теорія Канта й Кельзена» [74, с. 20]. Але й з цього боку, зауважує С. Дністрянський, вона вже тому

неправильна, що вона знає тільки функцію мислення (і то апріорного), «не знаючи ні інтуїції, ні почувань» [74, с. 19].

Більше значення для науки приватного права, на думку С. Дністрянського, матимуть дослідження трансцендентальної філософії нового критичного ідеалізму. Тут він згадує працю Еріха Мюнха «Die wissenschaftliche Rechtsphilosophie der Gegenwart» (1918): «Мюнх прив'язує велику вагу до ідеї права, до якої припоручає доходити двома шляхами, шляхом критично сконструованої «історичної логіки» та ідейно спрямованої «історичної етики»; це, на його погляд, тривкі наукові шляхи, що «поведуть до справжнього наукового еволюціонізму» [74, с. 20].

Підсумок дослідника такий: «в останніх часах сильно прокидається змагання повороту до теорії права природи – розуміється однак: в новій формі та з новими аргументами. В цьому напрямі, зауважує автор, звертають на себе увагу твори італійського юриста Джорджіо дель Веккіо та німецького філософа Л. Нельзона. Показується, отже, що позитивістичний напрям правничих шкіл 19 віку вже не вдоволяє нових письменників, і що вони пильно звертають увагу на основні принципи права, зокрема, на ідею права» [74, с. 20].

Філософ права С. Дністрянський цією статтею заявив про себе як про вдумливого і високоінтелектуального дослідника, який, згадавши про «старі шляхи» в науці приватного права, робить опертя на «непохитне царство римського права», щоб «у цьому царстві завести необхідні реформи». Однак філософ цим не звільняє юристів «щораз від нової перевірки давніх шляхів» [74, с. 21] для викристалізування ідеї права.

Бездоганне володіння філософськими методами дослідження наповнює статтю належною логікою опису, переконливістю аргументації щодо всіх включених у контексті дискурсу дослідників (Равхберг, Брокгаузен, Ульпіан, Ієринг, Савіні, Кант, Конт та ін.) та їхніх філософських поглядів. Його оцінки за своєю об'єктивністю не поступаються тогочасним європейським ученим ще й за рахунок вільного володіння правником іноземною (німецькою) та латинською мовами. У статті С. Дністрянського наявні роздуми не лише щодо

подальших шляхів розвитку філософії права на ґрунті римського права. Автор добре володіє історичним фактажем, робить прожекти щодо історії філософії, соціології права, загальної філософії. Він стверджує, що завданням модерної науки приватного права є розуміння «розвитку еволюції». Науковий метод, придатний для цього – це має бути історично-еволюційний. Тільки завдяки цьому модерний юрист може зрозуміти «модерне право».

Внесок відомого вченого у загальний процес становлення і розвитку філософсько-правових ідей в Галичині кінця XIX – початку XX століття лише на прикладі однієї проаналізованої статті не оціненний. Він прочитується як виважений, а основне – сучасний філософсько-правовий дискурс.

Зрілі розмірковування щодо філософсько-правового змісту оцінок політичного, соціального характеру подій та явищ стосуються і відомої статті С. Дністрянського «Демократія та її майбутнє» [71].

У 1933 р. Станіслав Дністрянський публікує статтю «Демократія та її майбутнє» з нагоди 15 роковин Чехословацької Республіки. За основу філософування автор обирає статтю «Nova Europa» першого Президента Масарика*, в якій він, спираючись на авторське визначення, викладає свої погляди на демократію: «Демократія єсть політична організація суспільності на етичній гуманітарній основі, натомість аристократія ґрунтується на теократії, тобто на віросповіданню та церкві. Демократія організує працю суспільності; вона не визнає ні людей, ні клас, які використовували б працю других. Демократична держава єсть без мілітаризму, без тайної дипломатії, при чому не тільки загранична але й внутрішня політика залежать від опінії та управи парламенту. «Мислитель, учений Т. Масарик, на основі свого розуміння, яке поділяє С. Дністрянський, стверджує: «Демократія, це дискусія; люди керуються аргументами, не самоволею і не насиллям; вкінці нема демократії

---

* Масарик Тома Гаррік (1850–1937) – чеський мислитель, вчений і державний діяч. Довголітній професор Празького Університету (з 1882 р.), перший Президент Чехословацької Республіки, який очолював її з 1918 по 1935 рік, яскравий прихильник права нації на самовизначення та ідеї національної держави, автор публіцистичної роботи «Нова Європа» (1920).

без науки, вона ж являється як організація поступу в усіх ділянках людської чинності. Демократичні держави мають свою головну ціль в адміністрації, ніколи в пануванні. Держави повинні обсягом рівнятись народам. Народи – це природна організація людства, народність – найліпша запорука міжнародності. Держави є для народів, їхня мета розвиток народів. Тому, підсумовує автор, демократія приймає модерний національний принцип, відкидаючи етатизм, божественність держави й династії» [71, т. 2, с. 168].

Дослідник робить історичні аналогії щодо розвитку демократії. До міркувань Масарика він додає те, що модерна демократична система бере свій почин від французької революції та її провідників. Одначе не тільки ідея, але й політична конструкція демократії була вже знана в старовині, зосібна ж у Греції. Грецьку Поліс витворив грецький народ у боротьбі з родовою олігархією. Вона була по суті сполукою всіх вільних громадян. Тут концентрувалось усе, що творив народ у стремлінні до кращої долі. «Поліс була світом у малому – для громадян вона була цілим світом. У тісних рамцях та взаєминах обіймала держава кожного громадянина вельми тривкими зв'язками. Вона вирішувала все від імені народу: найкращий примір справжнього народоправства – народом і для народу. Йдучи за логікою «модерного філософа» [Там само] (Масарика), С. Дністрянський наводить історичні факти, демонструючи добре володіння матеріалом.

Це змінилось одначе з моменту, каже він, коли «політика в грецькому Полісі розбилась на атоми, перероджуючись у систему індивідуалізму. Софісти визнали «чоловіка мірою всіх речей», держава була на їх погляд «твором людським, що має служити людським цілям, основується на свідомому культі індивідуальної волі людини». С. Дністрянський наголошує: «Усі громадяни матимуть право брати участь у державному житті, тобто спільних нарадах над державними справами, з правом свобідного виявлення думки. Індивідум стає безпосереднім учасником політичних прав – народ, як такий, відсувається в тінь. Все ж таки кермо політичних справ належить провідникам, тобто

одинацям, які своїми здібностями та вихованням зуміли здобути собі загальне довіря громадян» [71].

«Таким провідником був Перикл, афінський політичний діяч, полководець, оратор, котрий афінську державу довів до найвищого розквіту. Головна вага демократії спочила на рівновазі між авторитетом провідника та авторитетом громадянства». Цим висновком С. Дністрянський вимірює ідею рівності і справедливості у філософському мисленні. Однак звертає увагу і на те, що нищить народовладдя: «Та доки існувала ця рівновага, зауважує він, було все добре, – але вона швидко стратилась: демократія виродилась в демагогію. Чим більше одначе демократичний режим атентської держави почав хилитись до занепаду, тим більше почали грецькі філософи зазначувати необхідність авторитету в державі. Демократія виказала згодом стільки тіней, що грецька філософія почала шукати розв'язки проблеми поза рамцями тодішнього устрою, а зосібна: в етиці населення, чого домагався Сократ, в ідеї держави, яку виставив Платон, та в середній мірі, яку передумав Аристотель. Формальна конструкція демократії не вдоволила велетнів грецької філософії – вони тягнули до глибини проблеми» [71, т. 2, с. 171].

Так український філософ позиціонує потребу ґрунтовності досліджень філософії. Йдеться про два головні принципи: ідею держави та авторитет держави – під ці дві основні проблеми підпорядковуються всі інші провідні думки. Далі автор апелює до найактуальніших питань: «чого нам одначе не визначила грецька філософія – це проблем народу. Ця проблема переносить нас до доби нової. Не в цьому розумінні, що не було народів в старовині або в середньовіччю, але в цьому, що цією проблемою не займається ані старовинна, ані середньовічна наука. У крайньому разі можна її виводити від німецького поета і філософа У. В. Гердера – та коли це мається на увазі, не помиляється професор Масарик, починаючи ідею модерної демократії з ери французької революції» [71, т. 2, с. 171].

Далі С. Дністрянський аналізує: «вельми заслужену працю французького університетського професора Гюберта (Rene Hubert) з 1926 р. тому, що «вони

годяться з моїми засадничими поглядами на становище народу в державі». «Важливість авторитету в демократичному режимі більша, ніж у якому небудь іншому, бо демократія вимагає, щоб підпорядкування оперлося на консенсі та на розумі (ст. 2). Нація – це ідея творча; в ній беруть участь усі, що свідомо до неї належать (ст. 9). Фізіогномія кожного народу залежить від умов його існування в минулому та теперішньому, від історичних подій, від життєвої енергії та від спільних змагань на майбутнє. Всі чинники, географічні, кліматичні, етнографічні, екологічні, мовні, технічні, моральні, та релігійні – лучаться одні з одним, щоб утворити народ. Під їхнім впливом родиться спільна свідомість (*conscience commune*), що є душею народу, тобто волею, жити в духовних рамках спільності (ст. 9). Отже, існує воля жити національно (*voloir vivre national*), в якій беруть участь усі елементи соціальні, що є творчими елементами в нації (ст. 13). Цим творяться соціальні цінності (*valeurs sociales*) при участі одиниць та соціальних зв'язків (*corps intermediaires*). Так повстає *Tautorite politique*, як Концепція. Тобто синтеза сил, витворених людськими угрупованнями в рамках географічних націй (ст. 16). Справа в тому, щоб встановити рівновагу між соціальними зв'язками, з одного боку, та інтересами одиниць, з другого боку. При цьому рішає цінність, що ніколи не мириться звичайним способом додавання. Цінності дефінують себе самі, й шляхом порівняння одних з одними (ст. 160). Відношення між одиницями визначається ідеєю справедливості, відношення соціальних зв'язків ідеєю організації. Ці обидві сили мусять бути в державі рівноважні, бо інакше нема солідарності. Держава без організації не може бути справедлива, держава ж, «що організує себе поза справедливістю, є деспотична (ст. 167)» [71, т. 2, с. 177].

Вся аргументація С. Дністрянського актуальна, конструктивна, надзвичайно вагома. Такі ідеї цілком придатні й сьогодні, а філософська концепція свідчить про довершену високо інтелектуальну працю українського вченого.

Завершуючи аналіз цієї філософсько-політичної наукової розвідки, С. Дністрянський висловлює думку щодо того, «що наш майбутній шлях знаходиться в таборі правдивої демократії з зазначенням української народної ідеї та зі збереженням справжнього народного авторитету».

Філософ апелює до українського досвіду: «Ні парламентаризм, ні партійний режим не належали до витворів українського народоправства. Натомість гадаю, що не тяжко нам буде відтворити давні-давні традиції нашої минувшини». Такими в нас є «модерні змагання в напрямку відтворення структури справжнього народного авторитету». Цей вірець вартує того, щоб «склонити голову перед одним із наших авторитетів, коли зрозуміємо, які цінності відкрила нам уже в минулій добі «Вільна Спілка» Драгоманова. Йдеться про конституційний проект Михайла Драгоманова «Вільний Союз» (1884) і тих українців, на думку С. Дністрянського, які постають в рівень із німецькими і французькими творцями філософії, що змагають однаково до загального поступу світової філософської культури» [71, т. 2, с. 179].

Отже, можна зробити висновок про те, що представник української філософсько-правової школи С. Дністрянський був одним із високоосвічених знаних європейських учених, які розвивали різні філософські школи, однак, для представника галицького краю властиві передові, як на той час, ідеї, покладені на ґрунт ідей високоінтелектуальних дослідників європейського рівня, змістовно і творчо осмислені та привнесені у правову культурну свідомість українців.

Еволюція філософсько-правових ідей у Галичині доводить, по-перше, що на цих теренах, починаючи із XIX–XX ст., активно функціонували внутрішні і зовнішні взаємозв'язки зі слов'янськими державами (як економічні, так і політичні, а також наукові, зокрема, у сфері правознавства; по-друге, дослідники права Галичини були спроможні засвоїти свій вітчизняний спадок із питомо українських джерел, який ментально був їм особливо цікавий і близький. Хоча західноукраїнські землі та їхнє чужоземне засилля гальмувало можливості так само активно робити запозичення знань і обмін ідеями

правників Галичини громадським діячам та дослідникам метропольної України. Саме цей факт, вважається, і призвів до того, що до цього часу прогалини у вивченні зародження і розвитку філософсько-правових ідей в Галичині є явищем незаперечним і свідчить про розірваність традицій та відсутність єдності в теорії розвитку філософії права. Логіка дослідження цього процесу, на наш погляд, може бути побудована на основі сучасної методології, зокрема, порівняльно-правовим методом, за допомогою якого можна відтворити розвиток філософської думки і простежити співвіднесеність ідей філософії права з ідеями як українських, так і знаних європейських учених.

2.4 Онтосфера філософсько-правових ідей Володимира Старосольського

В. Старосольський (1878–1942 рр.) – доктор права, український громадсько-політичний діяч, соціал-демократ, голова Української соціал-демократичної партії у 1937–1939 рр., виконувач обов’язків помічника міністра закордонних справ УНР у 1919–1920 рр. в уряді І. Мазепи, соціолог, адвокат, професор, дійсний член НТШ (з 1923 року).

Закінчив юридичний факультет і Український нелегальний вищий навчальний заклад у Львові, заснований у липні 1921 року, який функціонував до 1925 року. Університет був створений за ініціативи Наукового товариства ім. Шевченка, Товариства українських наукових викладачів ім. П. Могили та Ставропігійського інституту.

В. Старосольський закінчив навчання у Віденському університеті, де здобув ступінь доктора права. Із 1920 до 1927 рр. – перебував в еміграції (Відень, Прага), професор Українського Вільного Університету, в Українській господарчій академії в Подебрадах (1923).

Професор повернувся у м. Львів (1928), працював у НТШ, СУА, Головній адвокатській палаті, Львівському університеті. У зв’язку з арештом (1939) він

був етапований (1940) з м. Львова до м. Києва на 8 років; покарання відбував у Маріїнській в'язниці, де й помер (1942) від виснаження голодом.

Сфера наукових інтересів В. Старосольського сягає дослідження концептуальних проблем методології юридичної науки; проблеми соціології права та співвідношення державно-правових явищ з іншими соціальними явищами: «Причинки до теорії соціології» (1902 р.), «Національний і соціальний момент в українській історії» (1915 р.), «Про право більшості» (1916 р.), «Теорії нації» (1921 р.), «До питання про форми держави» (1925 р.), «Методологічна проблема в науці про державу» (1925), «Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken» (1929 р.). Учений створив концепцію нації як «уявленої спільноти», тобто політичної нації, яку обґрунтував у працях «Теорії нації» (1922 р.), «Держава і політичне право» у 2-х т. (1923–1925 рр.). Праці В. Старосольського стосувалися розроблення концепції правової держави та концепції розподілу влад у працях «Держава і право (Причинок до проблеми правовості держави)» (1934 р.) та «Політичне право» (1950 р.); дослідження окремих проблем господарського та торговельного права: «Реформа похатньої торгівлі в австрійському законодавстві» (1900 р.).

Вагомим внеском у розвиток філософсько-правової науки стала стаття В. Старосольського «Про цінність права» [205, с. 387–399]. Фактично цією працею вчений започаткував розгляд аксіологічної складової права. Ця проблема (цінності права) спричинена як нове актуальне значення. «Для сучасної теоретичної думки цінність права є далеко неаксіомою... Напередодні «модерної», «конституційної» держави постало учення про «правовість» держави, зауважував професор [205].

Для аргументації своїх думок В. Старосольський уводить у науковий обіг імена та ідеї багатьох вчених: Карнера, Пашуканіса, Краббе, Кельзена, Зандера, Вайра, Гумплійовича.

Дослідник прагне розкрити суть права як соціальну і особливо цінну. «З фактом, що проблема права та правовості є сьогодні знову відкритою, в'яжеться другий: що сьогодні тільки виїмково можна зустріти дослідників, які

уважали б, що право представляє ціль само для себе. *Communis opinio doctorum*, пануючий погляд, за яким є також і автор цих стрічок, є такий, що право не являє собою абсолюту, який «оправдував би сам себе» і не вимагав би для себе іншого, зовнішнього оправдання. Право мусить служити цілям, що лежать поза ним і тільки цією службою, здійснюванням означених «функцій», воно оправдує себе, стає з простого соціального факту, фактом «додатним», корисним, а дякуючи цьому, й бажаним. Це відноситься до права взагалі, до права, «як такого», як також і до кожного конкретного «права». Оправдати себе мусить так право взагалі, як і кожна конкретна правова норма. Кожне конкретне право, на думку автора, оправдується тим, що його зміст є кращий, від змісту іншої правової норми, з якою воно конкурує [205, с. 390–391]. Оправданням права як такого може бути тільки ця соціальна функція, яку воно виконує, – а оправдати себе воно може тільки тим, що воно виконує цю функцію краще від інших чинників, які повинні виконувати ту саму функцію», стверджує В. Старосольський [205, т. 2, с. 390–391].

Далі вчений звертається до зіставного аналізу права та етики. Його погляди вже на той час і на сьогодні конструктивні й актуальні. Він переконливо доводить, що «У відріжненні від права, норми етики вяжуть «внутрішню». Етика вимагає від людини не тільки зовнішнього пошанування своїх норм, але також внутрішньої згоди з ними. Людина повинна внутрішню приноровити свою волю до приписів та наказів етики, – інакше вона не булаб в згоді з етикою, навіть поступаючи зовнішню згідно з нею, але без тієї внутрішньої згоди з її приписами» [10, т. 2, с. 392].

Добре виформовуючи різницю між правом та етикою, автор статті ставить питання про те, а що ж має переважати в людському мисленні – право чи етика?

Про автономність етичних норм він пише, що вони вимагають в кожному конкретному випадку «індивідуального одобрення» з боку суб'єкта, чого не потребує право. Спираючись на авторитет Л. Петражицького, дослідник акцентує на засадничих особливостях права й етики: на думку автора, є ще одна

риса, яка «відрізняє норми етики від норм права. Вказав на неї Петражицький: в галузі права, обов'язку однієї людини відповідає право другої, – в галузі етики, обов'язок «не родить нічийого права». Коли право є системою суб'єктивних прав та обов'язків, то етика є системою самих тільки обов'язків. І ця обставина поруч з автономністю етики зазначає «індивідуалістичний» характер етики. Людина, що поступає згідно з етикою, робить все свobodно, в згоді з собою, не підчиняє свого «я» чужому, зовнішньому наказу. Ці різниці треба мати на увазі, при вирішуванні питання: чому праву чи етиці треба віддати першість [205, т. 2, с. 392–393].

В. Старосольський робить незаперечний висновок про те, що немає ніякого сумніву, що «з абсолютного становища», етика мусить йти перед правом. Вартість права ми міряємо м. і. етикою, питаючи, чи та, оскільки зміст правової норми відповідає вимогам етики, і навпаки, ми не питаємо, чи якась етика відповідає вимогам права, «і не робимо її вартості залежною від її правості». Коли питаємо про вартість людини, то маємо на думці передусім її етичну вартість [Там само].

В можливому конфлікті поміж правом та етикою ми признаємо за етикою більшу силу і т. і. Врешті, якби існувало суспільство, в якому сила етики була б така велика, що для права не залишилася б ніяка практична функція, то ми ставили б таке суспільство дуже високо. Уявлення «золотого віку» є зв'язане з уявленням такого суспільного стану. Наслідком цього повстає думка обезцінювати взагалі роль права в порівнянні з етикою і те обезцінювання може іноді йти дуже далеко» [205, т. 2, с. 393].

Тут В. Старосольський покликається на Б. Кістяківського про те, що в російському суспільстві загально не доцінювано права, якраз на основі його «низшости» в порівнянні з етикою (зібрані в «Соціяльня науки и право», Москва, 1916). І мало того, що не доцінювано права: те правоцінювання вважалось за щось особливо добре, за доказ безсумнівної вищости російського суспільства, порівнюючи з суспільством Західної Європи. Дуже в цьому відношенні характерні вислови різних визначних представників російської

думки. Так н. пр. Герцен каже, що правова незабезпеченість була «школою русского народу», та що «росіянин якої б він не був професії, обходить або порушує закон всюди, де тільки можна зробити це безкарно і зовсім так само поступає уряд». Михайловський признавав тільки зовсім другорядне значіння проблемі суб'єктивних прав. Він просто не добачував її поза проблемою «суспільної справедливости» [205, т. 2, с. 393].

У тексті статті В. Старосольський сягає в аналізі проблем держави і права, проблем ментальності. Він пише: «Такий же погляд заступав і В. Соловйов, який уважав, що держава є «собирательно-организованная жалость». Ясна річ, що таке розуміння держави відсуває «далеко на задній плян проблему її правовости. Як тут пропагується думку, що держава повинна руководитися не правом, тільки етичним принципом «жалости», так інший висказ констатує таке відношення до права та етики як пануюче серед російського суспільства. Іменно Леонтьєв сказав: «російський чоловік скорше може бути святим ніж чесним» [205, т. 2, с. 393–394].

З метою критичних висновків в автора статті є згадка і про К. Аксакова, який заявив, що в політичному устрої «не треба ніяких правних гарантій», тільки довіра, а коли читати недавно видані «Основы философии права» Алексєєва, то і в цього ученого, що писав свою працю вже поза межами Росії, в центральній Європі, відчувається такий же настрій у відношенні до права та етики.

Іронізуючи на тему такого ставлення до права, написав Б. М. Алмазов свій доволі широко відомий вірш:

«По причинам органическим, Мы совсѣм не снабжены
Здравым смыслом юридическим, Сим исчадіем сатаны.
Широки природы русскія, Нашей правды идеал
Не влѣзает в формы ускія Юридических начал» [205, т. 2, с. 394].

Вибудовуючи на основі порівняльного методу своє міркування, В. Старосольський підкріплює аргументацію посиланнями на інших правників. Йдеться про Б. Кістяківського, який вказує на те, що «російський нарід не має ані одного твору юридичного змісту, який увійшов би в загальний культурний доробок російського народу і став його духовою власністю до тої міри та в тому розумінні, як стали власністю Англіїців, Французів чи Німців деякі юридичні по своєму змісті твори. І справді. Не має в російській літературі ані одного твору, який можна би рівнати щодо впливу та загального значіння для нації з творами Гоббса, Лока та Мільтона в Англії, з книжкою Монтеस्कьє «Про духа законів» або епохальним твором Руссо «Про суспільний договір» у Франції, з працею Ієринга про «Ціль в праві» або про «Боротьбу за право». Хоч Кістяківський не звертає уваги на зв'язок цього прояву з пануючим в бувшій Росії політичним устроєм, (чим те явище без сумніву у великій мірі пояснюється), то його зауваження дуже цінне. Воно має не тільки теоретичне, але і глибоко практичне значіння. Та як раз приходять Кістяковський до такого висновку: «Русска інтелігенція складається з людей, що не дисципліновані ані індивідуально ані соціально. А це остає в звязку з тим, що русска інтелегенція ніколи не поважала права» [205, т. 2, с. 394].

В. Старосольський йде далі в утвердженні «правовости» і розвиває свої аргументи так: «Норми етики працюють абсолютно, норми права мають, порівнюючи, тільки релятивне значення. Норм права можна дотримуватися в повному пересвідченні про їх непридатність або й помилковість, – норми етики вимагають, щоб ми були переконані про їх доцільність та незамінність іншими. За те своєю формою право стоїть значно вище від етики. Дякуючи цій формальній виробленості права радив Коген мати його на увазі при творенні системи етики. Ця формальна виробленість права остає без ніякого сумніву в звязку з його характером «зовнішно працюючої» норми. Етика, що хоче підпорядкувати собі людські душі, їх життя, відчування ними життєвих ситуацій, «становище», яке вони повинні займати супроти цих різних ситуацій – є за природою своєю індивідуалістична. Вона може пропагувати тільки

загальні «настрої», наприклад, любов ближнього, почуття класової чи національної солідарності, тощо, – але вона не може приписувати, як ці настрої повинні проявлятися «в одиницях та в означених ситуаціях». З огляду на безконечну (в принципі) різnorodність людини та безконечну різnorodність життєвих ситуацій, етика мусить резигнувати вже згори зі спроби охопити своїми «приписами» ті одиниці та ті ситуації, залишаючи людині індивідуальне вирішення в кожному конкретному випадку, як має вона виявити свій етичний настрій. Пробувати нормувати конкретні випадки – етика може не інакше, як самотнім тільки шляхом казуїстики, – і ми бачимо, що справді етика хвилює поміж найзагальнішими вказівками, в роді наведених вище, і казуїстикою» [205, т. 2, с. 395].

Навпаки право, стверджує автор, не має бажання нормувати внутрішнє життя людини; не старається входити в безконечну різnorodність людських одиниць та творених життям ситуацій. Воно зовсім свідомо «резигнує з узгляднювання цих залежних від конкретної індивідуальності різnorodностей і зовсім свідомо творить тільки загальні норми», отже за своєю природою творить приписи шаблонні, трафаретні. Дякуючи цьому, право «насилує до деякої міри людську індивідуальність, нехтуючи усе те, чим людина виходить «поза та понад шаблон загальної норми» [205, т. 2, с. 396].

На завершення автор підкреслює аксіологічну різницю в цінності етики і цінності права, практичній «вищості над етикою», підкреслюючи «організуючу та дисциплінуючу роль права» із наміром відстоювати нове, краще, більш справедливе, більш «правдиве» право, стверджуючи «саму ідею правовості» [205, т. 2, с. 399].

Ще одна аргументація філософсько-правових поглядів українських дослідників кінця XIX – початку XX ст.ст. викладена у статті В. Старосольського «Держава і право», що конкретизована як «причинок до проблеми правовості держави» [206]. У зачині статті, щоб розвинути практичне значення теми, автор спирається на дослідження Леонарда Нельсона, опубліковане німецькою мовою.

У своїй системі філософської науки права та політики (Leonard Nelson «Vorlesugen über die Grundlagen der Ethik» III. Bnd. «System der philosophischen Rechtslehre u. Politik», 1924.) Л. Нельсон застерігає: «Тут не про це йде, що є і що буде, тільки про те, що зі становища права повинно бути і статися, – про державу, що як слуга а не як творець права також для науки не може стати предметом культу, тільки критики». Ті слова Нельсона є дороговказом для міркувань. Критичне пізнання того що є, стає їх завданням тільки в тих межах, в яких воно потрібне, щоби встановити, «що зі становища права повинно бути і статися» [206, т. 2, с. 400].

Його темою, на думку автора, є проблема «правовости держави», тема, що в добу найглибших змін та переворотів стала практично така актуальна. Ця проблема є складовою частиною ширшого питання про те, у якому відношенні «одно до другого постають держава і право».

Автор зауважує, що не може бути сумніву в тому, що «нашу проблему зродили реальні течії і практичні змагання політичного порядку. Аксиома, що «бажання є батьком думки» виправдовує свою правдивість на прикладі цього питання. Усі без винятку думки на тему «право і держава» породили бажання перетворити державу; здійснити новий вид держави; дати їй повний зміст, інший від того, який мала абсолютистська держава. На тлі цих практичних змагань постали усі теоретичні думки про які мова, постала проблема, що знайшлася майже в осередку учення про державу XIX і початку XX ст. Роберт Моль («Encyklopädie der Staatswissenschaft», 1859) «схопив цю проблему як проблему «правової держави». «В тім проявився теж практичний зміст питання: саме поняття «правової держави» як центральне поняття проблеми вказує ясно, що розходиться про наскрізь практичну справу, про те, щоби теоретично пояснити та оправдати практичний постулат «правовости» держави. А тому, що так є, «ми мусимо розглядати проблему взаємин держави і права не тільки зі становища чистої теорії, яка питає, які є ті взаємини. Ми мусимо також перевіряти знайдену відповідь мірилом практики, і мусимо

питати, чи дає вона підставу для здійснення постулату правовості держави» [206, т. 2, с. 401].

Авторський виклад по-філософськи осмислений і належно структурований. Він констатує: «Оскільки йдеться про вияснення суті згаданих взаємин, про те якими вони є в дійсності, – можна поділити погляди теоретиків на три групи. Коли одні вважають зв'язок між державою і правом за внутрішній іманентний, логічно впливаючий з суті держави і права; – другі признають його тільки за історичне явище, характерне для означеного ступеня розвою держави і права; врешті ще інші заперечують існування якого-будь суттєвого зв'язку між державою і правом. Перший погляд можна назвати пануючим в німецькій науці, починаючи від другої половини ХІХ ст.» [206, т. 2, с. 401].

Тут В. Старосольський долучає до свого аналізу думки авторитетних правників. Найвизначніші представники тієї науки, такі, як Лябанд, Г. Єллінек і інші. Аффольтер («Staat und Recht» – *Annalen des D. Reiches*, 1903.) формулює те становище так, що з «моментом, коли родиться фактичний бік організації, родиться і її правний бік. Жаден з них не заістнував раніше, але кожний разом з другим і через другий. Держава існує тільки через право, право є моментом в суті держави; через заістнування (діючого, позитивного) організаційного права повстає держава і навпаки» [206, т. 2, с. 401].

Таким чином, зв'язок між правом і державою існує, на констатацію українського філософа. В Аффольтера це «не як щось випадкове, але як внутрішня конечність. Цей зв'язок не є тільки бажаний, потрібний, доцільний. Він є фактом. Він є «льогічно конечний», бо він знаходиться в самій суті держави і права. Коли постає держава, постає рівночасно і через те саме й право і навпаки, стверджує автор. Хоч не всі німецькі юристи поділяли цей погляд щодо постання права і держави, – стверджує В. Старосольський, однак дехто з-поміж них (напр. Gierke: «Das deutsche Privatrecht» I. 1895. Preuss: Gemeinde. Staat, Reich als Gebietskörperschaften» 1889) визнає, що право і держава можуть постати незалежно одно від другого, то все ж сформульоване Аффольтером

становище (за твердженням українського філософа права) можна назвати «пануючим» в німецькій теорії права і держави. Глибоко вивчивши предмет своїх досліджень, він долучає до аналізу погляди ще однієї із «шкіл», а саме неокантіїців.

Дослідника цікавить їхнє «протилежне становище», яке займають теоретики, для яких держава є передовсім виключно явищем сили.

Автор для підтвердження істиності своїх міркувань з цього приводу залучає аналогії ідей інших відомих правників: «Як історично обумовлене явище розуміє правову державу також Моль (В. Mohl: «*Polizeiwissenschaft*», 2. Aufl. I.) – Подібно вважає Б. Кістяківський («Соціяльня науки и право» 1916.) правовість держави за історичну категорію. Він доказує, що правовість не є конечним елементом держави взагалі, але стане ним для конституційної держави. Історичне право і держава існували незалежно одно від другого. Згодом держава ставала сторожем, далі творцем права і врешті стало право монополією держави. Разом з тим право наповняє собою державу так, що врешті в конституційній державі «право перетворює державу, перемінює її в правове явище або в твір права» [206, т. 2, с. 403].

Автор цієї статті сягає глибин методології науки. У філософії права – це виразні ознаки її науковості. Професор розмірковує: «Чи правовість конституційної держави є справді фактом?». Відповідаючи, він бере за основу ідеї Радбруха («*Grundzüge der Rechtsphilosophie*», 1914.), який каже, що не тільки філософія, але взагалі теорія права є в своїй суті не так «пізнаванням» як «визнанням». В. Старосольський залишає тут без відповіді велику гносеологічну проблему, яку порушує цей погляд Радбруха. «Є, без сумніву, цілі широкі царини науки про право, що є дійсно «пізнаванням», цебто предметом яких є правда в розумінні дійсності буття, а не його оцінки. Але – також без ніякого сумніву – стверджує дослідник – предметом інших теоретичних дисциплін права є не об'єктивне пізнання, а власне оцінка і в межах цих дисциплін є широке поле для «визнання» суб'єктивних оціночних поглядів, переконань, постулатів. Так і в самій суті вчення про правовість т. зв.

конституційної держави лежить не «пізнання» факту, а «визнання постулату», бажання етичного порядку, що держава повинна бути правова. Предметом пізнання є тільки явище, що постулат правовості держави історично в'яжеться з конституційною державою; що «правовість» є домаганням, яке ми ставимо до держави, в певній стадії її розвою» [206, т. 2, с. 403].

Виміром усіх тверджень професора В. Старосольського є глибокі переконання дослідника в тому, що «правовість» держави поєднується із конституційністю. Це і постає інструментом правової держави, як вважає слідом за Радбрухом вчений-методолог. Предметом пізнання є також те, чи і наскільки домагання здійснилося, чи і наскільки держава є правова. Натомість «наше відношення до самої проблеми правовості є відношенням нашої волі, а не пізнання. Наша воля каже, чи визнаємо ми правовість держави за бажану, чи ні. Ця воля не родиться з юридичного пізнання. Вона є впливом цілого ряду неюридичних міркувань та імпульсів, які в свою чергу є наслідком різних чинників соціального та індивідуального, психологічного порядку». Методологічно автор вибудовує доведення на апріорному ґрунті: «правовість держави як постулат. Цей постулат є складовою частиною «світогляду» і разом з цілим нашим світоглядом ми вносимо його вже готовим в наше теоретичне досліджування. Через те і тематика «пізнавання» звужується. До неї належить передовсім питання, яке, пише автор статті, поставили ми вище: чи правовість держави стала справді в модерній конституційній державі фактом. Далі належить тут питання про те, які суттєві елементи в явищі держави і в явищі права рішають про здійснення ідеї правовості держави, або виключають її здійснення» [206, т. 2, с. 404–405]. Таким чином теоретичні постулати в автора набувають практичного виміру у двох варіантах їхньої реалізації.

«Відповідь на перше питання дає досвід. Безпосередня обсервація каже нам, що сучасні держави уявляють собою щодо своєї правовості картини дуже різні, – в «одних правовість стала фактом, у других навіть як постулат вона не є визнана». Так само цей методологічний прийом застосований і «щодо другого

питання: автор хоче передовсім розглянути панівні на той час теоретичні погляди, що мають безпосереднє відношення до проблеми, і вказати на їх значення «для практичної її позитивної розв'язки» [206, т. 2, с. 405].

Добре володіючи методами дослідження і будучи творцем української методологічної думки, В. Старосольський демонструє оперування багатьма методологічними прийомами: «Вже вище наведені приклади вказують на те, що теорія старається розв'язати проблему правовости держави головню шляхом юридичної дедукції. Така дедукція можлива тільки тоді, коли існують якісь основні загальні розуміння як права так і держави. Без цього, ніяка дедукція не є мислима. Навпаки в кожному розумінні ества права та держави містяться вже льогічні передпосилки для такої чи іншої розв'язки нашої проблеми» [206, т. 2, с. 405].

Автор статті знаходить аналогію логічних передумов у теорії права природи та зв'язаній з нею тісно теорії суспільного договору. Згідно з ними, право, а «власне право природи існує незалежно від держави і перед нею. Джерелом держави є договір, отже акт правний можливий тільки на тлі існуючого вже права природи. Таким чином право є льогічним «пріус» передпосилкою. В основі усього, що сказали Гоббс, Лок, Гротій, Пуффендорф, Вольф, Руссо, Фіхте, лежить визнання першенства права перед державою. Їхня теорія держави є виразно юридична» [Там само].

Закінчуючи своє достатньо аргументоване дослідження держави і права, автор репрезентував вже на той час багато наукових теорій, актуальних і суперечливих навіть досі, створених європейськими дослідниками. Вчений виявляв у своїх дослідженнях активну громадянську позицію і намагався сформулювати її в читача: «Концепція, що усе право є державним правом, – дуже поширена, має особливе значіння для недержавних націй. Вона легко дає підставу до висновків, що, мовляв, коли усе право є еманациєю держави, а ця держава не є наша, то і справа права і правовости – не наша справа. Це може викликати і викликає незаінтересованість в житті права, квітизм і резигнацію. Натомісць свідомість помилковости цієї концепції, свідомість, що все і всюди

суспільство, отже також і суспільство недержавне може мати вплив на розвій права і правовости, повинна усилити активність на полі правового життя. Треба поширювати цю свідомість. Також боротьба за суб'єктивні права є водночас боротьбою за об'єктивне право а в тім є її виховуюче, гартуюче і організуюче значіння. І перш усього треба, щоби цю свідомість мали усі «практичні» правники. Цеж вона робить з професії – високу суспільну місію [206, т. 2, с. 416].

Зауважимо, що час опублікування статті – 1934 рік, рік коли сповідував і пропагував сміливі ідеї необхідності подолання бездержавності, В. Старосольський увів у науковий обіг західноукраїнських філософсько-правових ідей імена та ідеї багатьох вчених, яких він легко сприймав, читаючи твори в оригіналі: Карнера, Пашуканіса, Краббе, Кельзена, Зандера, Вайра, Гумплійовича, Гоббса, Лока, Гротія, Пеффендорфа, Вольфа, Руссо, Фіхте, Елінека, Кауфмана, Марека, Дюгі, Ерліха, Челена, Рундштайна, Бірлінга, Галлера, Крюе, Шмідта, Гірке, Мавруса, Лябанда, Аффольтера, Моля, Нельсона. Професор легко оперує запозиченнями з інших мов (зокрема німецької), знаючи ці мови на рівні вільного володіння. Він вивів філософсько-правовий дискурс початку ХХ ст. на вищий (не локальний) європейський рівень, чим довів свою спроможність глибоко проникати в проблеми правової науки і вести за собою українську спільноту в її прагненні до свободи і справедливості.

Висновки до розділу 2

Всі етапи зародження та розвитку філософсько-правової науки в Галичині були наслідком засвоєння і відтворення правових явищ, фактів та подій усіх попередніх етапів культурного поступу українського народу, незважаючи на його історичну відокремленість.

І етап – це зародження філософсько-правових ідей у світоглядній думці давньої Русі – в культурі східних слов'ян язичницької доби;

II етап – це виникнення державності та християнізація Русі, що разом зі зміною світоглядних і культурно-ціннісних умов, спричинило появу новітніх підходів до звичаєвого права та його осмислення;

III етап – це період, до якого долучена філософсько-правова думка, що визріла на джерельній основі філософії Стародавньої Русі;

IV етап – це етап формування філософсько-правових ідей на ґрунті суспільно-політичної та філософської думки київських книжників, представників «Руської трійці».

Прийнявши європейськість – християнство, а через нього долучившись до інших чинників духовної Європи, зі своїми дохристиянськими витоками, в напрямі європейства, українська культура усвідомлювала себе культурою європейською. Усвідомлення європейськості зростало із національно-культурними піднесеннями – з кінця XVI і до початку XVIII ст., у першій половині XIX ст., у перші десятиріччя XX сторіччя.

Наша культура європейська (принаймні у власній самооцінці), що означає: в Європі було знайдено поле своєї самоідентифікації і збережено – нехай і в «капсульних» варіантах – закладене в культурному прапорі найперших філософувань (В. Мономаха, Феодосія, Іларіона, Смолятича, Никифора, Жидята, Печерського, Ю. Дрогобича, Лукаша, К. Зиновіва, К. Саковича, П. Могили, Х. Філалета, Л. Зизанія, І. Гізеля, Л. Барановича, С. Яворського, Г. Сковороди та ін.).

Крізь призму системного методу аналізований період зародження розвитку філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст. умовно поділяємо на три етапи:

перший (перша половина XIX ст.) – пов'язаний із появою ще слабо диференційованих філософських і правових ідей на розділених територіях українських земель, тобто умовно його можна назвати періодом зародження філософсько-правових поглядів;

другий (кінець XIX–XX ст.ст.) – пов'язаний із активним осмисленням характеру правових змін у суспільно-політичному житті Галичини, висуванням

прогресивних ідей у сфері її правового розвитку, етап активізацій філософсько-правових досліджень у європейському правовому полі;

третій (сер. ХХ ст.) – пов'язаний зі становленням філософсько-правової ідеї у складних умовах територіального поневолення Галичини та формуванням правничих проблем у взаємозв'язках між суб'єктами європейського світу і національними суб'єктами.

Право як засіб унормування суспільних відносин від ХІХ ст. виформовувалося як загальнообов'язкова норма, яка корегувала відносини сторін через форми справедливості у процесі їхньої повсякденної діяльності.

Відштовхуючись від гегелівського конструкту про філософсько-правовий дискурс та його окремішний прояв у ХІХ ст., дану тезу взято за гіпотетичну основу аналізу, розвитку та становлення ознак функціонування філософії права у Галичині, визначено її як спільний ґрунт на всьому європейському просторі, за яких би політичних, економічних, ментальних та територіальних умов ця наукова площина не розвивалася б. Європейськість у філософсько-правовому полі Галичини нам доводять праці тих правників, які є «обличчям» українства (І. Франко, М. Драгоманов, С. Дністрянський, В. Старосольський, А. Андрієвський, О. Гайманівський, Л. Біленький, П. Лодій та ін.).

Відчутним внеском у розвиток філософії права на західноукраїнських землях сер. ХІХ – ХХ ст.ст. була плідна робота відомих правників С. Дністрянського, В. Старосольського та ін.

Методолог С. Дністрянський визнає, що «соціально-економічний метод» не закінчує історії наукових поглядів останньої доби. Від кінця ХІХ ст. зголошується й філософія з новими теоріями. А це дає підстави робити висновок, що українська філософсько-правова теорія вже була в зазначений період включена у європейський дослідницький контекст, який вона ж і розвивала, популяризуючи на західних теренах України досягнення багатьох європейських учених.

До заслуг В. Старосольського належить його величезний внесок у розвиток правознавства, а також безпосередній у філософію права, яка на

вказаному історичному етапі завдяки професійній діяльності і дослідницьким навичкам професора набувала ознак свого сталого розвитку насамперед у методології.

РОЗДІЛ 3

АКСІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕНТ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕР. XIX – XX ст.ст. В ГАЛИЧИНІ ТА ЙОГО ПРОЕКЦІЯ НА СУЧАСНІСТЬ

3.1 Розвиток аксіосфери філософсько-правових ідей у Галичині

Даючи об'єктивну оцінку стану філософсько-правового розвою в Галичині у XIX ст., ми спиратимемося на загальну характеристику філософії. У «системі ціннісних складових правової реальності» аксіосфера права має особливий зміст. Він пов'язаний із ейдетичним та соціокультурним значенням. Між аксіосферою і аксіологічними іншими характеристиками права є різниця, яку зауважив вітчизняний дослідник права К. Горобець. Ця диференціація пов'язана із характеристиками права, які встановлюють формальну відповідність правових норм більш загальним ідеям та принципам (категоричний імператив І. Канта чи система вимог до права Л. Фуллера). За визначенням згаданого вище фахівця у цій сфері (К. Горобця), «аксіосфера права становить змістовий (матеріальний) аспект аксіологічної характеристики права» [39, т. 2, с. 24–25].

Саме у руслі аксіосфери права знаходяться аналоги цікавих філософсько-правових ідей раціоналізації «формування відповідних інститутів і моделей мислення» галицьких правників, з-поміж яких є і відомі правники XIX–XX ст.ст., малознані імена. Серед таких імен є ім'я представника Галичини філософа Івана Мірчука (1891–1961). Чому нам видається важливою ця постать?

І. Мірчук навчався у Відні на філософському факультеті Віденського університету. Там же він здобув ступінь доктора філософії на основі захисту

праці на тему «Кантівська теорія простору та неевклідова геометрія» (1915). У Західно-Українській Народній Республіці (1918) (після повернення в Галичину) І. Мірчук почав працювати в уряді. Після окупації Західної України польським військом він на зовсім виїхав до Відня. Після заснування там УВУ І. Мірчук захистив габілітаційну працю «Метагеометрія та гносеологія» [162].

Як автор відомої праці «Історія української культури» [163], він писав «про впливи західної думки, насамперед німецької на українську філософію. Що важливо зауважити, то це насамперед те, що ми не культивуємо впливів, однак задля справедливості зауважимо авторитетну думку його філософії». Проте, попри всілякі впливи, кожна філософія «розвивається на ґрунті своєї національної культури і виявляє характеристичні риси остатньої». Автор гостро критикує її стан: «в Україні теоретична філософія була розвинута слабо, їй бракувало потужних «одиниць скупчень духовної енергії, сильних концентраційних пунктів» – за винятком хіба що постатей Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича та Володимира Лесевича. Причину цього І. Мірчук убачав у тривалому перебуванні України у статусі колонії: українській людині, доведеній чужою владою до злиднів, було не до абстрактних розмірковувань, розвиток теоретичної думки тут гальмувався браком українських університетів, а українська культура постійно зазнавала утисків з боку не своєї держави. Українські філософи не розробляли власних філософських систем – радше демонстрували «геніальні прояви інтуїції». Вони не часто займалися «чистою спекуляцією», рефлексіями та «безстороннім пізнанням речей», натомість переймалися місцем людини у світі та її ставленням до Абсолюту, пошуками «справді людського в людині», виявленням істинного шляху життя (про Сковороду і Юркевича) [162]. Однак про представників західноукраїнських теренів тут не йшлося. Хіба що його універсалізована оцінка всіх матірних земель «у статусі колонії», то такого впливу справді зазнавали всі представники науки. Проте звернувшись до першоджерел, можна й засумніватися у такому твердженні. Аргументом такого заперечення може стати той факт, що науковці-правники Галичини все-таки в окреслений період історії перебували у відносно

інших умовах. На противагу представників великої України, вони мали змогу навчатися в європейських навчальних закладах, там працювати і зрештою проймаються духом науки зарубіжності. А це вже вагомий аргумент для професійного їхнього вишколу. З досліджень І. Мірчука привертає увагу творча особистість західноукраїнського краю філософа й правника Климентія Ганкевича. Оцінки І. Мірчука, щоправда, в аналізі філософії сповідують і наші сучасники. Зокрема, якщо йдеться про К. Ганкевича.

Сучасні дослідники зауважили, що «друга половина XIX ст. не належить до «золотих» періодів у розвитку філософської думки; це радше доба її здрібнення і приземлення – не в останню чергу через посилення позитивістського струменя (ці віяння відчуваються і в міркуванні молодих і малознаних дослідників з Галичини), через лінійну орієнтацію філософії на природознавство, зрештою – добу епігонства.

Серед багатьох імен дослідників права, праці яких є маловідомими до сьогодні, постать Климентія Ганкевича непересічна і талановита. Про нього є згадка сучасного дослідника Івана Лисого, а також П. Баб'яка, К. Левицького, І. Мірчука, Д. Чижевського.

Він (К. Ганкевич) вивчав право у Львівському і Віденському університетах, за фахом правник, громадський діяч, адвокат.

У своїх працях К. Ганкевич виступав проти матеріалізму, перебуваючи на позиціях т. зв. реалістичного ідеалізму. Релігійно-філософські питання він розглядав із християнських позицій, як стверджує П. Баб'як [18].

Філософсько-правові ідеї виношувалися у науково-публіцистичних багатьох працях правників XIX–XX ст.ст. Пафос душі великих філософів, як Г. Сковороди, так І. Франка, втілений у філософсько-правових міркуваннях галицьких учених навіть не завжди суть фахового спрямування. Таким є К. Ганкевич, філософ, який «пропонує поміркувати над духовним і тілесним у людині, зауважуючи їх взаємозалежність і наполягаючи на їх гармонії як бажаному, модельному стані». Зроблено наголос на універсальності

індивідуалізуючої тенденції (тут апеляція до Ляйбніца), «на безконечній модуляції індивідуальності через її душу» [145, с. 56].

Ось тут відчутна кореляція цього твердження І. Лисого із думкою І. Мірчука. Як на той час обговорювані К. Ганкевичем питання були для читачів складними і мало зрозумілими, вочевидь. Але він, як молодий дослідник, перебував у своєму намаганні підняти загальноосвітній рівень населення, дати поживу для їхнього розуму, що за його переконаннями, може спричиняти результат свідомісний та навіть нехай і не простий.

Дослідник І. Лисий зауважує, що «Експлікується ця думка через широкий опис темпераментів людини. Звертання до цих питань, як і обговорення в заключній частині статті проблем сну і сновидінь, є, можливо, своєрідною даниною гербартівському психологізмові або ж спробою зацікавити широкий загал читачів. Завдяки своїй добрій освіченості К. Ганкевич вміло поєднав те, що індивід міг би здобути у плані своєї «модуляції душі» із тим, що пропоновано було тією добою [145, с. 56].

Якщо Г. Гегель «зневажливо оцінював всю середньовічну філософію» (це «передфілософія»), то її пізніші етапи він «розглядав як систематизовану, синтезовану думку доби. Доба ж – це життєвий устрій, виробництво та споживання, політика і громадське життя, культура та соціальні відносини, держава і мораль, сім'я тощо. Г. Гегель стверджував, що кожне окреме вчення робить певний внесок у розвиток загальнофілософської думки [50, с. 78].

На таких позиціях перебував і молодий філософ К. Ганкевич. Йому це вдавалося, оскільки його спадок не залишився непоміченим. Видатна історична особистість у філософсько-правовій науці кінця XIX – початку XX ст.ст. постала у цій царині, як і інші провідники філософії в Галичині, закономірно. Як і правники західноукраїнського краю, Клим Ганкевич (1842–1924) – багатогранна особистість – не лише філософ, «філософознавець», у визначеннях Ф. Ніцше, а й філолог, педагог та етнограф за своїми нахилами. Він поєднаний з іншими галицькими вченими вже тим, що як і вони, здобуваючи освіту у Віденському університеті, вже там, як стверджує

Іван Лисий, у 26 років розпочав свою дослідницьку стежу статтею «Декілька думок з філософії», опубліковану під криптонімом «Кл. Г.». Це було, як припускає дослідник, «напередодні складання ним докторату» [145, с. 54]. Із такого молодечого завзяття й інтелектуальної всеохопності у його полі зору опинилися «кардинальні проблеми буття», якими «він займався фахово», оскільки онтологію можна вважати центральною ділянкою філософії і лише на її основі можливе розв'язання аксіологічних проблем [56, с. 243]. Дослідник І. Лисий не вникав у «перипетії розвитку філософської думки». Він оцінив філософа К. Ганкевича на етапі, коли той володів ситуацією часу і в той же час по-філософськи фахово вмів її оцінити. Це був «ситуативно-індивідуальний зріз культурно-філософського феномену, особистісні виміри філософсько-культурних процесів і актів» [145, с. 50], які можна у текстовому інтелектуальному плані співвідносити із зрілими надбаннями правників С. Дністрянського й В. Старосольського. Це та ж заглибленість у категорії філософії, які визначали на той час потребу їх осмислення.

Серед умов, які посприяли зростанню філософських інтенцій К. Ганкевича, було «медійне поле» Галичини – ще один львівський часопис «Правда», який сповідував наміри популяризації філософського знання серед освічених верств населення.

Серед його видавців – О. Огоновський – професор права Львівського університету, який значиться як редактор видання з 1872 р. до 1876 р. Хоча політичні позиції були неоднозначні в цьому часописі, однак відомі автори (Б. Грінченко, А. Кримський, О. Маковей, К. Студинський та ін.) відстоювали ідеї соціально-політичного й національно-культурного становища населення Галичини і Наддніпрянської України. Закриття видання відбулося 1898 р. [195].

«Правда» як журнал від його заснування (квітень 1867 р.), був не виключно літературним, як пишуть деякі історики культури, а літературно-науковим, в окремі періоди – і політичним виданням. Своє громадське і політичне обличчя він змінював упродовж виходу з перервами до 1898 р. Авторитет його високий. Якщо І. Франко співробітничав у журналі, а в 1884 р.

редагував його, то пізніше критикував, як і М. Драгоманов, М. Павлик «Правду» за проголошуваний «формальний націоналізм» і правонародовські «новоерівські» позиції, що й засвідчує широкий не лише його інтелектуальний простір, помилковий шлях, але й критичний потенціал зі сміливими оцінками політичних засад, на яких фактично прозрівало бездержавне суспільство.

Тут для прояснення позицій, з яких виступав К. Ганкевич, важливо зауважити, що журнал задумувався як орган єднання наддніпрянської та галицької інтелігенції, передусім літераторів, і в більшості своїх «модифікацій» не просто декларував це завдання, а успішно з ним справлявся. Як фахово поставлене періодичне видання «Правда» стояла значно вище від своїх журнальних попередників у Галичині – «Вечерниць» (1862–1863), «Мети» (1863–1865), «Русалки» (1866). Мабуть, на вибір трибуни для своїх виступів на К. Ганкевича впливали ті напрями, які одне із найбільш зрілих видань проголошувало як на той час.

Що важливо, то це те, що у редакційному «Запрошенні до передплати» на 1868 р. обіцяно статті не тільки літературно-критичні, а й історичні, мовознавчі та естетичні, а в аналогічному анонсі на 1869 р. цей список поповнено філософськими. «Правда» поряд із природничо-науковим, філологічним, історичним знанням популяризувала й філософію». Дослідник І. Лисий простежує цю реалізацію, зокрема, у двох формах: 1) публікацією теоретичних філософських розвідок, прикладом чого може служити стаття Володислава Федоровича (сина І. Федоровича, про якого у своїх «Нарисах» писав К. Ганкевич) «Емпірична і утилітарна тенденція сучасної науки»; 2) власне популяризаторськими публікаціями, які репрезентує перший «правдинський» друк К. Ганкевича [145, с. 53].

Справедливо буде зазначити, що К. Ганкевич не був поодиноким філософом – автором у згаданому часописі. Обрану тематику видавці підтримували і належним чином розвивали. Уже в I річникові журналу побачила світ розвідка його співробітника Є. Згарського «Народна філософія», побудована на прислів'ях і приказках українців. Вона складається з двох частин

(І. Бог. Світ. Віра. Молитва. ІІ. Людина) і ставить проблеми самопізнання, духу й душі, голови й серця, тіла й смерті, добра і зла тощо. Близька до матеріалу Згарського публікація В. Навроцького «До світогляду українського народу». Майже одночасно журнал друкував підготовлений Остапом Терлецьким реферат праці Г. Данилевського про Г. Сковороду, в якій відзначено містичність філософії «українського Сократа» і перехідний характер постаті Сковороди-мудреця. Практично паралельно з публікацією згаданої статті К. Ганкевича розпочався друк праці І. Нечуя-Левицького «Світогляд українського народу в прикладі до сучасності», заключна частина якої мала підзаголовок «Ескіз української міфології» [145, с. 53].

Отже, проблематика ідентифікації духу українського народу та формування його світоглядних позицій розвивалася на ґрунті «національної своєрідності філософської культури» відомого дослідника Д. Чижевського [22]. Таким визначником він вважав насамперед «світогляд народу», «дух нації»; національний характер (ментальність), що становить безпосереднє і глибинне джерело етнічної диференціації культури, в тому числі й філософської. Ці теми мали величезний вплив на свідомість поневоленого народу Галичини.

Друкував журнал «Правда» переклади праць зарубіжних філософів та естетиків. Наприклад, у згаданому вже збірнику за 1884 р. вміщено два розділи (47 с.) «Філософії мистецтва» І. Тена. Ще не маючи бібліографічного відділу, журнал повідомляє про вихід філософських книг і дає їм стисло оцінку. Маємо повідомлення про опублікування «Протагора» Платона в перекладі Омеляна Гороцького; редакція різко критикує мову цього перекладу, наближену до «язичія», але увага до непересічної праці вже була задекларована.

Дослідник І. Лисий, однак, підтримав «докір часописові» за те, що його редакція дотримувалась гасла «Перше треба жити, а потім філософувати», в тому, що навряд чи можна вважати підставним. Журнал, як можна було переконатися, не цурався участі у філософському житті краю, більше того, був коли й не одним з осередків його, то принаймні помітним чинником» [130, с. 53].

Саме Д. Чижевський зауважив постать молодого філософа, який захистив докторат у Відні 1868 р. і працював як гімназійний професор в Перемишлі, Станіславі, Чернівцях. Йдеться про К. Ганкевича.

Його філософські праці помічені Д. Чижевським, це:

- 1) «Grundzüge der slawischen Philosophie». I. Heft. Krakow, 1869; 2 видання: Bzeszow, 1873;
- 2) «Zycie, pismo a system filosoficzny». W. Thentowskie, Stanislawan, 1871 [213];
- 3) Uber die Grenzgebiete der Philosophie, und Mathematik («Leipzigens Zeitschrift für exakte Wissenschaften», 1872);
- 4) Die Volksphilosophie bei der Kleinrussen («Auf der Höhe. Internationale Revue», Leipzig, 1881) [221, с. 214].

Будучи не стільки «філософом», як «філософознавцем», «К. Ганкевич належав своєму часові, а не виламувався, як це вдавалося декому, із ситуації доби. Це видно навіть з його фахових інтересів (згадаймо хоч би роботу про порубіжжя філософії та математики), а ще більше з тих підходів, що їх він реалізує в своїх писаннях, як і з авторських наголосів у статті з «Правди» [145, с. 54].

У К. Левицького в «Історії політичної думки в Галичині» згадка про відомого громадського діяча, філософа й адвоката К. Ганкевича [132, с. 10]. Автор помічає молоду й виразну постать, його громадянську позицію у змагу за осягнення істини.

К. Ганкевич наповнює філософську площину своїм поглядом ученого. Він ілюструє добре володіння матеріалом; проникнення у філософію Платона, Аристотеля, Канта, Плінія та ін., з'ясовує поєднання філософії як «центральної науки» зі спеціальними галузями знання: нерви цих останніх сходяться в філософії, щоби відтак просвітленими повернутися на свої околиці. Філософія є рефлексією («свідомістю») наукового знання, а невідрефлексоване знання не просто залишається розрізненим, несистематизованим, але й безцільним (не знало б свого вищого завдання); понад те філософія спрямовує погляд

дослідника на всезагальне («закон єдності всесвіту») і суттєве («есенціальне») в речах. За твердженням І. Лисого, посилаючись на Платона, Ганкевич більш ніж переконливий. Звертаючись до філології, природознавства, історії, юриспруденції і, посилаючись на авторитет Шеллінга, Платона, Аристотеля, Плінія, Канта, Монтеस्क'є, К. Ганкевич акцентує методологічну функцію філософії (забезпечення переходів від одиничного до загального і навпаки, націлювання на заглиблення пізнаючої думки в пошуки ідеї як субстанції сущого тощо), що помічає І. Лисий. І саме цим його праці перегукуються із тими завданнями філософії права, які так вдало на той час реалізували методологи В. Старосольський і С. Дністрянський.

Чергова проблема, на якій К. Ганкевич зупиняє увагу читача, – взаємодія філософії та релігії. «Обидві ці духовні форми черпають з того самого джерела – Одкровення: релігія – з надприродного, філософія – з оприявленого в природі та розумі людини. Розум і віра в обох цих формах взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну» [145, с. 55].

Назагал Людина як центральна постать філософських міркувань займає провідне місце як у Г. Сковороди, так і в К. Ганкевича. Дослідник Іван Лисий доводить це найбільш аргументовано: «першим предметом людської думки є сама людина, на першій сторінці книги мудрості знаходимо серію запитань: хто я? для чого я? до чого все прямує? що є добро та істина? К. Ганкевич зосереджує увагу перш за все на підходах до проблеми людини. Релігія, християнство ставить це питання в практично-моральній площині, філософія – у теоретичній; вони взаємодоповнювальні, але наука, приписуючи розумові всеможність, викопала прірву між ними. Потрібен міст через прірву, бо позбавлений віри розум зближується із пристрастями і потрапляє на манівці, а людина, що замикається у вірі, все ж не уникає облоги розуму, колізії з ним. Філософія може прокладати зміст, але тільки з такої позиції, звідки розум людський увиразнив би свої обмеження, а віра бачилась би посланницею вищого розуму до розуму обмеженого. Релігія і філософія сходяться на полі

любові, яка є справою не лише серця, а й мислі – як абсолютна істина. Позбавляючи духовний світ любові, ми перетворюємо його в хаос [145, с. 56].

Тематичне і пріоритетне зацікавлення К. Ганкевича філософією народу відмічене також і Д. Чижевським.

С. Вакуленко та Л. Ушкалов зупинили увагу на праці К. Ганкевича, одній з ранніх його робіт – книжці «Нариси слов'янської філософії» (в німецькому оригіналі – «Grundzüge ber slawischen Philosophie»). Два видання цієї праці – краківське 1869 року і рязівське 1873 року, не зазначають різниці між ними: перше вийшло двома випусками з інтервалом у кілька місяців; друге видання, розширене (на титулі так і зазначено – «Zweite, vermehrte Auflage»), вийшло однією книжкою (111 с.). Не вказано на те, що названа ще Д. Чижевським у списку головних філософських праць К. Ганкевича статті 51 «Die Volksphilosophie bei der Kleinrussen» (1881) є переробленою автором частиною його «Нарисів», присвяченою народній філософії українців.

Дослідники філософської спадщини К. Ганкевича оцінюють його як гегельянця, однак і вважають його кантіанцем, бо «Критика чистого розуму» стала початком модерного філософування її автора і в розглядуваній статті. Можна стверджувати про плюралізм філософської позиції К. Ганкевича, в якому простежуються плюралістичність філософії Й. Ф. Гербарта, яка, до речі, в час здобуття К. Ганкевичем філософської освіти стала офіційною університетською філософією Австрії, поєднавшись із традицією філософського реалізму, що домінувала тут до середини XIX ст. [145, с. 54]. Отже, це ще раз переконує нас у тому, що український філософ репрезентував філософську європейську традицію і успішно її розвивав своїми здобутками.

Активна діяльність К. Ганкевича у часописі хоч і була призупинена на якийсь час, однак вже 1875 р. повідомлено про вихід його праці «Короткий начерк психології», а в річнику III – п'ять повідомлень про «Нариси слов'янської філософії», «Правда» репрезентувала перший випуск «Нарисів», (його зміст) і опублікувала окремі фрагменти розподілу «Про питомість духовного життя слов'ян». У ній виразними вже на той час були виокремлені

К. Ганкевичем «прикмети слов'янського філософування». По-перше, це персоналізація Бога. Увага до проблем моралі, утвердження діяльного безсмертя людини, трактування як творіння Божого, намагання поєднати орієнтальність з окцидентальністю тощо, нарешті – Гердерове: у духовному житті Європи слов'яни посідають місце серця, тоді як германські народи – місце голови. У цьому зв'язку пропонується кілька міркувань про «народну вдачу» (менталітет) слов'ян. Втім тут з уст К. Ганкевича зазвучала об'єктивна критична оцінка про те, що слов'яни не сказали ще свого слова у філософії [145, с. 56].

У часописі був представлений К. Ганкевичем другий випуск «Нарисів», а в ньому розділ про українську філософію.

Однак не все так позитивно оцінене у творенні філософського дискурсу філософа К. Ганкевича. Цього не можна не помітити, знайомлячись із працями видатних учених, зокрема Д. Чижевського і І. Мірчука.

Д. Чижевський критикує К. Ганкевича за те, що його праці «не дуже глибоко сягають...». Хоча тут же зазначає: «Та все ж він дав трохи чи не перші спроби характеристики слов'янської філософічної думки на широкій основі. Викладу власного філософічного світогляду він не дав...» [221, с. 214]. Автор бачить, що К. Ганкевич перебував під впливом Гегеля та польських філософів Лібельта і Трентовського. А крім того, критики застерігали галичан від інших чужоземних впливів. Звісно, що це і викликало нарікання його (К. Ганкевича) опонентів.

Поєднання української культури з культурою Європи, не приймаючи провінційно-колоніального способу відносин, категоризував М. Драгоманов: «українське письменство доти не стане на міцні свої ноги, доки українські письменники не будуть діставати всесвітні образовані думки й почуття просто з Західної Європи, а не через Петербург і Москву, через російське письменство...» [195]. Саме такого шляху уникали ті західноукраїнські правники-філософи, які здобували освіту у Відні, інших містах Європи.

Як і в згаданих С. Дністрянського і В. Старосольського працях, вже перша друкована праця К. Ганкевича адресована не фаховому колу, а широкому, але освіченому загалові читачів, містить ті ж ознаки науковості, що і в згаданих правників. Про це свідчить не лише послуговування в тексті латинськими висловами без перекладу, а й досить широке застосування запозичених із латинської та німецької та ін. мов понять і термінів, написання статей польською і німецькою мовами.

Дослідник зауважив: досить істотний у теоретичному баченні нації географічний критерій непридатний в культурології та історії культури. На його думку, не потребує розгорнутої аргументації оцінки мовного критерію як недостатнього, особливо коли врахувати, що ця недостатність історично-ситуативного характеру.

І. Лисий доводить, що, наприклад, звертання професійних українських філософів другої половини ХІХ ст. до російської мови не означає, що вони здійснили вільний вибір і тим самим національно-культурне самовизначення, особистісну орієнтацію: вони працювали в ситуації, коли можливості такого вибору для них не існувало. Крім того, яку б вагу не мало мовомислення для національно-культурної визначеності, все ж у філософській культурі мова не є засобом остаточної національної ідентифікації, як і в красному письменстві. Ці засоби, на думку дослідника філософських ідей К. Ганкевича І. Лисого, «необхідні авторові для з'ясування природи філософії, її місця в культурі та системі знання, тобто непрості і завжди дискусійно метафілософської проблематики» [145, с. 54].

Чому діяльність науковців правників і філософів західноукраїнських теренів сер. ХІХ – ХХ ст.ст. зазнавала критики? Таке аргументоване пояснення знаходимо у Д. Чижевського.

«Друга половина ХІХ віку характеризується якимсь розпадом і роздробом потоку філософської думки. Почасти це просте зниження, «підпад» думок, які опановували філософську думку протягом першої половини віку; такий епігоністичний характер має гегельянство або шопенгауерівство другої

половини віку – ані нових думок, ані нових «настроїв» епігони не дають» [221, с. 206], стверджує історик української філософії.

«...Філософія, стверджує він, йде у найми до конкретних наук, почасти перетворюючись в методологію наук, почасти обмежуючися спробами синтези і систематизації матеріалу, по назбираного конкретними науками, лише гносеології і історії філософії ще уділяється самостійне місце поруч з конкретними науками... Ті дійсно визначні постаті, що з'являються в ці часи, залишаються непомічені і самотні навіки (Лотце, Ф. Brentano, Ніцше)» [221, с. 206].

Заради об'єктивності аналізу стану розвитку науки, все ж зауважимо, що «певна» кількість імен тих, що стояли в тісній зв'язку з українським культурним рухом, все ж залишається. Хоча, як вже стверджено, друга пол. XIX в. – період найбільшого національного підупаду на Україні. Інтелігенція або цілком русифікується, або в такій мірі одривається од народного життя...). Критикуючи, Д. Чижевський усе ж обмежується пошануванням лише небагатьох імен [221, с. 207]. Йдеться про О. Потебню, В. Лесевича, А. Спіра. Все-таки в автора є згадка і про представника Галичини К. Ганкевича, а це назагал доводить вагу його внеску у філософську науку.

Зауважимо, що не можна перебільшити роль К. Ганкевича як філософа, як не можна і применшити його внесок у тодішню філософську науку. Вона не була примітивно пристосованою до читацької аудиторії, звісно, на той час не була такою розвиненою, як, наприклад, математика. К. Ганкевич робить філософську науку дохідливою, переконливою, образною і цікавою.

Узагальнення щодо суперечливих оцінок, які й пізніше були розвинені особливо в радянських теоретиків, оминали об'єктивно спостереження щодо змісту філософських і, зокрема, філософсько-правових процесів. Усе ж таки, на думку І. Мірчука, українцям була властива саме європейська, індивідуалістична настанова. Їхнє духовне життя, розуміння суспільного ладу, моралі, права та практичної діяльності теж виходять із поняття вільної, самодостатньої особистості. Тож вони завжди негативно сприймають будь-яке

підпорядкування особи чи обмеження її прав – навіть у громадських інтересах» [162].

Невідома всім аналітикам ментальна складова давалася подекуди ознаки в осягненні буття, як і тим, хто був представником передової освіченої інтелігенції Галичини.

Радянські дослідники упереджено оцінювали К. Ганкевича як ідеаліста, який виступав «проти матеріалізму з позицій старогегельянства», за «зведення завдань філософії до примирення науки з релігією» і т. п.

Філософсько-правова скерованість ідей, які визрівали у представників інтелектуальних сил Галичини, виростала із архетипів народного світогляду, продовжувала духовну традицію, що виформувана була ще в культурі Київської Русі, розвинена Г. Сковородою, П. Юркевичем, а далі й І. Франком, М. Драгомановим та ін. Так було і з творчістю К. Ганкевича.

Правильним є висновок А. Содомори [68] про те, що українська культура віками функціонувала в широкому європейському контексті. Цей висновок стосується і Галичини та її філософсько-правового розвитку в аналізований період. Він підтверджений її кращою інтелектуальною спадщиною, яку творила правнича і філософська еліта з урахуванням «найвищої правди» і високих моральних якостей.

3.2 К. Левицький як фундатор ціннісних змагань у філософії права кінця XIX ст.

Цей український видатний правник не є визнаним філософом права, однак його внесок у цю галузь особливий.

Кость Левицький (1859–1941) – доктор права, адвокат і публіцист, відомий громадський діяч. Його спадок привернув увагу швидше дослідників-істориків. Він один із найвизначніших політичних діячів Галичини кінця XIX і першої половини XX століття, дійсний і почесний член НТШ і «Просвіти», співзасновник і провідний діяч багатьох політичних, культурних і економічних

установ. Народився в Тисмениці на Станіславщині у священничій родині, гімназію закінчив у Станіславі, університет у Львові. Доктором права став 1884 року. Він – співзасновник Української Національної Демократичної Партії (1899 р.), пізніше її голова, начальний директор Крайового Союзу Кредитового (пізніше Центробанк) (1898–1939) рр.), перший президент Крайового Союзу ревізійного (з 1904 р.), Товариства Українських Правників у Львові, редактор «Часописі Правничої» (1889–1900 рр.), посол до австрійського парламенту і галицького сейму, Голова Українського Парламентарного Клубу у Відні і Сеймового Клубу у Львові, очолив Українську Головну Раду у Львові (1914 р.), Загальну Українську Раду у Відні, перший голова уряду ЗУНР (1918). Після окупації Галичини поляками був членом галицького уряду у Відні, повернувся до Галичини (1924 р.), але вже не брав назагал участі в політичному житті, очолюючи різні культурні, господарські і фахові установи. Голова Союзу Українських Адвокатів і редактор журналу «Життя і право» у Львові, член Начальної Ради Адвокатської Варшави (1935–1939 рр.). Засновник і голова Української Національної Ради у Львові (1941 р.). Помер у Львові.

Його зацікавлення сягало проблем конституційного права та українського конституціоналізму. 9 листопада Українська національна рада під головуванням К. Левицького схвалила опрацьований за його участю Тимчасовий Основний Закон ЗУНР. Він розробляв і вдосконалював виборче право та законодавство як інститут конституційного права. Брав участь у проекті реформи виборчої ординації до Галицького сейму, а в період існування ЗУНР – головував у комісії виборчого законодавства Української національної ради.

К. Левицький – автор різноспрямованих напрацювань на культурологічні, історично-політичні і правничі теми: «Німецько-український правничий словник» (перше видання 1893 р., друге – 1920 р.), «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.» (1926 р.). «Історія визвольних змагань галицьких українців в часі світової війни 1914–1918 рр.» (1928 р.), «Великий зрив» (1931 р.) та ін.

Проте досі ніхто із дослідників не вказав на таку визначальну ознаку всієї науково-творчої діяльності Костя Левицького, як філософсько-правове підґрунтя його мислення. У кожній його праці – чи то вступна стаття до ювілейного номера часопису, чи то історико-документальна праця на взірець «Великий зрив» – автор глибинно проникає в засади філософських оцінок подій і фактів українського життя. Важливо і те, що такі оцінки не побутують на рівні лише регіональної характеристики, а стосуються вони осмислення сутності широкого українського (а це значить європейського) контексту.

Стаття «В боротьбі за права рідної мови» (1932) Костя Левицького є прикладом такого філософсько-правового дискурсу, в якому проблема використання української мови не осмислюється у вузьких рамках закону, а вноситься у широкий контекст прав людини і громадянина. Він пише: «Одним з етапів в боротьбі за права української мови в судах було оспорене питання, чи по думці языкового закону з 31. липня 1924 Нр. 78, поз. 757, мають право також особи правні уживати української мови в судах і урядах прокураторських». Міркування автора статті критичні і не лише через обмеженість законодавчу, але й через хиби законотворчі [126, с. 36].

«Покликаний закон языковий дає деякі управнення мові українській в судах, хоча дуже скупі, – а до того його постанови стилізовані неясно і тому виходять дивні інтерпретації, які щодо давніших законів нікому не приходили на думку [Там само].

«Зосібна, тим законом сказано, що окремішне управнення языкові мають громадяне польські народности руської, значить української, – а що громадянином з природи річи може бути тільки особа фізична, то можна викладати, що приписи покликаного закону не відносяться до осіб правних, отже не дають їм того языкового права, щоби писати до судів і говорити до них українським языком... До такого висліду доходить інтерпретацією стісняючою, коли льогіку життя і права переважує тенденція не допускати до уживання української мови в судах» [Там само].

Заглиблюючись у тлумачення статті закону 1924 р., дослідник розглядає його практичну інтерпретацію в судах, долучаючи сюди висновкування щодо національних прав громадян. «А така справа є для нас болюча не тільки з огляду на нехтування наших прав національних, але також в самому предметі, бо Суд апеляційний не хоче вирішувати справи предметово і, підкидаючи внесену апеляцію в українському язиці проти вироку першого суду, хоче довести до правосильности цього вироку без розправи апеляційної і без вироку другої інстанції.

Головна суть справи є отже в цьому, що «Суд апеляційний хоче відмовити виміру справедливости з приводу уживання українського язика» [126, с. 37].

Заслугою К. Левицького є аргументована доведеність вагомості права громадян на володіння українською мовою. Логічність і послідовність викладу у статті доказова і виразна, а підхід до тлумачення – філософсько-правовий.

Мовні засади, «надані законом з 31. VII 1924, Нр. 78, поз. 757, на переконливу думку автора, прислугують по думці арт. 2 і 4. громадянам, польським народностям руської (значить української)». Так (гр. кат. церква в Жужелі) є особою правною, – інституцією, що має цілі не матеріальні, а духові і ідеальні. Громадянином може бути тільки особа фізична, отже приписи покликаного закону не відносяться до осіб правних. А якби приймати, що поняття громадянства можна розтягати на осіб правних, то і в такому разі покликані приписи закону не можуть відноситися до осіб правних, – бо особи правні не посідають народности руської (!), яка мала б право вносити письма мові руській (українській) [Там само].

«На узасаднення цього вирішення» покликуювався Суд Найвищий, що за арт. 2. закону з 31. липня 1924, Нр. 78, поз. 757, громадянам народности української служить право уживати в судах і урядах прокураторських – також їх мови, а в арт. 3 а) і 5. говорить закон про громадян польських народности української. Та хоч в цілому законі нема мови про осіб правних, то з духа закону, із загального вислову I «сторони» (арт. 2 і 4. закону) слідує без сумніву,

стверджує К Левицький, в логічній послідовності покликаних приписів правних, що цей закон надає не тільки поодиноким громадянам право уживати також їх матірньої мови, але дає таке саме право також особі правній як збірній, що складається з тих же громадян [126, с. 37].

Також закон з 31 липня 1924 про мову державну і мову урядування урядових і самоурядових властей адміністраційних, уживає тільки виразу «громадянин народности української, а викопний розпорядок Ради міністрів, з 24. вересня 1924, поз. 820 до того ж закону становить, що управління тим законом признані, прислугують особам фізичним як також правним – за фактичними обставинами громадянства і народности їх членів [126, с. 38].

Такий погляд, підтвердив автор, також щодо закону на вступі згаданого «Міністерства справедливости Нр. 933- з 30 вересня 1924, що право вживати мову свого народу служить особам фізичним і особам правовим; за обставинами фактичними громадянства і народности їх членів, хоч цитований закон видано не для округи Суду апеляційного у Львові... Як кожний громадянин має право берегти свою народність і плекати свою мову (арт. 109, 110 конституції), то не можна відмовити у цьому праві тим, котрі або належить до тої «особи правної» або її репрезентують».

Автор статті констатує, що «вирішив остаточно Суд Найвищий, особам правовим дозволено вільно вносити звернення «спорові» до судів в мові українській» [126, с. 38].

1931 року К. Левицький «на підставі споминів і документів «виклав свої міркування щодо історії української державности від березня до листопада 1918 р. у праці «Великий зрив» [127]. Цей виклад став національним «заповітом» правника в оцінках філософії історії нашого народу та його боротьби за незалежність.

Актуально і документально починається виклад матеріалу: «Початок 1918 р. приніс українському народові велику історичну подію: визнання української держави міжнародним мировим договором у Бересті, дня 9. лютого 1918. р.» – таким є зачин документальної праці автора «Великого зриву». Коротко і стисло

очевидець подій уводить читача у вир тогочасних правних зрушень для розуміння їх історичної суті [127, с. 7].

«...Договір, на думку автора, заповів визволення українських земель – в австрійсько-угорській державі, поміж уповажненим Австро-Угорщини і уповажненим Української Народної Республіки. На підставі того порозуміння мала бути Східна Галичина об'єднана в один «суцільний коронний край», себто ми, австрійські Українці, мали одержати національно територіальну автономію на тих землях» [127, с. 10].

Тут К. Левицький вдається до аналогії і повертає читача до іншої своєї праці: Пор. мою, пише він, Історію визвольних змагань Галицьких Українців – з часу світової війни 1914–1918. Львів. 1930. стор. 732 і д. [Там само].

«Але австрійський уряд не перевів того порозуміння й опісля, в часі розпаду австрійсько-угорської держави, ми зголосили наше право самовизначення; щоби на українських землях бувшої австрійсько-угорської монархії станула українська держава. І те право ми виконали в пам'ятному дні 1 листопада 1918. р.

Цей день був переломовим моментом в історії західної частини українського народу. Тому день 1. листопада це наші великі роковини.

А тимчасом з недавно минулого дещо призабулося, бо все чергуються нові важні події, що затирають пам'ять пережитих днів. І тому отими споминами хочу нагадати: як дійшло до 1. листопада 1918. р.» [127, с. 10].

Цими споминами автор хоче повідомити громадянству не тільки «відраді і світлі моменти, але й наші недомагання з того часу», хоча разом з тим К. Левицький зауважує, що «з усієї української території була політичною думкою найбільше сконсолідована Галицька Земля». Це треба знати, стверджує автор, «щоби здоровими струями праці скріплювати наш національний організм». Для цього має бути «доцільне і достойне, та повинно ґрунтуватись на правді...» [127, с. 10–12].

Онтологічні та аксіологічні проєкції доктора права К. Левицького сягають правового пізнання, і, що особливо важливо, – практичного

рефлексування, яке звучить по-сучасному актуально. Він пише: «Кожний народ має таких провідників, яких, з себе видав і вибрав до проводу. А молодше покоління – нехай учитися, осягає знання та користується досвідом старших, працюючи над тим, щоби виховалися кращі провідники нації, але не годиться, щоб забувало про історію визвольних змагань народу, легковажило своїх діячів, що працювали в незвичайно важких умовах і добули те, що наше покоління є українське, що народні маси національно освідомлені та що ми стали нацією» [127, с. 12].

Автор не обмежується лише констатувальними інтенціями. У тексті «Великого зриву» прочитується діяльнісний підхід до оцінювання подій на західноукраїнських землях.

«Та сьогоднішні живі громадяни не можуть стояти безкритичною масою, привикаючи, що хтось думає за них і працює, та щось принесе. Вони мусять також розважувати минуле і сучасне, та проявляти самодільну працю і розуміння того, що діється, а не питатися безнастанно: що діється і що нам принесе будучина... Те, що добудемо власними силами! – Це відповідь нас самих, бо пустий гнів сили не має.

Тому нам всім треба разом працювати, та ніколи не забувати, що тільки ті народи добувають кращу долю, які вміють працювати постійно і зєдинено та шанувати історію своєї нації» [Там само].

Автор у своїх узагальненнях вдається до апелювання до опонентів. Відтак, він хоче розвіяти немислимий скептицизм щодо помилок тогочасного керівництва:

«А вкінці ще одно слово до моїх критиків, які закидають, що я реєструю і зясовую події, а не висказую своєї думки ані поглядів про ті події. З'ясовуючи провідні думки в звязку з подіями в минулому часі, було моєю метою прояснити: як діялось і чому так діялось, а даліше розважування: чи воно було добре і якби треба нам робити, це залишаю нашому громадянству живучому і грядучому. Коли воно буде думати і читати, то виробить свою думку і погляд – з минулого на майбутнє...» [Там само].

У своєму аналізі Кость Левицький несподівано для всіх правників постає перед читачами «Часописі правничої» дослідником звичаєвого права. Стаття під назвою «Квестионар до збирання звичаєвого права на Русі» опублікована у 1895 р. в «Часописі правничій» [133].

Що змусило активного у громадському житті політика, адвоката, доктора права звернутися до цієї проблематики – не відомо. Можна лише вибудувати свою версію на припущеннях, що, будучи редактором «Часописі Правничої». К. Левицький вів професійну редакційну політику, плануючи та реалізуючи підняття різноспрямованих тем на правову тематику. Якщо кримінально-правова та адміністративна і цивільна тема не сходила зі шпальт видання, то філософсько-правова на кінець XIX ст. вдавалася лише Климові Ганкевичу, і то в іншому виданні.

Ще одна версія появи такої спрямованості статті могла мати інший ґрунт – інтелектуальний, адже духовні цінності українського народу потрібно було плекати, проте про них ішлося не так часто, як цього вимагало життя.

Відтак К. Левицький своєю статтею робить вагомий внесок у те, щоб підняти із глибин «души нашого люду» «право звичаєве».

«А річ се не малої ваги, бо не лиш само народопізнанє яко ціль, але ще більше яко средство до дальшої ціли має в тім своє культурне значінє. За мало є зібрати сам народний звичай, бо-ж треба єго належно зрозуміти та вихіснувати на будуче яко підклад до уладженя правно-суспільних відносин народу. Право звичаєве супротив права обовязуючого яко такого має зазначені дуже вузкі границі а се очевидно тому, бо не може бути двох прав в однім організмі суспільнім, але право звичаєве яко звичай народний має служити материялом законодатним, мірою сьвітогляду народного, до котрого повинно примінитись право сучасне а то тим певнійше – наколи після даних обставин правно-державних нарід кладе закони через своїх заступників» [133, с. 134].

Авторові неоднаково те, що «законодавець може бути сам по собі, а нарід – теж, і таким чином вони не розумітимуть один одного». Саме на цьому К. Левицький зосереджує свою критичну думку, виносячи на практичну оцінку

стан законотворення. Вихід автор бачить у подоланні неосвіченості українського народу. Для того щоб змінити ситуацію, «треба закликати його до збирання «звичаю правного»: Нині у нас оба ті чинники не знають ся між собою. Непрактичний законодавець хоче теоретичним законом обняти суцільно цілу масу країв заступлених в радї державній; з кождим днем множуть ся закони то змінені то нові – прибуває вістника законів державних і краєвих; здаєсь законодавцям при зелених столиках, що всю благодать спустили на свій нарід а тота маса люду й не знає: яке то право та чому оно таке, що єго ніхто не розбере! Одним з головних гріхів того невідрадного стану правно-політичного є безперечно: брак знання народу і єго потреб а одним зі способів заради тому лиху може бути уміле зібране жиючого між народом звичаю правного. Тому то вельми пожадане є подаване до прилюдної відомості жерел звичаєвого права жиючого, *чи то в формі самих материялів, чи в формі розвідок о данім предметі* [133, с. 134–135]. Дослідник має переконання, що на цьому етапі будуть і помилки, однак К. Левицький закликає: «Щоби зглубити причину даного звичаю правного треба подавати: серед яких народностей жиє нарід, яке єго відношенє економічне та взагалї, яким він впливам підпадає.

Не мож поминати при пояснюваню даних інститутів правних: відносин віросповідних в громаді, ладу в громаді, трактованя людий через власти і уряди та на відворот. Належить звернути увагу також на уровень просьвіти між народом та на то, чи нарід в даних місцевостях є більше консервативний, чи похопний до приниманя всего, що нове – хоть би то було чуже або й невідповідне для него» [Там само].

Отже просвітництво правниче мало в теорії К. Левицького не лише ціннісні наміри – привабити український люд до знання своєї багатої історії, але й долучитися до процесу збереження пам'яток своєї багатої культури. Квестионар був розрахований на спільну працю великої кількості людей. Автор сформулював аж 85 питань-завдань для збирачів правничих висловів:

«При записуваню звичаїв правних вказане буде також дословне подаване: *висловів правничих, важнійших зворотів словних і приповідок правних, які доси*

уживають ся між народом. Впрочім сам уклад залежати буде від вдачі осіб, котрі зволють підняти ся тої роботи а при тім не треба зражувати ся і відступати від наміру збираня через то, що збірка не буде повна або не буде сама в собі творити цілости, бо всяка робота докинена до інших робіт може придати ся і доповнити те, чого не найде ся у других. Взагалі бо велика ся робота може бути довершена тільки спільним трудом більшого числа людей...

Хотячи подати вихідні точки, яких належить придержувати ся при збираню звичаєвого права між народом – подаю ось ту дотичні питання з важнійших областей права.

а) З права родинного і родинно-маєткового [133, с. 135].

1) Як понимає нарід єднанє супружя і заключенє тогож а в особенности до чого привязує головну вагу, чи до слюбу церковного, чи до заключеня договору між новоженцями, взглядно їх родичами або опікунами, та в який спосіб наступає порозумінє між сторонами в ділі уладженя взаємних відносин маєткових між супругами на будуче.

2) Чи при тій нагоді списують які грамоти («інтерцизи передслубні») і як відносять ся сторони до примусу споряджуваня договорів супружних перед нотарем.

3) Чи знані є і уживані «заручини» між народом, яку вагу прикладає ся до них, та яке значінє має зірванє відносин що-до наміреного супружя по засватаню.

4) Які перешкоди супружя знає нарід а то головно з причини спорідненя або посвояченя.

5) Що розуміє нарід під понятєм «вивінованя» взагалі, що під понятями «віна» («посагу») для доньки а «виправи» для сина або доньки» [133, с. 136].

З таким же ціннісно-практичним підходом була написана стаття «Руська мова на правничім виділі Львівського університету» (1896). У ній подана історія переходу з німецької мови викладання на руську і польську. Це мало неабияке значення, за словами К. Левицького, «для наукового розвою і освіти, для практичних потреб народу». Його авторська увага до цієї проблематики, як

відомо, була особливою. Так він вів постійну рубрику термінологічну, що пізніше сприяло появі перекладного німецько-українського правничого словника.

Цілісною спробою описати пам'ятки права був намір цього автора і видавця, великого правника з тією метою, щоб не лише підняти правову культуру свого народу, але й активізувати засвоєння та заповнити пізнавально-історичні прогалини. Йдеться про статтю «Замітки літературні» (1895), присвячену аналізу Статутів Литовських у їх трьох редакціях, яку К. Левицький репрезентував для вивчення «предмету», в короткій та приступній формі і тому до студій литовсько-руського права карного можу сю розвідку як найбільше припоручити нашим правникам» [130, с. 36].

Названі лише кілька правничих праць, які виразно засвідчують філософсько-правову спрямованість. Це був потужний голос авторитетного громадського діяча і доктора права, який на західноукраїнських теренах став зачинателем філософсько-правової науки.

На хвилі західноєвропейського ірраціоналізму в об'єктивно-ідеалістичних прагненнях українські мотиви філософії права проглядалися крізь призму екзистенції індивідуального переживання. Часто в правове поле потрапляло осмислення життєвої філософії буденних фактів знедоленого народу. Така внутрішня сутність стану переживання взаємин суб'єктів права описувалася в часописі «Життя і право» на підставі правової дійсності. Робилося це не заради звиклої денотації, а радше задля просвітницької ролі і підвищення правової культури, що в умовах індивідуальної правосвідомості (а часто і її повної відсутності) сприяло прогресивній меті. Таким є дискурс К. Левицького під назвою «Голос народу за справедливість» (1932) із уточненою ремаркою (Правдива подія). Оповідач спиняє увагу на факті «брат убив брата» [129, с. 39]. Автор описує раціональне й ірраціональне як щось похідне від досвідомого стану мислення і пізнання нашого народу. Загальний жорсткий осуд притаманний раціональному баченню суспільного буття. Це свідчило про

надійну і ґрунтовну основу природно-правового мислення, яке раціоналізувало орієнтири людського буття.

Убивця відбув свою кару, однак суспільство його не прийняло, громада з осудом дивилася на нього і вважала, що «він таки убив свого брата і ще непокараний» [129, с. 39]. Емоції громади втілені на підсвідомому рівні. Таке суб'єктивне, індивідуальне сформоване як особливий вид буття колективного «Вони, – на думку автора, – виявили своє почування, наче голос справедливості народу та при цьому держались безглядно». І знову, коли сталася біда (убивця загинув), громада була безжальною. «Два осуди запали...» [129, с. 41]. Сталося те, що назагал характеризує гнів, який втрачає межі розумного. Ці процеси були типовими для суспільства під кінець ХІХ ст. Автор описами фактів народного життя сягнув ірраціоналізму.

На такому рівні причинно-наслідковості тогочасні представники ірраціоналізму А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, В. Дільтей, А. Берусон, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр саме і пояснювали «хаотичний потік інстинктів» [201, с. 230–231].

Зауважимо, що і в даному випадку українське філософування було таким же адекватним, як і філософія в інших країнах. Ірраціоналізм прийшов на зміну раціоналізму в конкретний історичний період і, безпосередньо, для цього були певні соціальні та ідейні причини. Вони ж позначилися і на розвитку культури західноукраїнських земель та всіх процесів прояву людського мислення.

Тобто можемо зробити висновок, що як і в західноєвропейській філософії, починаючи із другої половини ХІХ ст., ірраціоналізм зробив свій відчутний вплив на весь історико-філософський, філософсько-правовий процес усього ХХ ст., у т. ч. аналізованої правничої і філософської репрезентованості Галичини. Хоча суттєву заувагу зробив О. Радугін, вважаючи, що ірраціоналізм, як філософський напрям, не може бути пов'язаний ні з якими конкретно-історичними процесами, оскільки в його концепціях, школах і течіях відображаються такі сторони буття і світовідчуття людини, які виявляються не

вираженими в рамках раціоналізму в результаті його односторонності [201, с. 228].

Щоразу, піднімаючи нову проблему у своїх статтях, Кость Левицький сягав тем, які збігаються із сучасною проблематикою. А ще інше захоплення – це те, яким інтелектуальним чуттям володів на той час автор, коли по-філософськи оприлюднював і ставив як проблему моралі взаємин позивачів до суду, їхньої комунікативної взаємодії, а також участі суддів в аналізі сказаного учасниками судового розгляду. Крім методів оцінки таких дій, читач мав змогу долучитися до аналізу та підвищення власної правової культури, якої ніде він не спроможний був почерпнути, як від авторитетного адвоката, доктора права, який сповідував «вищу етику» і «один тактичний фронт оборони», «що мають ставати на сторожі права і справедливості» [133, с. 18].

На прикладі «карних процесів, якими займається наша колегія» у Львові, автор написав статтю «На маргінесі політичних процесів» (1931) [133], в якій схарактеризував ціннісні елементи «праці оборонців» – «синів нації». Але щонайбільше визнаною у всіх статтях була духовна складова.

Не можна допустити, вчив К. Левицький, «щоби кождий обвинувачений говорив на розправі судовій що йому сподобається, маючи на увазі тільки свою свободу та заспокоєння своїх почувань супроти других обвинувачених або своїх особистих думок про саму справу, чи поррахунків з ким-небудь іншим або для приєднання зглядів з боку суддів... [Там само].

Маючи неабиякі аналітичні здібності і знання правника, автор вчив, що філософія співбуття потребує невідкладної об'єктивної цілісності підходу уважного ставлення до свого опонента у суді, навіть за наявності суб'єктивного бачення своїх інтересів. Динаміка розгляду не повинна заступати «розбіжності в зізнаннях обвинувачених» для того, щоб «кільканайцять або й кількадесят нових осіб, які в дійсності не мали з тим вчинком ніякого діла», не довели «до засуду» зовсім невинних [133, с. 19].

У такому разі важливу роль автор відводив «карним оборонцям», які покликані були для того, щоб «порозуміватися з обвинуваченими вчасно перед

розправою, щоби вказати доцільні засоби і умовити плян оборони на розправі судовій, та вони мають також право жадати від обвинувачених, щоби ці були слухняні і солідарні, бож цего вимагає від них їх власний інтерес, добрий вислід розправи, як також поважне поставлення справи, за яку вони мають відповідати та яку їх оборонці мають достойно заступати» [133, с. 19].

Цінність таких філософсько-правових розмислів К. Левицького повністю протилежна Ніцше та його пропаганді подвійної моралі надлюдини. У К. Левицького навпаки це безцінна для правника неупередженість, переконлива наявність моральних устоїв навіть у ворогуючих сторін, справедливість. На його думку, оборонці мають бути об'єктивними. «Велике значіння має уважно стежити за вислідами доказів і ставити протидокази – стислі». Такі методи аналізу і перестороги автора обґрунтовані. «Не раз видається, що цей або той загальний натяк не має значіння та що його можна усунути якимсь веселим запитом або перепалкою словною з прокуратором або предсідником трибуналу, і він минеться. Тимчасом той принагідний натяк чи висказ – якраз затямить собі один чи другий суддя і він не раз розбиває відтак заложення оборони в найважнішому питанні. Тому в наших обставинах, де соціально-національні моменти спричинюють незвичайну вражливість, не можна за багато вдовольватися і цим, що окончний вивід оборони позатирає ті задирки і все вигладить останнім словом, а треба вчасно вирубувати ті суки, щоби не лишати приводу до безпідставного переконання судді на шкоду підсудного» [Там само]. Відтворювання честі і гідності особи, її прав і свобод було щоразу його зрілою метою і завданням «наукового досліджу» доктора права і активного сповідувача цінностей буття.

Таким чином К. Левицький вже на той час закладав основи професійної культури правників, які в Галичині ніхто до нього назагал не обговорював. Цікаво, що це була школа правників, на свідомість яких прагнув вплинути і хотів сформувати не лише деонтологічну культуру юристів, але й духовні основи усієї української не завжди високоосвіченої спільноти.

Статті К. Левицького у віснику теорії і практики «Життя і право» присвячувалися проблемам професійної культури правників. Про це свідчить ще одна філософська праця під назвою «Про завдання сучасного адвоката» (1930). Увесь ціннісний підхід зводиться до критичної оцінки адвокатської практики «оборонців прав народу». «Вони, пише автор, не ідуть в наряд так, як ми ішли, стаючи до праці громадянської...» [135, с. 4–5]. Молоде покоління адвокатське, на думку К. Левицького, виправдовується тим, що «сьогодня лихоліття, біда і нема як займатися політикою. А я кажу, що якраз нам конче є займатися громадянськими справами та що не може бути добрий адвокат, як він не є добрим громадянином. Коли українське громадянство не бачить нашого адвоката при роботі для свого народу, тоді українцями буде однаково нести свою правну справу до тебе товаришу... І не дивуйся тай не нарікай, бо не маєш права. Не знаєш ти народу, – не знає тебе наряд!». Відтак К. Левицький ставив за мету плекати високу професійну культуру адвокатів із більш далекоглядною метою: «З цього недомагання мусять вийти усі наші адвокати тай перестати заслонюватися політикою, бо в громадянській роботі є много ділянок неполітичних як культурні, освітні і економічні справи, що є незвичайно важні для добра і кращої будучности рідного народу, і тому кождий український адвокат мусить бути передусім добрим громадянином, вірним сином свого народу» [Там само, с. 5].

Такого відвертого і настановчого філософського міркування щодо адвокатської етики із критикою недоліків важко тепер віднайти навіть у корпоративних звітах. Адвокати в оцінках К. Левицького «незоровані, як слід у своїй становій установі». Вони не з'являються на загальних зборах адвокатських палат...», в них «мало є питомих інтересів українських в ділянці адвокатській...» [Там само, с. 6]. Передова верства незалежного українського громадянства у боротьбі за свої права заслуговувала на жорстку критику К. Левицького.

Автор констатує, що йому, представникові старшого покоління, «аж страшно це слухати і читати, як деякі молодші товариші блукають по манівцях і спускаються на дно» [135, с. 6].

Критика К. Левицького пов'язана із тим, що не забезпечення виконання завдань правників пов'язано із тим, що адвокатам часто доводиться працювати через «примінення нових законів часто хаотичних», «інтерпретації, реєстровання зловживань і недомагань, які треба усувати ...» [Там само].

Усім працям К. Левицького, які він публікував у «Часописі Правничій», «Часописі Правничій і Економічній», «Життя і право» властиве глибоке розуміння проблем права і правозастосування. Відтак наукова праця Костя Левицького віддана якнайважливішій сфері – плекання у свого народу цінностей: поваги до своєї історії, до виборювання національної гідності, гордості, прав і свобод. Він був транслятором взірцевої поведінки і судді, і адвоката, їх морального єства і добродійства задля досягнення справедливості. Цінності, які так віддано плекав у своїх статтях у «Часописі правничій» Кость Левицький, є не вивченими і ще заслуговують на ретельне їхнє освоєння.

3.3 Аксіологічна роль філософсько-правових ідей для сучасного дискурсу вітчизняної правознавчої науки

Розмірковуючи про становлення філософсько-правових ідей Галичини XIX–XX ст.ст., звернемося до історії філософії та філософії історії для того, щоб увиразнити свої міркування на основі аксіологічного та герменевтичного методів дослідження філософії.

Спираючись на методи О. Гриніва в оцінці філософських здобутків у націотворенні, стверджуємо, що висновки автора такі, які назагал відтворюють і всю палітру філософсько-правових основ діяльності правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст. з їхніми ідеями. У О. Гриніва це: по-перше, заувага про те, що українську філософську думку пронизує ідеалізм, що впливає з релігійності

нашого народу. Український ідеалізм полягає в пізнанні світу, починаючи від самопізнання. Матеріалізм постав як руйнівна сила.

По-друге, нашій філософії був властивий антропоцентризм, із утвердженням ідеї в ній людини як образу й подоби Бога. Ідеї такого антропоцентризму беруть початки в дохристиянських часів у філософських поглядах Анахарсія Скитського, а всебічного свого розвитку набули у Григорія Сковороди. Як самоцінна українська людина не нівелювалася в традиційній громаді на протипагу членам московської общини, в якій тамтешні ідеологи з числа так званих «революційних демократів» навіть вбачали «зародок соціалізму». Звідси – пошанівок нашими предками індивідуальної свободи, що не сумісна з московським колективізмом і жодним насильством.

По-третє, «філософія серця» або кордоцентризм, сформоване із філософського антропоцентризму, що неодмінно передбачає зосередження на внутрішньому житті людини. Безумовно, в цьому проявляється інтравертність українця.

По-четверте, національній філософії притаманне практичне спрямування, що дає підстави віднести її до «філософії життя» в широкому розумінні: українці шанобливо ставилися до землі – національного архетипу доброї матері-землі, без якої не можливо уявити життя наших предків. Українські мисленики визначали проблему життя як основну проблему філософії. Така властивість філософської думки побутувала ще з часів Анахарсія Скитського.

По-п'яте, це етичне спрямування, сформоване з поглядів Григорія Сковороди, Миколи Гоголя і Тараса Шевченка щодо пошуку щастя, справедливості, гармонії людських взаємин. «Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце і є філософія» (Г. Сковорода) [57, с. 11].

По-шосте, українській філософській думці властиве естетичне забарвлення. Історик філософії Д. Чижевський зауважив, що на українській філософії позначилися впливи бароко: «Основна духовна риса бароко – це «декоративність», що цінить більше широкий жест, ніж зміст, – більше розмах і

кількість, ніж внутрішню якість, більше – вираз, форму вияву змісту, ніж зміст самий, одним словом, – цінить більше «здаватися», ніж «бути». Як відомо, з бароко органічно пов'язані прагнення до величності й безмежності, а також до гармонізації у складних умовах, подолання страху.

По-сьоме, характерною рисою української любові до мудрості є те, що наша філософія – це, насамперед, філософія проблем, осердям якої є антропоцентризм із проблемами етичними, естетичними, історіософськими і націософськими. Вони засвідчують, що наша національна «філософія серця» аж ніяк не протистоїть «філософії розуму».

По-восьме, нашій філософії притаманні традиційні оптимізм, попри непросту історію народу упродовж віків. Він є у «Слові про закон і благодать» Іларіона Київського, поемі «Слово про похід Ігорів», у творчості Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Юрія Липи, Олесея Гончара та інших. Наш національний оптимізм протистоїть московському песимізму, що можна простежити в трактуванні правди, ставленні до волі й смерті, в розумінні Царства Божого [57, с. 11].

Відштовхуючись від гегелівської тези про те, що «філософія є історією філософії», відповідно апріорі допускаємо аналог, який стосується і філософії права. Йдеться про те, що дане філософсько-правове знання має історичний характер, відтак дослідження процесів виникнення і становлення філософсько-правових ідей у Галичині впродовж XIX–XX ст.ст. означає «час, як «тривалість» взагалі», а не певний їх вирваний із контексту період [217, с. 3]. Тобто йдеться «про тривалість», як таку, що «триває» завжди (вічно), їй немає меж (ані початку, ані кінця»). Дослідники історії філософії, яку ми цитуємо, справедливі в тому, що «історія» не є позначенням певного відрізка часу. З їхнього погляду, йдеться про перебіг життя людства, в якому «реалізується програма діяльності активності людства» [217, с. 3], а в даному випадку – певний світоглядний наратив, який тривало проростав на власному ґрунті і продовжує виформовуватися у філософський дискурс.

Галичина, яка зазнавала поневолювальних утисків то Польщі, то Австро-Угорської монархії, все-таки мала більші можливості для еволюції національної самосвідомості, ніж це відбувалося в умовах Російської імперії, що, відповідно, й позначилося на всьому не лише часовому відрізку світобуття Галичини, але й дістало змістовне поширення на західноукраїнські землі України та спричиняло поступ ідей на інші терени розділеної України. Правники, не відособлюючись від досвіду чужоземних держав, виступали активними дослідниками європейських прав, розвивали їх у всеєдності, відстоюючи при цьому право на національну самобутність, волю і справедливість. Філософсько-правові тенденції проглядаються у класичній як на той час традиції: це гегельянство і кантіанство. Завдяки розвиткові методології дослідження філософсько-правових ідей – на науковому тлі з'являлися перші ознаки таких течій, як філософія життя, екзистенціалізм, феноменологія. На їхнє функціонування, вважаємо, до певної міри за дослідженнями соціальної філософії, впливав конгломерат різноспрямованих шкіл і течій [8, с. 266].

Це пояснюється не лише часовою, але і просторовою єдністю контентів у філософії.

Сучасний філософ І. Лисий об'єктивно підкреслює поміркованість щодо «неподільності всесвітнього філософського процесу як виразу єдності людського роду і культури», «єдності і єдності». Однак «універсалісти», культивуючи такий погляд, не допускають якоїсь змістової своєрідності національних філософій [145, с. 166], що нам видається недопустимим.

Наша позиція щодо таких поглядів критична. Аргументом оцінки є доведення, у т. ч. І. Лисого, який, спираючись на праці Є. Гусерля, утверджує його переконливу істину про те, що «філософія не може цілковито унезалежнитися від локальних життєвих світів, від смислів, які у них домінують, які безпосередньо впливають на спосіб мислення людини, її життєву позицію. Адже увага філософуючої особи спрямована передовсім на смисли. Межові підстави людського буття засадничо однакові для англійця і француза, ренесансної людини і людини, яку лякають належністю до

«постлюдства». Але смисли буття у цих різних людей безконечно розмаїті. Тому навіть у рамках спільних для всіх філософських універсалій неминучі локальні (в тім числі національні) смислові наголоси. У них відбито досвід саме цієї спільноти, і вони роблять всезагальний філософський зміст багатшим, об'ємнішим» [145, с. 167].

Звісно, що в умовах функціонування і відтворення своєї наукової спадщини держави це набуває повноцінного смислу. Ситуація міняється у протилежних умовах – поневоленні. Зрозуміло, що відсутність повнокровного розвитку права зводилася до втрати цінностей, заборони української мови, а пізніше – і до не виробленості юридичної термінології, відсутності умов для широкого розповсюдження правничих джерел, браку коштів на випуск тих видань, які існували завдяки ентузіастам-правникам.

Існує логічний висновок дослідника О. Гриніва, який добре увиразнює роль тогочасного філософського дискурсу не лише для локального середовища. Він зауважує, що «підневільне становище українського народу не сприяло вихованню професійних філософів, хоч, на щастя, були винятки». На його думку, «з українського середовища вийшли оригінальні мисленики Станіслав Оріховський-Роксолян, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич, Олександр Потебня, Михайло Драгоманов. У двадцятому столітті нашу філософську думку збагатили В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, Юрій Липа, Микита Шаповал, Олександр Кульчицький, Микола Шлемкевич, Богдан-Ярослав Цимбалістий, Василь Лісовий. Окрім того, філософські ідеї пронизують творчість українських письменників і вчених (Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Василя Стефаника. Це незаперчні твердження, однак, вони не повні через відсутність імен репресованих правників-філософів права. Цінність ідей, які вийшли з інтелектуального середовища, не обмежується національними межами, сягає глобального рівня» [57, с. 45]. Остання теза особливо аргументована, що ми й доводили. І саме

правники Галичини доклали чимало зусиль для того, щоб цей аргумент був змістовний для науки.

У такому концентрованому і доступному за змістом дослідженні історії української філософії О. Гриніва, на жаль, відсутні імена правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст., без яких історія української філософії є неповною, невичерпною, а радше продубльованою з радянських часів.

Дослідники філософії підмічають важливу якість напрацьованого всіма мислителями розділених земель наукового напрямку ще у XIX ст.: «відходячи від екзистенційної лінії» українського менталітету, позитивістсько-соціалістична група українських мислителів однак виявляється набагато ближчою до гуманітарних цінностей, гуманістично-етичного тлумачення соціалістичного суспільного ідеалу, ніж російський «нігілістичний» позитивізм і «общинний» соціалізм (який «розчиняє» індивіда в «хоровому началі общинного загалу») XIX ст., представлений іменами Белінського, Чернишевського та Писарева» [217, с. 604].

Західноукраїнська філософія права активно засвоювала цінності європейські і українські за межами поневолення. Це було природне органічне для менталітету всіх українців засвоєння. «Тому відтворення таких інваріантних загальнолюдських цінностей у контексті певної цивілізації має свій ритм і реалізується через органічне поєднання засвоєння і творення. У такому зрізі кожна цивілізація в своєму онтогенезі проходить основні ступені філогенетичного шляху людства. І критерієм прогресу виступає в даному разі не якесь абстрактне зовнішнє мірило, а ступінь розвиненості, самоідентифікації і самореалізації відповідної цивілізації, умовно кажучи, – відстань, пройдена саме нею по шляху опредметнення свого геному і водночас по шляху відтворення та збагачення загальнолюдських цінностей і інваріантних структур культури» [216, с. 342].

Аргументуючи сказане, звернемося до Гусерлевого розуміння сутності європейської цивілізації, що полягає у таких вимірах:

1. Сутність європейського людства є не конститутивним джерелом, а регулятивним принципом.

2. «Сутність європейського людства слід розуміти як сутність людства в цілому. Універсалізм – це не випадкове домагання, яке європейська цивілізація може й має подолати у своєму розвитку, а необхідний вираз її внутрішньої природи. Європейське людство може здійснитися лише як людство взагалі. Тому часовій спрямованості Європи на мету, яка завжди лежить у майбутньому, відповідає просторова експансія, яка може діставати різні форми» [62, с. 382].

Однак є і те, що, на усталену серед філософів думку, має національно виражений характер, який (у герменевтичному колі) треба сприймати «у вселюдському контексті». Є те, що обмежується на рівні нації (людський ідеал), і те, що, за словами Д. Чижевського, є здійсненням загальнолюдського ідеалу в цих обмеженнях і що в одnobічних здійсненнях продовжує жити. За О. Гринівим, довести цю органічну єдність західноєвропейського і слов'янського філософування складно, але, на нашу думку, при подальшому освоєнні матеріалів можна і потрібно.

Дослідницькі висновки про зміни правосвідомості на ґрунті «розпаду станового суспільства» та капіталізації XIX–XX ст.ст., а конкретніше – у зв'язку із переходом «від безправосвідомісного стану до відносно свідомого» (О. Атоян) переконують у справедливості оцінок В. Вовк і Н. Павлусів про наявну кризу звичаєво-правової культури. Вона означала «кризу ціннісних стереотипів та орієнтацій в умовах капіталізації». Цей період автори справедливо розцінюють як «етнокультурне вторгнення в українське село Галичини», виявлення при цьому «слабких та сильних сторін цього способу організації народного правового життя». Єдине з чим складно погодитися, це з тим, що під час індустріалізації та потреби адаптації до нових умов організації цей край був за часів Австро-Угорщини «не самий високорозвинений» [42, с. 84]. Можливо, високий ступінь висискування природних багатств Галичини та їх жорстке привласнення поневолювачами призвело до таких висновків, однак

тогочасна Галичина, як ми вже зауважували вище, була для світового ринку одним із перших і потужних постачальників нафти та сільськогосподарської високоякісної продукції, зокрема, масла та інших товарів. Хоча у зв'язку з цим не можна жити ілюзіями, що це неабияк виводить цей край зі злиднів і поневолення. Радше навпаки.

Якщо ж відокремити історико-правову дійсність, то у філософсько-правовій знайдемо підтвердження, що в аналізований період відбувся злам норм і цінностей у селян, однак уявлення про право як суще і належне, а також про справедливе утверджувалося в ідеях правників, які не були місечково заангажованими, а активно відкривали правову дійсність для галичан і про галичан далеко за межами цього краю, працюючи там і для користі свого народу. А це найважливіший і найцінніший внесок у розвиток української філософії права, який не обмежувався умовами праці знаних учених ні у Відні, ні у Кракові, ні у Празі. Однак цей зв'язок давав неоціненний наслідок для освоєння галичанами європейських джерел філософсько-правового змісту (завдяки вільному володінню іноземними мовами і здатності конкурувати на належному рівні у викладенні права у тамтешніх навчальних закладах), хоча їхні надбання – і з цим варто погодитися – залишалися в Галичині надбанням «дуже незначного прошарку інтелігенції у селянській країні» [42, с. 16].

Сутність правових ідей сер. XIX – XX ст.ст., їхній континуум як неперервна сукупність доказів існування природного гену наявності філософсько-правових традицій в українській філософії служать доказом того, що розбиває аргументи опозиційних тверджень.

Не відкидаючи ідеологічних наслідків впливу на процеси філософсько-правового осмислення дійсності в умовах бездержавності, а також методологічну пригальмованість застосування реальних дослідницьких підходів для того, щоб педалювати розвиток світоглядних ідей у Галичині (сер. XIX – XX ст.ст.), ми стверджуємо про те, що ні К. Ганкевич, ні К. Левицький, ні С. Дністрянський та й інші тогочасні правники «не демонстрували інтелектуального боягузтва і безсилля». Не замикаючись у тенетах історії

філософії, ми вважаємо цю історію не такою, яку оцінював Н. Еліас (його критика стосувалася західної філософії). Українська філософія, а особливо філософія права, має досі достатньо не вивчену власну історію філософії, яка не покликана домінувати як «історико-філософський дискурс». Сучасний контент оцінки філософсько-правових ідей не має на меті «відтворення, репродукування загалом». Навпаки маємо за ціль побачити тривалу традицію, яка притаманна українській філософії права у європейському вимірі, яка, маючи свою тяглість, підтверджує, по-перше, нашу об'єктивну приналежність до європейської культури, а, по-друге, підказує нам смислотворчі домінанти для подолання сьогочасних проблем. Ми солідарні з інтелектуалами, які компетентно формують концепцію дій філософів, що, беззаперечно, стосується і філософії права: «Фаховий філософ причетний до конституювання традиції, а заодно утверджує себе тільки на шляху самостійного звертання до нинішніх буттєвісних проблем, зрозуміло, бачених із погляду вічності. Без такого звертання філософська спадщина не набуває ціннісних вимірів, не стає смисловою реальністю, а, отже, і традицією» [145, с. 157]. А це доводить нашу глибинну закоріненість у питомі національні і європейські смисли. Усі їхні ідеї підтверджують «Світоглядні засади українського філософування, що являють діалектичний розвиток диспозиції західного і східного розуміння світу. Згадаємо витoki філософії – західні, східні та слов'янські архаїчні міфи (засади філософствування ґрунтуються саме на них). На Сході життя з давніх-давен сприймалось як страждання, на Заході – як шанс здійснитись і реалізувати себе, а в українській філософії – життя є для людини можливістю бути щасливою» [34, с. 217]. Центральною ж постаттю усього смислбуття завжди була Людина.

У цьому змагали до істини ті правники, які творили філософське бачення проблем та шляхи виходу роз'єднаної України із поневолення. Згадка про Е. Гусерля і про переломний період в історії Європи, «про відповідальність філософії і філософів за подальшу долю європейського людства» добре підтверджує життєсмисли. Відродження Європи філософ пов'язував із «зусиллями духу філософії і героїзмом розуму, спрямованими на нове

розуміння і нове утвердження того смислу історії, котрий має поступально й неухильно розгортатися далі» [145, с. 176].

Такі смисли утверджували К. Левицький, С. Дністрянський, К. Ганкевич, Ю. Падох, М. Зобков, Р. Лащенко, В. Старосольський, А. Яковлів та ін.

Для сучасної філософії права не байдужою є її спадщина. Щоб вийти на світовий рівень філософування, треба зіставити із сучасною її правовою площиною, яка ідентифікується як особлива наука із багатими традиціями, і така, яку варто розвивати: через гносеологію, онтологію, аксіологію, антропологію, праксеологію.

На поставлене питання «чи є традиція в українській філософській культурі», наші сучасники чують критику. Проте справедливо виголошується істина про те, що на основі «найсуттєвіших філософських змістів», «філософської думки» філософська спадщина має український характер; вона є із «кордоцентричною ідеєю». Узгодженою позицією істориків філософії є визнання української філософської спадщини такою, яку можна назвати унікальною, з «неповторним поєднанням, конфігурацією загалом повторюваних у світовій філософії характеристик [145, с. 153].

Підсумовуючи, ствердимо думки філософів права про те, що національні філософсько-правові ідеї засновувалися віддавна на фундаменті народного світогляду і виплеканих віками цінностей. У поняття цінностей на перше місце була винесена рівноправність, свобода і воля, що не порушували б міжнаціональних взаємин. Над усе вартісним для українців були духовні цінності. Все це було і є спрямоване на конститутивний потенціал розвитку нації в умовах бездержавності.

У зв'язку з цим погоджуємося із думкою про те, що «українці не мають підстав для самоприниження і комплексу меншовартості за свої здобутки у філософській царині. У жорстоких умовах наші мисленики збагатили духовну скарбницю людства» [57, с. 6].

В умовах бездержавності українці Галичини звісно що чимало втрачали, і це відчутно для національної спадщини, яка тривалий період була ще і в

забутті, зневазі й запереченні. Однак розвиток філософії права в Україні має величезний невивчений потенціал, який може «працювати» на майбутнє нашого народу і його науки, зокрема, яка розвивалася системно.

Ідентифікація історії, свого минулого, яке пов'язує нас із сучасністю, прагне до засвоєння кожним народом. Така прив'язаність до минулого живить соціальну енергію сучасників певними «сенсами», взятими із «комунікативної пам'яті», або «комунікативного коду культури» (Н. Яковенко). У його «постанні неабияку роль відіграє щоразу нова, на виклик часу, інтерпретація/сприйняття нашого минулого» [68, с. 14].

По-перше, не лише заради «державної політики пам'яті» потрібні дослідження як історико-філософських, так і філософсько-правових тем. Друге. Знання спільнотою (у результаті набуття нею «базового канону історичних знань») недосконале, оскільки вони ґрунтуються на т. зв. «романтичних народницьких взірцях сер. XIX – XX ст.ст.», які були популярними і своєчасними на етапі пошуку шляхів національного самоусвідомлення своєї самобутності, моральних цінностей, правової свідомості.

Будучи автономним явищем в українській філософії в умовах поневолення західноукраїнських земель, зародження і становлення філософсько-правових ідей формувалося у полі європейського правового і соціального контексту. Засади романтизму у XIX ст. спричинили культивування прагнення українського народу до свободи, волі, справедливості на основі ментально сформованих ідеалів «Всесвітньої любові», щастя, сердечності у стосунках, патріотичної відданості, національних ідеалів і загальнолюдських цінностей. За такими ознаками власної непересічності українська філософія, що наклала свій відбиток і на філософію права, стала впізнаваною у Європі із своїми «діалектичними підходами до проблем людини» «чуттєвою і раціональною із внутрішньою і зовнішньою її свободою і необхідністю, можливістю і моральністю» [34] і дотепер продовжує визначати розвиток філософської і, зокрема, філософсько-правової думки в Україні.

П. Рабінович у своєму дослідженні під назвою «Вагоме свідчення крокування сучасної вітчизняної філософії права до світового правознавчого простору» зауважив, що у вітчизняному правознавстві відбуваються тепер важливі процеси, які є наслідком певних його здобутків. З-поміж останніх одним із найважливіших він називає подолання ізольованості (обумовленої свого часу відомими причинами ідеологічного характеру) від європейської та й, зрештою, світової юридичної науки. Відомо, що раніше в цій сфері контакти і специфічний «діалог» відбувалися переважно у вигляді запрограмованої односторонньої й зазвичай неконструктивної критики «буржуазних» поглядів. Академік визнає, що «тепер ситуація радикально змінюється. Крок за кроком українське правознавство долає колишню ізольованість» [152, с. 425].

Намагання відтворити те, що втрачене у науковому дискурсі XIX–XX ст.ст. (через ідеологічні спотворення як української історії, так і української філософії і права, відірваність західноукраїнських земель у зв'язку із поневоленням) не становить мету поповнення чи підігрівання «заялених анахронізмів» (Н. Яковенко). Йдеться про наслідки фактографічних зумисних спотворень української історіографії XIX ст. Російською імперією, радянською наукою і активне продовження сучасними пропагандистами путінської доби. Сучасна оцінка авторитетного історика щодо утвердження в історіографії романтичного «народницького» стереотипу мислення XIX ст. для української спільноти, яка «спізнювала у націєтворенні», хотіла мати свою державу, тепер засвідчує до певної міри відставання у розвитку сучасної України.

Однак таке твердження варте уточнень з позицій філософії права. Якщо розглядати період романтизму у просторово-темпоральній оцінці кінця XIX – початку XX ст.ст., то він віддзеркалює не лише змагання до «держави понад усе», а й появу у науковому осмисленні прагнення правників до індивідуалізму, до утвердження Людини як центральної постаті у суспільстві спільноти. Початок XX ст., як і в Англії та особливо Німеччині, так і у кризовій трансформації західноукраїнського філософування призводить до пошуку і трансляції ідеї позитивізму. Як західноєвропейський науковий контекст, так

і західноукраїнський (у єдності із загальноукраїнським) еволюціонував на ґрунті автентичних цінностей, про що свідчить науковий дискурс філософії права Галичини сер. XIX – XX ст.ст. у С. Дністрянського, В. Старосольського, І. Мірчука та ін.

Розвінчування дескрипції історії філософії та філософії історії як опису «минулого заради минулого» в застарілому романтично-народницькому контенті не переслідує мету його культивування, а лише відновлення не до кінця «оприлюдненого» об'єктивного філософсько-правового західноукраїнського контенту, який подає надії на перспективи щодо утвердження думки про наявність в українській філософії права енергії мислетворення і правотворення європейського взірця у їхній тяглоті, неперервності і неодмінному еволюціонуванні.

Таке об'єктивне відтворення національної філософії актуалізується і з метою розпізнавання української філософії права від філософсько-правової думки російської.

Висновки до розділу 3

Даючи об'єктивну оцінку стану філософсько-правового розвитку в Галичині у XIX ст., ми спиралися на загальну характеристику філософії: дослідники зауважили, що «друга половина XIX ст. не належить до «золотих» періодів у розвитку філософської думки; це радше доба її здрибнення і приземлення – не в останню чергу через посилення позитивістського струменя (ці віяння відчуваються і в міркуванні молодих і малознаних дослідників з Галичини), через лінійну орієнтацію філософії на природознавство, зрештою – добу епігонства.

На хвилі західноєвропейського ірраціоналізму в об'єктивно-ідеалістичних прагненнях українські мотиви філософії права проглядалися крізь призму екзистенції індивідуального переживання. У правове поле дослідників потрапляло осмислення життєвої філософії буденних фактів знедоленого

народу. Така внутрішня сутність стану переживання взаємин суб'єктів права описувалася в «Часописі Правничій» на підставі правової дійсності. Робилося це не заради звиклої денотації, а радше задля просвітницької ролі і підвищення правової культури, що в умовах індивідуальної правосвідомості (а часто і її незрілості) сприяло прогресивній меті.

Тобто можемо зробити висновок, що як і в західноєвропейській філософії, починаючи із другої половини XIX ст., ірраціоналізм зробив свій відчутний вплив на весь історико-філософський, філософсько-правовий процес усього XX ст., у т. ч. аналізованої «територіальної репрезентованості» цього наукового напрямку Галичини.

Цінність філософсько-правових розмислів К. Левицького повністю протилежна Ніцше та його пропаганді подвійної моралі надлюдини. У К. Левицького це безцінна для правника неупередженість, переконлива наявність моральних устоїв навіть у ворогуючих сторін.

К. Левицький вже на той час розвивав основи професійної культури правників, які в Галичині ніхто до нього не обговорював. Це була школа правників, на свідомість яких він прагнув вплинути, а відтак хотів сформувати не лише деонтологічну культуру юристів, але й духовні основи усієї української спільноти.

Сутність правових ідей сер. XIX – XX ст.ст., їхній континуум як неперервна сукупність доказів існування природного гену наявності філософсько-правових традицій в українській філософії служить підтвердженням того, що розбиває аргументи опозиційних думок про відсутність взагалі української філософії права.

Не відкидаючи ідеологічних наслідків впливу на процеси філософсько-правового осмислення дійсності в умовах бездержавності, а також методологічну пригальмованість застосування упереджених дослідницьких підходів для того, щоб сповільнити розвиток світоглядних ідей у Галичині (сер. XIX – XX ст.ст.), утверджуємо, що натомість ні К. Ганкевич, ні К. Левицький,

ні С. Дністрянський та й інші тогочасні правники не виявляли «інтелектуального боягузтва і безсилля».

Порушена проблематика історії філософії та філософії історії як опису «минулого заради минулого» в застарілому романтично-народницькому сенсі не сповідує мету його повернення, а лише відновлення в оцінках не до кінця «оприлюдненого» об'єктивного філософсько-правового західноукраїнського змісту, який має перспективи для утвердження і розвитку в науці ідей наявності в українській філософії права енергії мислетворення і правотворення європейського взірця у їхній тягlostі і неперервності.

ВИСНОВКИ

У загальному підсумку відтворено теоретичні висновки, до яких спонукали аналізовані проблемні питання вступу, актуальності теми, завдань, новизни, репрезентованих методів дослідження та публічних виступів на наукових заходах і публікації у фахових виданнях. Аналіз і синтез змісту підтверджує достовірність результатів дослідження, викладену у трьох розділах та висновках.

1. Стан дослідження теми, репрезентований в аналізі філософсько-правового знання в Галичині сер. XIX – XX ст.ст., в якій в умовах поневолення визрівали ідеї філософсько-правового бачення розвитку правового поля не лише власного, але й інших держав, був, на жаль, майже повністю відсутній; дотепер він подекуди звично перебуває під стереотипними оцінками романтично-народницького сприйняття, національних спотворень радянською добою. Все, що одержало свої оцінки, – належить здебільшого російському періоду і виписане упереджено або з позицій ідеологічної заангажованості. Сучасні об'єктивні дослідження згаданої наукової проблематики лише започатковуються (В. Вовк,

Н. Павлусів та ін.). Багато праць стосується здебільшого або історії філософії, або філософії історії чи історії України. Напрацювань, які проливали б світло на філософсько-правові погляди правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст., обмаль. Вочевидь, це пов'язано із критикою цього періоду як анахронізму або звинуваченням пропагандистських опонентів у відсутності в українському філософуванні «відчутної енергії» мислетворення, а також наявності елементів романтизму.

Однак саме на сучасному етапі гостро відчутною потребою є відновлення оцінок змісту філософського дискурсу середини XIX – XX ст.ст. в Галичині, аналізу на підставі текстового комунікативного єйдосу видатних правників-

особистостей, імена яких були замовчувані через їхню виразну національну позицію і європейську спрямованість.

2. Методи вирішення поставленої в дисертації наукової проблеми зумовлені необхідністю охоплення аналізом певної сфери гуманітаристики, зокрема, філософсько-правової, зумовленої актуалізацією філософської європейської приналежності українського філософування в Галичині у зазначений період та його розмежованістю від російського. Методологія дослідження, визначена на цій основі, охоплює діалектичні, історико-порівняльні, аксіологічні, герменевтичні, системні й інші оцінки віднайдених невідомих широкій науковій громадськості філософсько-правових статей та ідей у виданнях правників Галичини сер. XIX – XX ст.ст., завдяки яким відтворюється цілісна картина розвитку вітчизняної філософії права.

3. Практичний аналіз наукової проблеми зумовлений відсутністю монографічних досліджень означеного періоду розвитку філософії права в Галичині. Для відкриття невідомих сторінок української філософії права існує ряд причин: а) потреба об'єктивної оцінки філософсько-правової спадщини вітчизняних мислителів; б) видання першоджерел філософії України, у т. ч. філософії права. Своєрідністю сучасного наукового зацікавлення спадщиною західноукраїнських правників сер. XIX–XX ст.ст. є зміщення центру уваги з їх досліджень у галузі кримінального і цивільного права на питання, які стосуються філософсько-правового осмислення соціальної дійсності, що підтверджується колом наукових праць мислителів сер. XIX – XX ст.ст., які охоплюють питання не лише галузевого права, але і проблеми соціально-правового устрою, феномена права та його метафізичних підвалин. Помітним це є у формулюваннях, описах та розкритті предметів досліджень. У зв'язку з цим невивченість такого пласту філософування не дає науковцям простежити традицію і її екстраполяцію на сучасний філософсько-правовий текст для системного й аргументованого відтворення прогалін у національній науці.

У першій половині XIX ст. у Галичині розпочалося українське національне відродження, очолене представниками свідомого греко-

католицького духовенства, на тлі радикальних змін у Європі і західній культурі, які були спричинені у філософії появою нових тенденцій. Сміслові тогочасні філософські зміни репрезентували Ф. Ніцше, А. Бергсон, В. Дільтей, Г. Зіммель, О. Шпенглер та ін. Від абстрактних ідей класична філософія була переорієнтована на онтологічні змісти, способи пізнання та утвердження соціальної практики.

Однак існував історичний ґрунт, філософський спадок XVI–XVIII ст.ст. України, що спричинив появу філософсько-правових ідей, які заслуговують на системне й об'єктивне їхнє осмислення, що формувалися не у локальному відриві від філософського та культурно-правового контексту всієї України і Європи ще з XIX ст., а в природній єдності і на їхньому ґрунті.

4. Якісні показники здобутих у ході дослідження результатів вирізняються своєю новизною: беручи до уваги загальний науковий контекст розвитку історії, філософії, права, співвідносячи стан цих наук у XIX–XX ст.ст., підтверджено тезу не про «окремість» розвитку філософії права в Галичині, а її поєднаність із загальноєвропейським (і світовим – як це є в Р. Бода) контекстом. На цьому шляху проглядається її долучення до самотності мислення як «безперервної традиції», підтвержене у дослідженнях правників С. Дністрянського, В. Старосольського, К. Ганкевича, К. Левицького та філософів І. Мірчука, І. Лисого ін.

Пізнання історії правознавства на західноукраїнських землях сер. XIX – XX ст.ст. не передбачає поповнення звичного нагромадження імен і фактів, а проектує ознаки когнітивного заглиблення у його духовну складову як частину правової культури, її істинну спорідненість із континентальною, а не євразійською правовою системою.

Встановлено архетипи слов'янського філософського дискурсу із XVI–XVIII ст.ст., які були продовжені у науковій творчості правників XIX ст. в Галичині (любов і милосердя, сердечність, релігійність, добро і зло, виховання національної свідомості і патріотизму).

Через еволюційний підхід до аналізу природи філософсько-правової теорії, яка набувала як універсальних ознак світової науки, так і її особливих характеристик, вимог, змісту, позиціонується осмислення австрійського, польського, радянського законодавства та акультурації (до певної міри) їхніх ознак правом Галичини.

Системний метод дає підстави для узагальнення процесів розвитку філософсько-правових ідей в Галичині сер. XIX – XX ст.ст., які умовно можна поділити на чотири етапи:

– перший (перша половина XIX ст.) – пов’язаний із появою ще слабо диференційованих філософських і правових ідей на розділених територіях українських земель, тобто умовно його можна назвати періодом оформлення кордоцентричних ідей, ідей «сердешності» у філософії та їхнього впливу на філософсько-правові погляди галицьких правників;

– другий (формування у складних умовах територіальної розділеності і поневоленості кінця XIX ст. – філософське осмислення права набувало свого виразного розвитку, що умовно можна йменувати як формування філософсько-правового осмислення онтологічних процесів;

– третій (початок XX ст.) – пов’язаний із активним пізнанням характеру правових змін у суспільно-політичному житті Галичини, висуванням прогресивних ідей у сфері її правового розвитку, етап адекватної активізації філософсько-правових досліджень у європейському правовому полі;

– четвертий (перша половина XX ст.) – пов’язаний зі становленням філософсько-правової ідеї у складних умовах боротьби проти поневолення Галичини та правничих проблем, за незалежність української держави, взаємозв’язки між суб’єктами європейського світу і національними суб’єктами.

5. Кількісними показниками дослідження є введення у науковий обіг маловідомих імен учених-правників Галичини (більше 10) та невідомих досі їхніх праць (більше 150), опублікованих на сторінках чотирьох тогочасних часописів, які вони видавали, та окремо опублікованих їхніх досліджень у видавництвах Польщі, Австро-Угорщини в сер. XIX-XX ст.ст. (Додатки А-Л).

Ім'я Станіслава Дністрянського (1870–1935) – українського правознавця, доктора права (1894 р.), громадського діяча, академіка Всеукраїнської Академії наук (1927 р.), голови правничої комісії наукового товариства ім. Шевченка у Львові, видавця «Правничої бібліотеки» (4 томи у 1900–1909) з-поміж інших правників відоме. Його вагомі філософсько-правові спостереження були реалізовані на посаді головного редактора друкованого органу історико-філософської секції товариства «Часопись правнича і економічна» (10 випусків у 1900–1912 рр.), що досі ще не до кінця вивчені національною філософією права. Він ініціатор створення Товариства українсько-руських правників (1909 р.), яке об'єднало юристів Галичини і Буковини, а також редактор «Правничого вісника» (1910–1913 рр.).

Володіння С. Дністрянським філософськими методами дослідження наповнювало статті належною логікою дескрипції, переконливістю аргументації щодо всіх включених у науковий дискурс дослідників (Брокгаузен, Ульпіан, Ієринг, Савіні, Кант, Конт та ін.) та їхніх філософських поглядів. Його оцінки за своєю об'єктивністю не поступаються тогочасним європейським. У статтях

С. Дністрянського концептуалізовані роздуми не лише щодо подальших шляхів розвитку філософії права на ґрунті римського права. Автор, добре володіючи історичним фактажем, робить прожекти щодо історії філософії, соціології права, загальної філософії.

6. Сфера наукових інтересів Володимира Старосольського (1878–1942) охоплює питання методології юридичної науки; проблеми соціології права та співвідношення державно-правових явищ з іншими соціальними явищами. Завдяки його зусиллям на українських землях стали відомими імена таких вчених, як: Карнера, Пашуканіса, Краббе, Кельзена, Зандера, Вайра, Гумпліовича, Гоббса, Локка, Гроція, Пуффендорфа, Вольфа, Руссо, Фіхте, Елінека, Кауфмана, Марека, Дюгі, Ерліха, Челена, Рудштайна, Бірлінга, Галлера, Крюе, Шмідта, Гірке, Мавруса, Лябанда, Аффольтера, Моля, Нельсона.

7. Климентій Ганкевич (1842–1924) – «філософознавець», у визначеннях Ф. Ніцше, філолог, педагог та етнограф за своїми нахилами. Він поєднаний з іншими галицькими вченими вже тим, що, як і вони, освіту здобував у Віденському університеті, розпочав свою дослідницьку працю статтею «Декілька думок з філософії», друкував свої статті у львівському часописі «Правда», а також публікував праці польською та німецькою мовами.

К. Ганкевич наповнив філософську площину своїм поглядом ученого, проникненням у філософію Платона, Аристотеля, Канта, Плінія та ін., з'ясовуючи поєднання філософії як «центральної науки» зі спеціальними галузями знання.

Малознаними є праці естетико-мистецтвознавчого спрямування: «Про фантазію в житті та мистецтві», «Реалізм у літературі та мистецтві і межі його здійснення», «Літературні і філософські фрагменти», які аналізували засади народовського та москвофільського варіантів естетичної критики.

8. Кость Левицький (1859–1941) – доктор права, адвокат і публіцист. Його спадок привертав увагу дослідників-істориків, а філософсько-правовий внесок досі був не відомий. Він один із найвизначніших політичних діячів Галичини ХІХ–ХХ століття, дійсний і почесний член НТШ і «Просвіти», співзасновник і провідний діяч багатьох політичних, культурних і економічних установ, організатор правничих заходів, видавець правничих часописів («Часопись Правнича», «Життя і право»), активний популяризатор знань із права в Галичині.

Онтологічні та аксіологічні проєкції доктора права К. Левицького сягають правового пізнання, і, що особливо важливо, – практичного рефлексування, яке по-сучасному актуальне.

К. Левицький заклав основи професійної культури правників. Це була наука для правників, на свідомість яких прагнув вплинути автор і сформувати не лише деонтологічну культуру юристів, але й духовні основи усієї спільноти, врегулювати правно-суспільні відносини, законодавчу роботу, розширити народний світогляд. Особливо в умовах поневолення він дбав про

лексикографічний спадок українців, а в ньому – про розвиток правничої термінології.

Спадщина правника розцінюється як ефективна традиційна модель українського філософування. Такий науковий дискурс цінний, по-перше, для доведення неперервності традицій національного філософування; по-друге, для синтезу усього процесу правової культури, що еволюціонує.

9. Рекомендаціями щодо використання результатів аналізу дослідження є обґрунтована потреба створення у перспективі фундаментальних праць досліджуваного періоду для сучасного навчального процесу і написання об'єктивної теорії розвитку вітчизняної філософії права з включенням в неї надбань учених Галичини сер. XIX–XX ст.ст. Особливої уваги заслуговує вивчення методології тогочасного загальноєвропейського періоду розвитку гуманітаристики. Виконаним дослідженням зроблена спроба, з одного боку, започаткувати розгляд філософсько-правової тематики сер. XIX–XX ст.ст. одного із поневолених регіонів та довести неспроможність опозиційних тверджень про «мізерність здобутків», «сумнівів щодо спроможності» національного філософування, з іншого – розвінчування тверджень щодо провінційності українського філософування (у сфері права, зокрема), відсутності традиції.

Ідеологічні звинувачення у неблагонадійності філософії права в Галичині XIX–XX ст.ст., замовчування на цьому етапі розвитку зрілих філософсько-правових поглядів, вочевидь, лише доводить потребу необхідності розкриття правди про українську «філософську традицію», яка існувала і продовжує існувати, і яка наповнена енергією ментального смислотворення європейського взірця. Філософсько-правові ідеї різних територіальних підпорядкувань і роз'єднань в різні історичні періоди Галичини постають контрдоказами щодо необґрунтованості поглядів про наявність лише російської філософії, про природний реальний ген в ній української на протигагу єдності українського філософування із європейським контекстом.

Перший і найбільш аргументований висновок про загальні процеси розвитку філософії права в Галичині полягає у наявності в ній усіх рис європейськості. Приймаючи європейськість, а через нього долучившись до інших чинників духовної Європи, зі своїми дохристиянськими витоками в напрямі європейства, українська правова культура органічно виявляла його ознаки. Усвідомлення такої приналежності доведено високоінтелектуальними роздумами авторів-правників, що утверджувалися завдяки філософії права із неперервними національно-культурними традиціями – з кінця XVI і до початку XVIII ст., у середині XIX – XX ст.ст.

Активна дослідницька діяльність правників Галичини може слугувати підтвердженням їхньої національної та ціннісно-світоглядної самоідентифікації.

У векторі культурного розвою, у трагічній історії дослідники не втрачали власного обличчя, зберегли – нехай і в «капсульних» варіантах – закладене в культурному прапорі прогресивне філософування. Йшлося про право і закон, рівність і справедливість, які природно вписуються у смислотворчі доміанти для подолання цьогочасних проблем.

Із започаткованого західноукраїнського філософсько-правового дискурсу правників Галичини сер. XIX–XX ст.ст. впливають ще не розв'язані завдання для сучасної філософсько-правової науки: 1) необхідність продовження глибокого вивчення правової спадщини юристів цього краю не з метою її архаїзації, а задля відтворення історико-правової об'єктивності і природності українського нерозривно смислового дискурсу із незаперечними ознаками європейського стилю філософування; 2) продовження філософсько-правничо-мовних розвідок, започаткованих К. Левицьким, щодо унормування і розвитку фахової правничої мови, що сприятиме розв'язанню актуальних питань сучасної філософсько-правової науки; 3) дослідження процесів розвитку української філософії права як системного єдиного виміру цієї науки на теренах великої України і її роз'єднаних земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Австрійські, Австро-Угорські і галицькі конституції (кінець XVIII–XIX ст.ст.) Роман Петрів. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. 84 с.
2. Андреев Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII–XVIII століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» Національна академія внутрішніх справ України. К., 2003. 20 с.
3. Андрусяк Т. Судді-українці Австро-Угорщини та їх внесок у розвиток української правової думки Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції (м. Саки); ред. колегія: І. Б. Усенко (голова). К.; Сімферополь: СМД, 2011. Ч. 1. С. 112–125.
4. Андрусяк Т. Особливості розвитку української правової думки у Галичині в XIX с. *Вісник Львівського університету. Сер. юрид.* 2001. Вип. 36. С. 151–156.
5. Андрусяк Т. Періодизація української правової думки в Галичині (австрійський період) *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції* (м. Львів, 26–27 січня 2012 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. С. 61–65.
6. Аркуша О. Г. Час народів. Історія України XIX століття: навчальний посібник О. Аркуша, К. К. Кондратюк, М. М. Мудрий, О. М. Сухий; за заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с.
7. Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. І. Андрухів, П. Арсенич. Івано-Франківськ, 1996. 79 с.
8. Андрущенко В. *Соціальна філософія* В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. 2-е вид., випр. й доп. К.: Генеза, 1996. 368 с.

9. Антологія правничої думки в Галичині: у 2-х т. за заг. ред. М. М. Цимбалюка; укл. докт. юрид. наук О. В. Грищук, А. С. Токарська. Львів: ЛьДУВС, 2013. Т. 1. 408 с.
10. Антологія правничої думки в Галичині: у 2-х т. укл. докт. юрид. наук А. С. Токарська. Львів: ЛьДУВС, 2017. Т. 2. 420 с.
11. Антологія української юридичної думки: в 6 т. редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.; упор.: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002.
12. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини: навч. посібник В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів: Тріада плюс, 2002. 88 с.
13. Аркуша О. Міхал Бобринський та українське питання в Галичині *Вісник Львівського університету*. Сер. історична. 2000. Вип. 35–36. С. 168–606.
14. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів: Місіонер, 1996. 174 с.
15. Атоян О. М. Селянська правосвідомість в історико-правовій реальності 1917–1921 років (на прикладі повстанського руху на чолі з Нестором Махном): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2008. 40 с.
16. Атоян О. Н. В конфликте с государством. Крестьянское правосознание в Украине 1917–1919 годов: монография; отв. ред. Б. Г. Розовский; МВД Украины, Луган. акад. внутр. дел. Луганск: РИЛ ЛАВД, 2003. 512 с. (История права).
17. Атоян О. Н. Воля к праву. Исследования махновщины и народного правосознания; отв. ред. Б. Г. Розовский; МВД Украины, Луган. акад. внутр. дел. Луганск: РИЛ ЛАВД, 2003. 528 с. (История права).

18. Баб'як П. Ганкевич Климентій // Українська журналістика в іменах. Львів, 1997. Вип. 4. URL: esu.com.ua/search.articles.php?i
19. Барвінський О. Значення українсько-руського народу для Австро-Угорщини. Львів, 1912. 23 с.
20. Баран А. В. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту зі створення українських освітніх, економічних та військових організацій та їх реалізація (1897–1918 рр.) // Матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правова система в умовах розвитку сучасної державно-правової реальності: генезис та напрями вдосконалення»: тези наук. доп. (11 квіт. 2014 р.). – Тернопіль, 2014. – С. 7–11.
21. Баран А. В., Баран Я. В. Історичні витоки українського народу; Наук.-досл. Ін.-т українознавства, Ін-т археології НАН України. К.: Генеза, 2005. 208 с.
22. Баран І. В. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни // Держава та армія: *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Вип. 652. 2009. С. 46–55.
23. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет. М.: Худож. лит., 1975. 504 с.
24. Бачинін В. Соціально-правові суперечності як предмет філософії права // *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 157–164.
25. Бистрова О. О. Імпліцитні можливості слова в художньому тексті. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2006. 200 с.
26. Бігун В. С. Антропологія, аксіологія та соціологія права. До питання про право розуміння // *Часопис Київського ун-ту права*. 2005. № 4. С. 23–32.
27. Білецький Л. І. Основи української літературно-наукової критики й; упор., передм. та прим. М. М. Ільницького. К.: Либідь, 1998. 408 с. (Літературні пам'ятки України).
28. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох. К.: Фатст, 2007. 720 с.
29. Бод Ренс. Забуті науки. Історія гуманітарних наук. К.: Вид-во Жупанського, 2016. 376 с.

30. Боднар С. Б. Поняття різності у філософії права // Проблеми філософії права: міжнар. часопис. К.; Чернівці: Рута, 2005. Т. 3. № 1–2. С. 311–317.
31. Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
32. Бойко Л. М. Деякі системо утворюючі домінанти українського правового менталітету // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Одеса: Юрид. лит., 2007. Вип. 36. С. 304–307.
33. Бойчук М. І. Методологія дослідження повноважень працівників органів внутрішніх справ // *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні*: тези доп. учасн. звіт. наук. конф. (м. Львів, 30 вересня 2011 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 14–19.
34. Бондаревич І. М. Філософія: навч. посібник. К.: Алерта, 2013. 240 с.
35. Бурдуланюк В. Історія Прикарпаття: *хронологічний довідник* / В. Бурдуланюк, Б. Гаврилів. Івано-Франківськ, 1993. С. 12–18.
36. Бурляй Ю. С. Основи літературно-художньої критики. К.: Вища школа, 1985. 247 с.
37. Бусова Н. А. Модернизация, рациональность и право: монография; М-во образования и науки Украины, Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина. Х.: Прометей-Пресс, 2004. 352 с.
38. Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР. К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 176 с. URL: pravotoday.in.ua/ua/press-cer
39. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2017. Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.); Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 1128 с.
40. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

41. Вітенко М. Д. Польське велике землеволодіння в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: збірник наукових статей. Історія. Вип. XIV. 2008. С. 72–78.
42. Вовк В. М. Філософсько-правові погляди західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст.ст.: монографія / В. М. Вовк, Н. М. Павлусів. Львів: Вид-во БОНА, 2013. 231 с.
43. Вовкович У. В. Зародження філософсько-правової думки у Стародавній Русі *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2015. С. 218–220.
44. Вовкович У. В. Передумови розвитку філософсько-правових ідей у Галичині (кінець XIX – початок XX ст.ст.) *Право UA*, 2017. № 1. С. 22–29.
45. Всесвітня історія: навч. посібник / Б. М. Гончар, М. Ю. Козицький, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко. 3-тє вид., випр. і доп. К.: Знання, 2007. 694 с.
46. Вступ до теорії правових систем: монографія / Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Юридична думка, 2006. 432 с.
47. Вязовський Г. А. Світ художньої літератури. К.: Дніпро, 1987. 252 с.
48. Галич О. Теорія літератури: підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв; за наук. ред. О. Галича. К.: Либідь, 2001. 488 с.
49. Гачко О. Чи можлива історія в епоху постметафізики? *Наукові Записки Українського Католицького Університету*. Ч. III. Філософія I. Львів, 2012. С. 111–122.
50. Гегель Г. В. Ф. Философия права; пер. с нем.; авт. вступ. и примеч. В. С. Нарсеянц. М.: Мысль, 1990. 526 с. (Философское наследие; т. 13).
51. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 207 с.
52. Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4 (43). С. 52–60.

53. Горбач Н. Я. Філософські переконання Івана Франка. Львів: Каменяр, 2006. 112 с.
54. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII–XIX століть: Історичний нарис. Львів: Вид-во Львівського державного університету і видавничого об'єднання «Вища школа», 1982. 152 с.
55. Грабовецький В. В. Історія Івано-Франківська (Станіславова): З найдавніших часів до початку XX століття. Частина I. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 340 с.
56. Гримич М. В. Звичаєво-правова традиційна культура українців XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня докт. істор. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія». К., 2005. 30 с.
57. Гринів О. Історія української філософії. Львів: Тріада Плюс, 2015. 304с.
58. Гриб Н. П. Конституції Австрії та Австро-Угорщини і їх застосування у Галичині (1848–1918): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2013. 21 с.
59. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної укр. нації XIX–XX ст.: навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів. К.: Генеза, 1996. 360 с.
60. Грушевський М. Ілюстрована історія України. К.: Львів: «Золоті ворота», 1990. 524 с.
61. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. К.: Знання, 2005. 375 с.
62. Гуссерль Едмунд. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. М.: Юридическая литература, 2000. 684 с.
63. Гуссерль Эдмунд. Логические исследования. Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. С. 21.
64. Давид Р. Жофре, Спиноза К. Основные правовые системы современности; пер. с фр. В. А. Туманова. М.: Прогресс, 1988. 496 с.

65. Дедов Д. И. Юридический метод: научное эссе. М.: Волтерс Клувер, 2008. 150 с.
66. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскать истину в науках. Метафизические размышления. Начала философии. М.: Вежа, 1998. 278 с.
67. Демидов А. М. Методологический анархизм и методологический плюрализм в правоведении. Научно-методологический семинар «Актуальные проблемы методологии юридической науки» Правовая политика и правовая жизнь. 2001. № 1. С. 182–190.
68. День. 2017. № 130–131. 28–29 лип. С. 14.
69. Державне управління: теорія і практика; за заг. ред. В. Б. Аверьянова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
70. Джонн Локк. Сочинения в трех томах: Т. 3. Два трактата правления. М.: Мысль, 1988. 320 с.
71. Дністрянський С. С. Демократія та її майбутнє Антологія правничої думки в Галичині: у 2-х т. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Т. 2. С. 167–179.
72. Дністрянський С. С. Звіт з українського правничого з'їзду у Празі від 4 до 7 жовтня 1933 *Життя і право*. 1934. Ч. 1 (28). С. 1–22.
73. Дністрянський С. С. Нові кодифікаційні змагання на полі права // *Життя і право*. – 1934. – Ч. 4 (31). – С. 7–20.
74. Дністрянський С. С. Старі й нові шляхи в науці приватного права Антологія правничої думки в Галичині: у 2-х т. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Т. 2. С. 89–106.
75. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
76. Довгерт А. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України *Українське Право*. 1997. № 1 (16). С. 18–29.
77. Доценко Т. А. Сущность юридических конструкций Проблемы юридической техники. Нижний Новгород: ННГУ, 2000. 316 с.

78. Дротянко Л. Г. Социокультурная детерминация фундаментальных и прикладных наук Вопросы философии. 2000. № 1. С. 91–95.
79. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) В. О. Лозовий, В. О. Рум'янцев, Л. В. Анучина та ін.; за ред. В. О. Лозового та В. О. Рум'янцева. Х.: Право, 2011. 264 с.
80. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. В. Кубійович; перевид. в Україні: у 10 т. Львів, 1993 (репринтне відтворення видання 1955–1984 рр.).
81. Ермоленко А. Н. Превращение формы социальной рациональности / А. Н. Ермоленко, К. Ю. Райда. К.: Наукова думка, 1987. 164 с.
82. Європейський словник філософії: лексикон неперекладностей. Т. 1. К.: Дух і Літера, 2009. 576 с.
83. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). Вид. 2-ге, доп. К.: Основні цінності, 2000. 168 с.
84. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К.: Парлам. Вид-во, 1999. 267 с.
85. Захарченко П. П. Історія держави та права України: навч. посіб. для дист. навч.. К.: Університет «Україна», 2005. 208 с.
86. Зашкільняк Л. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. Львів, 2002. 752 с.
87. Звиглянич В. А. Наукове пізнання як культурно-історичний процес. К.: Наукова думка, 1989. 203 с.
88. Звиглянич В. А. Системы систем. Очерки общей теории и методологии. М.: Прогресс-Академия, 1995. 325 с.
89. Зотов А. Ф. Структура научного мышления. М.: Наука, 1973. 182 с.
90. Иеринг Р. Избранные труды: в 2 т.: Т. 2. Дух римського права. СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. 547 с.
91. Иеринг Р. Цель в праве. СПб., 1981. 200 с.
92. Илларионова Т. И. Развитие гражданского законодательства: задачи и проблемы *Теория и практика гражданско-правового регулирования*. Екатеринбург: Изд-во УИФ «Наука», 1992. 346 с.

93. Ильенков Э. В. Диалектика абстрактного и конкретного в «Капитале» К. Маркса. М.: Наука, 1960. 390 с.
94. Ильин И. А. Собрание починений в десяти томах: Т. 2. Понитие права и силы (опыт методологического анализа). М.: ИННОН, 1994. 380 с.
95. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданському праву. М.: Норма, 2000. 621 с.
96. Исаев И. А. Скрытые аспекты власти. М.: Юридическая литература, 2002. 159 с.
97. Исаков В. Б. Неэмпирические критерии истинности в юридической науке. М.: Наука, 1999. 185 с.
98. Иванов В. М. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: МАУП, 2002. Ч. 1. 264 с.
99. Історія українського права: навч. посібник / за ред. О. О. Шевченка. К.: Олан, 2001. 214 с.
100. Канке В. А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия. М.: Наука, 2000. 359 с.
101. Кант І. Критика чистого розуму. Х.: Юніверс, 2000. 501 с.
102. Карабанов Н. В. Проблемы развития социальных понятий. М.: Наука, 1985. 159 с.
103. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: монографія. Київ–Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 520 с.
104. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Ч. 1–4. Ярославль, 1991. 264 с.
105. Касавин И. Т. Теория познания в плену анархии. М.: Наука, 1987. 189 с.
106. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М.: Аванта+, 2001. 560 с.
107. Кітов М. Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури: монографія. К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. 432 с.

108. Кодифікація права в Україні у складі Австрійської монархії в II половині 18 – на початку XIX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bibliofond.ru/view.aspx

109. Колісник В. Український рух в Австро-Угорщині Історія України: 2001. листоп. (№ 41). С. 6–8.

110. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині в складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2006. 203 с.

111. Коритко Л. Я. Джерела права на українських землях Східної Галичини в період належності до Австрійської імперії *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу* (м. Одеса, 20–21 травня 2011 р.). Т. 1; відп. ред. д-р юрид. наук В. М. Дрьомін Національний університет «Одеська юридична академія» О.: Фенікс, 2011. С. 137–139.

112. Коритко Л. Я. Забезпечення права на чисте довкілля австрійським законодавством XIX століття *Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування: тези доповідей III Всеукраїнського круглого столу* (м. Львів, 9 грудня 2011 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 105–108.

113. Коритко Л. Я. Історія держави і права України: методичні матеріали: для студентів-правників Навчально-наукового інституту права і психології НУ «Львівська політехніка» Л. Я. Коритко, І. Я. Терлюк. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2012. 81 с.

114. Костицький М. В. Методологія пізнання української історико-правової діяльності / М. В. Костицький *Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці*; передм. І. А. Тимченка; відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. Чернівці: Рута, 2008. С. 88–89.

115. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К.: Парапан, 2003. 240 с.

116. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
117. Кузнецов В. Філософія права. Історія і сучасність. К., 2003. 382 с.
118. Кульчицький В. Історія держави і права України / В. Кульчицький, Б. Тищик. К., 2001. 320 с.
119. Кульчицький В. Кодифікація права на Україні у XVIII ст. Львів: Вид-во Льв. ун-ту, 1958. 30 с.
120. Кульчицький В. Органи самоврядування в Галичині за часів австрійського панування / В. Кульчицький, О. Мікула *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2. С. 72–78.
121. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. Львів, 1966. 60 с.
122. Кульчицький В. С. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування (1772–1918) // Проблеми правознавства. К., 1971. Вип. 19. С. 42–50.
123. Кульчицький В. Система судових органів Галичини в складі Австро-Угорщини / В. Кульчицький, І. Бойко // *Право України*. 2001. № 11. С. 137–139.
124. Кульчицький С. Імперія і ми // *День*. 2006. 24 січ. С. 6–7.
125. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Чернівці, 2005. 16 с.
126. Левицький К. В боротьбі за права рідної мови *Життя і право*. 1932. Ч. 2 (21). С. 36–38.
127. Левицький К. Великий зрив (до історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі спогадів та документів). Вид. 3 / упор. і вст. слово А. С. Токарської. Тернопіль: ТОВ «Тернограф», 2018. 128 с.
128. Левицький К. В справах карних *Часопись правнича*. 1894. С. 127.
129. Левицький К. Голос народу за справедливість *Життя і право*. 1932. Ч. 2 (21). С. 39–41.

130. Левицький К. Замітки літературні *Часопись правнича*. 1894–1895. С. 36–48.
131. Левицький К. Заповіді, котрі кожний судия перестерігати повинен *Часопись правнича*. 1894. С. 102–104.
132. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. На підставі споминів. Накладом власним. Львів: 3 друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1926. 737 с.
133. Левицький К. На маргінесі політичних процесів *Життя і право*. 1931. Ч. 4 (19). С. 18–19.
134. Левицький К. Новий закон прасів в Австрії *Часопись правнича*. 1894. С. 98–102.
135. Левицький К. Про завдання сучасного адвоката *Життя і право*. 1930. Ч. 2. С. 1–7.
136. Левицький К. Про новий цивільний процес в Австрії *Часопись правнича*. 1894. С. 1–26.
137. Левицький К. Про новий цивільний процес в Австрії. Студия критична *Часопись правнича*. 1895. С. 5–87.
138. Левицький К. Про новий процес цивільний в Австрії. Студия критична *Часопись правнича*. 1896. С. 105–179.
139. Левицький К. Про уряди роз'ємні і суди мирові *Часопись правнича*. 1894. С. 87–97.
140. Левицький К. П'ятиліття нашого видавництва *Життя і право*. 1933. Ч. 3 (26). С. 1–2.
141. Левицький К. Українські політики. Друга частина. Сильвети наших давніх і політичних діячів 1907–1914 рр. Львів: Вид. спілка «Діло», 1937. 109 с.
142. Левицький К. Українські політики. Сильвети наших давніх і політичних діячів. Львів: Вид. спілка «Діло», 1936. 140 с.
143. Лепісевич П. М. Державно-правовий устрій України в імперську добу: навч. посіб. з історії держави і права України. Львів: «Край», 2005. 126 с.

144. Лисий І. Філософська і мистецька культура. К.: Києво-Могилянська академія, 2013. 283 с.
145. Лисий І. Я. Національно-культурна ідентичність філософії: сім наближень до теми. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 180 с.
146. Лісна І. С. Становлення національної державності в Галичині (1918–1923 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 1998. 16 с.
147. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). – Львів: Світ, 2009. – С. 157–158.
148. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник. 6-те вид., доп. К.: Атіка, 2009. 624 с.
149. Максиміліан Новицький [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.uk.wikipedia.org/wiki/Новицький_Максиміліан
150. Максимов С. Мироззренческо-методологические подходы к осмыслению права Ежегодники права [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.LAW-VEDIA.org; Рос. Ежегодник теории права. 2008. № 1. С. 124–143.
151. Максимов С. Подходы к осмыслению права *Ежегодники права*. 2008. № 1. С. 124–143.
152. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибрані праці: стат. аналіт. огляди, переклади (2003–2011). – 2-ге вид., доп. – Х.: Право, 2012. – 432 с.
153. Мацькевич М. Конституційне виборче право в Галичині в складі Австрії *Право України*. 1999. № 1. С. 91–92.
154. Мацькевич М. М. Становлення і розвиток ідеї українського у державотворення в Галичині (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2002. 20 с.
155. Мацькевич М. Рецепція австрійської державно-правової культури в Галичині в 1771–1918 рр. *Право України*. 2007. № 6. С. 134–137.

156. Мелех Л. В. Історико-правові засади формування інституту права природокористування / Л. В. Мелех, І. П. Папроцький // Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 25 квітня 2012 р.) // Навчально-науковий Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка». Львів: ННППІ НУ «Львівська політехніка», 2012. С. 249–251.

157. Мельничук О. Всесвітня культурна та природна спадщина як складова концепції загальної спадщини людства *Право України*. 2003. № 12. С. 93–97.

158. Миронов В. Информационная политика Австро-Венгрии в годы первой мировой войны *Вопросы истории*. 2010. № 4. С. 62–67.

159. Мікула О. І. Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2005. 18 с.

160. Мікула Т. Антинародна суть Галицького крайового сейму *Право України*. 2003. № 1. С. 130–132.

161. Мірошниченко М. І. Державність і право України: генезис у європейському контексті (з найдавніших часів до початку ХХ ст.): монографія. К.: Атіка, 2006. 544 с.

162. Мірчук І. Історія української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: litopys.org.ua/istkult2-skult2

163. Мірчук Іван. Історія української культури: у 5-ти т. Т. 4. Кн. 1. – К., 2008. – 1008 с.

164. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках Галичина. 2001. № 7. С. 149–153.

165. Монолатій І. Австрійська колонізаторська політика в Галичині (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.) Галичина. 2004. № 10. С. 62–74.

166. Монолатій І. Жити і давати жити іншим. Німецький дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. 160 с.
167. Монолатій І. Інтеграційний досвід національної політики Австро-Угорщини в Галичині (1867–1914 рр.) *Науковий вісник Чернівецького університету*: збірник наукових статей. Вип. 323–324: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2006. С. 145–152.
168. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.
169. Моряк-Протопопова Х. Правовий статус та повноваження Галицького Намісництва (1849–1918) *Вісник Львівського університету*. Серія юридична: збірник наукових праць. Вип. 52. 2011. С. 96–103.
170. Мудрий М. М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 рр. політичні аспекта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 1997. 26 с.
171. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. К.: Укр. письменник, 1994. 113 с.
172. Назустріч мрії: нариси історії Прикарпаття / І. К. Васюта, В. Й. Гараць, В. В. Грабовецький, Є. Г. Гуменюк та ін. Ужгород: Карпати, 1978. 224 с.
173. Нараївський Є. Правовий poradник. Популярний збірник карного, цивільного і адміністративного права. Коломия: Рекорд, 1932. 830 с.
174. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2005. 18 с.
175. Настасяк І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.): монографія. К.: Атіка, 2006. 160 с.
176. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.): монографія. Чернівці: Рута, 2004. 384 с.

177. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.: монографія. Чернівці: Рута, 2000. 279 с.
178. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2004. 36 с.
179. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): екзаменаційний довідник. Одеса: Юрид. літ., 2006. 184 с.
180. Огляд політичний. Австрійсько-угорська монархія // Правда. Місячник політики, науки і письменства. Т. XXIV, випуск LXXIV. Від 28/16 лютого 1895 р. Видавець і редактор А. Березинський. Львів: Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1895. С. 136–138.
181. Огоновський О. Систем австрійського права приватного. Видав. П. Стебельський. Т. 1. Науки загальні і право річеве. Львів: Накл. О. Огоновскої, 1897. – 341 с.
182. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій: навч. посібник / І. В. Огородник, В. В. Огородник. К.: Вища школа; Знання; КОО, 1999. 543 с.
183. Окуневський Я. Листи з чужини: літературно-художнє видання. К.: Темпора, 2009. 520 с.
184. Олесницькій Є. Австрійске законодавство державне въ р. 1889 7 Є. Олесницькій *Часопись правнича. Мъсячникъ для теоріи и практики. Рочникъ II.* Число 2 від 1 лютого 1890. Выдавць: Д-ръ Кость Левицкій, Д-ръ Ант. Горбачевскій, Д-ръ Євг. Олесницькій, Львовъ: Зъ друкарнь Товариства имени Шевченка подъ зарядомъ К. Беднарского, 1890. С. 21–24.
185. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. 185 с.
186. Панич Н. Ю. Становлення та розвиток інституту прокуратури в Галичині у складі Австрії і Австро-Угорщини (1849–1918 рр.): автореф. дис. на

здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2009. 16 с.

187. Пашук В. «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 року і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2001. С. 370–377.

188. Петрів Р. Адміністративно-територіальний поділ і місцеві органи управління Східної Галичини (70-ті роки XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) *Право України*. 2000. № 9. С. 114–115.

189. Петрів Р. В. Проблеми українсько-польських відносин у Східній Галичині (XIX – початок XX ст.). Коломия: Вік, 1996. 47 с.

190. Петрів Р. Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки XVIII ст. 70-ті роки XIX ст.) *Право України*. 2000. № 6. С. 117–118.

191. Петрів Р. Східна Галичина у складі Австрійської імперії (історико-правовий аспект). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. 255 с.

192. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права; Національна юридична академія України. Х.: Право, 1998. 416 с.

193. Після філософії: кінець чи трансформація? К.: Четверта хвиля, 2000. 431 с.

194. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. 4-те вид., стереотип. К.: Либідь, 2002. Т. 2. Від середини XVII столітні до 1923 року. 608 с.

195. Правда (журнал). URL: <https://uk.m.wikipedia.org/wil>

196. Правотар. Збірник обов'язуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови враз з взорами судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і пр. і подань в справах адміністраційних з приписами про стемплєві, вписові і переносні належности / зладив д-р Филип Евин. Накладом автора. Жовква: В печатні оо. Василіан, 1909. 936 с.

197. Правотаръ. Порадникъ во всякихъ справахъ судовыхъ, политычныхъ и громадскихъ / под ред. Северина Шеховича. Львовъ, 1869. 130 с.
198. Птицын А. Н. Российская эмиграция в Австро-Венгрии в конце XVIII – начале XX в. *Вопросы истории*. 2010. № 7. С. 145–151.
199. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 176 с.
200. Радугин А. А. Философия: курс лекций. М.: Владос, 1995. 304 с.
201. Радугин А. А. Философия: курс лекций: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2004. 336 с.
202. Рікер П. Історія та істина. К.: ВД «КМ Асасіешіа»; УВ «Пульсари», 2001. 393 с.
203. Скаврон Б. Дослідник «австрійської» Галичини *Галичина*. № 123 (4679) від 17 серпня 2013 р. С. 6.
204. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3-тє вид. К.: Алерта, 2012. 524 с.
205. Старосольський В. Про цінність права Антологія правничої думки в Галичині (1901–1939): у 2-х т. / укл. А. С. Токарська. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Т. 2. С. 387–399.
206. Старосольський В. Держава і права // Антологія правничої думки в Галичині (1901–1939): у 2-х т. / укл. А. С. Токарська. Львів: ЛьвДУВС, 2017. Т.2. С. 400–416.
207. Стьопін В. Наукова раціональність у техногенній культурі: типи та історична еволюція // Система сучасних моделей: хрестоматія. Т. 2; упор., відп. ред., перекл., проф., докт. психол. наук А. В. Фурман. Тернопіль, 2015. 343 с.
208. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 204 с.
209. Тейлор А. Дж. П. Габсбургська монархія 1809–1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 268 с.

210. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. Практикум: навч. посібник (для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.). К.: Атіка, 1999. 192 с.
211. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посібник. К.: Атіка, 2011. 944 с.
212. Терлюк І. Я. Українська правова думка та австрійське право у Галичині (контекст видань у формі витягів з нормативних документів з коментарями та зразками правових документів) *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична / гол. ред. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьВДУВС, 2012. Вип. 3. С. 63–72.
213. Токарська А. С. Слово, закорінене у національний дух (до 150-річчя від дня народження М. Грушевського) *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 855. С. 259–263.
214. Токарська А. С. Учений і громадянин Австро-Угорщини, ЗУНР, Польщі *Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал*; відп. ред. О. М. Лозинський. Україна. Львів. Вип. XIV. 2018. С. 20–26.
215. Томашівський С. Тимчасовий звіт про кількість населення Східної Галичини різних національностей *Діло*. 1916. 23 квіт. С. 3–4.
216. Філософія: навч. посібник / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за заг. ред. І. Ф. Надольного. 7-е вид., стер. К.: Вікар, 2008. 534 с.
217. Філософія як історія філософії: підручник / за заг. ред. В. І. Ярошовця. К.: Центр учб. л-ри, 2010. 648 с.
218. Худоба Н. В. Кодифікація австрійського права та особливості її застосування у Галичині (1772–1918 рр.) *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Серия «Юридические науки»*. Т. 20 (59). 2007. № 2. С. 295–299.
219. Циппеліус Р. Юридична методологія; пер. Р. Корнута. К.: Реферат, 2004. 176 с.

220. Цьольнер Е. Історія Австрії; пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
221. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.
222. Швидько Г. К. Управління, право та судівництво на українських землях в складі Австро-Угорщини *Історія та правознавство*. 2006. № 17–18. С. 7–12.
223. Шишко В.В./Культурологічні проблеми правотворчості/К.,2004.
224. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. Енциклопедія, 1998.
225. Ярошовець В. Гуманістичний зміст методології пізнання Система сучасних методологій: хрестоматія. Т. 2. Методологія наукового пізнання; упор., відп. ред., перекл., проф., докт. психол. наук А. В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 2. 344 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

П. СТЕБЕЛЬСЬКИЙ ТА ЙОГО ПРАЦІ

1) O karygodnem usiłowaniu. – 2) O stanowisku przewodniczącego w Sądzie przysięgłych (Przegląd sąd. i admin. 1883). – 3) Kilka uwag do interpretacji § 512 lit a) u. k. – 4) Studja nad procesem karnym, Lwów, 1891. – 5) Ze statystyki przestępczości Galicji, Lwów, 1893. – 6) Nowe kierunki w nauce prawa karnego, Lwów, 1894. – 7) O przestępstwach na wniosek dochodzonych (Prawnik, 1893). – 8) O potrzebie reformy śledztwa wstępnego (Gaz. sqd., Warszawa, 1893). – 9) O więzieniu koluzyjnem (Przegląd prawa i adm.). – 10) Carpcow i stanowisko jego wobec nauki o więzieniu śledczem. – 1897. (Przegląd prawa i admin.) – 11) Sądu przysięgłych w Galicji (Ateneum, 1894). – 12) Чи і о скілько показалися у нас в практиці Суди присяжні пожиточними. (Часопись правнича, 1899). – 13) Нелітні проступки в світлі нових напрямів в праві карнім. (Часопись правнича, 1895). – 14) Карпцов і становище його супроти науки о увязненню слідчим (Часопись правнича, 1896).

Крім того д-р Стебельський в рукописі мав працю: *Über die Handhabung der Strafprozessordnung in Österreich*, – і коментар до закону про карне поступовання. Він видав також посмертну працю д-ра Ол. Огоновського п. н. «Проф. Д-ра Олександра Огоновського – Систем австрійського права приватного – видав Др. Петро Стебельський». Під його керівництвом і за його участі перекладено також юрисдикційну норму, закон про «судове поступовання в цивільних спірних справах і ексекуційну ординацію», які видруковано у Вістнику законів державних.

ПРАЦІ М. ЗОБКОВА

Друковані праці: 1) «Die Teilpacht nach dem römischen und österreichischen Recht», 1894. – 2) «Причинок до науки про частинне політе» (colonia partiaria). – Часопись правнича 1898. р. – 3) «Aus der Universität in Lemberg. Ein Beitrag zur Lehre von der Teilpacht», 1904. – 4) «Forum solutionis» – в Часописи правничій з 1894. – 5) «Pactum de contrahendo» в Часописи правничій з 1896. – 6) по хорватськи: «Акcesorna narav zaloznoga prava», габілітаційний виклад, хорв. Мјесесник з 1898. р. (ч. 516.). Ця сама розвідка появилася по українській в перекладі Костя Навроцького, «Часопись правнича» з 1898. р. стор. 1–12.

Крім того вміщував він оцінки, критики і менші праці по різних фахових часописах як: в «Часописи правничій», в часописі «Діло» з 1898 (ч. 65–66, «Чи можна у нас духовника проти його волі пенсіонувати?»); по німецьки: в *Allgem. österr. Gerichts-Zeitung, Zeitschrift für das öffentliche und Privatrecht von C. S. Grünhut*, в берлінському: *Jurist. Litteraturblatt* (1894) і ін.

ПРАЦІ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО

1. «Полагода шкоди з огляду економічного і соціального», 1897, ст. 1–102. – 2. «Звичаєве право – та соціальні звязки», Час. пр. і екон. 1902. ст. 1–42. – 3. Das Gewohnheitsrecht und die sozialen Verbände, 1905, ст. 3–55. – 4. «Die natürlichen Rechtsgrundsätze» (§ 7. a. b. G. B.). Festschrift zur Jahrhundertfeier des a. b. G, B. 1911, ст. 1–35. – 5. «Природні засади права», Правн. Вісти, 1911., ст. 205–233. – 6. «Загальна наука права й політики», Прага, I. 1923., ст. 3–393. – 7. «Zaklady moderniho prava soukromeho», Praha, Česka Akademie věd a umeni. 1928, ст. 1–347.–8. Kultur, Zivilisation und Recht», Archiv f. Rechts-und Wirtschaftsphilosophie, 1927, ст. 1–17. – 9. «Потреба нової системи приватного права» – I. український науковий Зїзд у Празі, 1926. – 10. «Загальна часть цивільного права (літографія – на правах манускрипту). – 11. «Родинне право» (літографія – на правах манускрипту).– 12. «Закон про службову умову торговельних помічників», – Прав. Вісти, 1910., ст. 85–106. – 13. «Новеля до цивільного закона», Прав. Вісти, 1913., ст. 114–173. – 14. «Річеве право», I. сшиток, 1923. (літографія – на правах манускрипту).– 15. «Нові теорії права і держави». – Ювілейний збірник Наук. Тов. ім. Т. Шевченка у Львові, 1925. (Відбитка ст. 1–63) 1–16. «Соціальні форми права», – Записки III. Відділу ЗУАН., Київ, 1928. (Відбитка, ст. 1–32.). – 17. «Zur Grundlegung des modernen Privatrechts, Iherings Jahrb. für die Dogm. des bürg. Rechts, том. 79, стор. 1–94, том. 80, ст. 140–254. – 18. «Das Problem des Volkrechts», Arch. f. d. civ. Praxis, 1930, ст. 257–331. – 19. «Staré a nové směry v nauce práva soukromého», Právník, Прага, 1931, ст. 73–87, 117–122. – 20. «Metody o právně vědě, Sbornik věd pravnicna statnich, 1932.

ПРАЦІ ПРОФЕСОРА ЕЙХЕЛЬМАНА

З його наукових праць з'явилися за час еміграції перш за все дві друковані монографії: 1) «Реформа місцевого самоврядування на підставі демократично-республіканської державности», Прага, 1923, Ювілейний Збірник в честь проф. д-ра С. Дністрянського, – та 2) «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права». Частина I. Подєбради 1931. Далше належуть сюди скрипти: 3) «Промислове право», Подєбради 1926.; 4) «Історія державних конституцій», Прага 1928.; 5) «Основи Права», Прага 1927. Найбільша частина творів нашого автора, що припадають на празький період, залишилась в рукописах, а саме: 6) «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права. Частина II.»; 7) «Принцип і державна форма демократії»; 8) «Соціологія (суспільство та держава)». Курс викладів; 9) «Завдання й методи науки адміністративного права»; 10) «Установча влада та відділення окремих підлеглих їй властей»; 11) «Виконавча влада взагалі (управління) і внутрішнє цивільне управління (адміністрація) як власний відділ у ній, включно адміністративної юстиції»; 12) «Державна служба»; 13) «Програм для складання повного свода законів для звільненої України»; 14) «Vom Begriff der Gerechtigkeit im positiven Recht»; 15) «Perspektiven für eine Reform des öffentlichen Rechts im modernen konstitutionellen Kulturrechtsstaat mit seinen weitesten sozialen Aufgaben»; 16) Die naturrechtlichen (resp. vernunftrechtlichen) Grundlagen im positiven Recht».

Загальний напрямок наукової праці професора Ейхельмана ось який: зі всебічною теоретичною розвідкою відповідних питань у працях цього автора є обміркування зв'язаних з ними практичних проблем в актуальному суспільно-державному житті на об'єктивній підставі. З'ясовуються підстави кожного питання, ступінь їхньої сили, їх природно-правний зміст; окреслюються на

основі порівняльного методу стало пануючі типові форми устрою в державі та суспільстві, та зазначаються можливі й потрібні еволюційні шляхи майбутнього розвитку в майбутньому (політика права) та в дальшому майбутньому (філософія права). Зосібна, в міжнародному праві викладена думка про «природне право», як єдине джерело «основних норм» у ньому, та відкидається «звичаєве право» як можливе джерело в міжнародному праві, і конструюється наукова соціологічно-юридична категорія, тобто «позитивна теорія в партикулярних нормах міжнародного права», і пояснюється теза, що «кодіфікація міжнародного права» в точному розумінні нездійснима. В праві проф. Ейхельман зазначає особливу важливість удосконалення установчої «зверхньої» влади, з'ясовуючи теж характер підлеглих їй властей: законодавчої, виконавчої та судової; водночас ставляться «державно-фінансовий контроль» й «місьцеве самоврядування» в якості «публічно-правних» властей. В складі виконавчої влади автор висуває якість влади голови в державі (президента або монарха), як зверхньої виконавчої влади над усім центральним та іншим публічним правлінням. В місцевому самоврядуванні проводить автор у всіх частинах його організації нові форми у пропорційному виборчому праві; доказує несправедливість системи зі зв'язаними списками та необхідність «плюральных» голосів, як для виборців на виборах, так і для вибраних у представницьких установах. Професор відкидає модну формулу про «обмеження суверенітету» і доказує, що справа не в обмеженнях, але в розумній та доцільній «організації» суверенності, яка не є мертвою точкою у державному житті, але потребує розумного та доцільного удосконалення. В історії адміністративного права професор з'ясовує те кардинальне значення, яке Роберт Моль мав для вияснення правильного встановлення принципу «культурної державности на основах правомірного укладу нової держави». В соціології професор з'ясовує стан суспільства в сучасній йому культурній добі, всі його типові форми, перемогу суспільства над державою та поступове поширення функцій «публічно-правної» влади до суспільних організацій. В

статті про демократію з'ясовується, що в системі «конституційної державности» об'єднані і т. зв. республіканська, і монархічна форма правління.

ПРАЦІ Р. ЛАЩЕНКА

З друкованих праць заслуговують на особливу увагу: 1) «Лекції по історії українського права». Частина I., Прага, 1923. (ст. 1–146); II., Прага, 1924 (ст. 1–77); 2) «Литовський Статут, як пам'ятник українського права» Збірник Українського Університету, Прага, 1923.; 3) «Переяславський договір 1654. р. між Україною та царем московським», Ювілейний Збірник в честь проф. Дністрянського; 4) «Ідея власності на землю на Україні», Наук. Юв. Збірник Українського Університету в Празі в честь през. Масарика, I., 1925., ст. 374–405.; 5) «Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій», Збірник Правничої Комісії Наук. Тов. ім. Шевченка, Львів 1926., 1927., ст. 1–67., 1–87.; 6) «Український копний процес на одному прикладі», Записка Української Госп. Академії, Подєбради 1927., ст. 175–187.; 7) «Кілька слів з приводу рецензії на праці з історії українського права»: Праці Комісії для виучування історії західньо-європейського та вкраїнського права», Випуск III. соц. ек. відділу ВУАН, Київ, ст. 395–401., 408–420.; 8) Памятки українського права. Правда Руська (Акад. список).» Прага 1927, ст. 1–18.; 9) «Вінець дівочий як інститут литовсько-українського права». Записки Української Госп. Акад. II. 1929., Подєбради, ст. 1–15. – Літографічно видано на правах рукопису; 10) «Цивільне право. Часть I. Вступ. Загальна частина. Річеве право. Виняткове право». Подєбради 1925. Після смерти автора надруковано; 11) «Рецензія на працю проф. А. Яковліва про копні суди», Przewodnik historyczno-prawny, 1932. В рукописах осталися отсі реферати, читані в Українському Правничому Товаристві в Празі: 12) Судові докази на суді народньому на Україні в XVI.–XVII. в.; 13) «Процедура «заводження» (у границі земельного володіння по литовсько-українському праву»); 14) «Проф. С. А. Бернадський як дослідник руського та вкраїнського права»; 15) «Засада спадкування дочок після батька по

пам'яткам українського права»; 16) «Quarta pars puellaris» в українському праві»); 17) «Про методи наукової критики на твори з історії українського права»; 18) «Впливи угорського права на Литовський Статут»; 19) «Нова спроба освітлення Переяславського договору».

ПРАЦІ ПРОФЕСОРА В. СТАРОСОЛЬСЬКОГО

Більш важливі праці професора Старосольського поділяються на дві групи: а) монографії з основних проблем і б) наукові статті з поодиноких наукових питань:

А) Монографії: 1. «Причинки до теорії соціології», Львів, 1904. 2. «Das Majoritätsprinzip», Wien, 1916. (по словам пок. проф. Бернаціка: «перше систематичне опрацювання проблеми», – кілька дуже прихильних оцінок в нім. літературі). 3. «Теорія Нації», Відень 1922. (Вид. Українського Соціол. Інституту). 4. «Держава і політичне право» I. і II. томи 1925. На правах рукопису видання «Української Господ. Акад. в Ч. С. Р. Лекції читані в У. В. У. в Празі та в У. Г. А. в Подебрадах. Б) Статті: 5. «Реформа похатної торгівлі в австр. законодавстві» (Часопис права і економ. II. т. 1901). 6. «Партія в конституції Чехословацької Республіки» (Збірник У. У. в Празі) 1923. 7. «До питання про форми держави», Ювілейний Збірник Н. Т. Ш. 1925. 8. «Методологічні проблеми в науці про державу» (Ювил. Збірник в честь проф. Д-ра Ст. Дністрянського, Прага 1925). 9) «Внутрішня форма в соціологічній термінології» (Записки У. Г. А.). 10. «Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken» (Abhandlungen des Ukr. Wiss. Institutes in Berlin II Bd. 1929).

ПРАЦІ ПРОФЕСОРА А. ЯКОВЛІВА

Він знаний зі своїх правничих праць в довоєнній добі на Україні (напр. «Черкаський повіт в XV–XVI. вв.» та розвідки, друковані в місячнику «Україна») розвинув в українському університеті широку наукову діяльність на полі науки процесу та історії українського права. В цій добі вийшли друком: 1) «Договір Б. Хмельницького з Москвою р. 1654.» Ювілейний Збірник ВУАН на пошану акад. Д. Багалія, т. I. 1927, ст. 580–615.; 2) «Статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р.» Ювілейний Збірник ВУАН на пошану акад. М. Грушевського, т. I. 1928, ст. 174–194.; 3) «До питання про генезу копних судів на Україні». Життя і Право, Львів, 1928 ч. 2., ст. 1–12.; 4) «Околиці (округи) копних судів XVI–XVII. вв. на Україні». Життя і Право, Львів 1928, ч. 1. ст. 1–15.; 5) Впливи старочеського права на право українське доби Литовської» XV–XVI. ст.» Видання Українського Унів. в Празі 1929., ст. 1–80.; 6) «Копні суди на Україні; XVI–XVII. вв.» Ювілейний Збірник Українського Унів. на пошану президента Т. Г. Масарика, т. II., Прага 1930, ст. 150–173.; 7) «Українське звичаєве процесуальне право». Український Університет в Празі за 1927–1931 рр., ст. 89–109. До друку приготуються ось які праці проф. Яковліва: 8) «Українсько-московські договори XVII–XVIII. вв.» у виданнях Українського Наук. Інституту у Варшаві; 9) Нариси з історії українського права: Княжа доба, доба Литовсько-руська, Козацька доба, Право УНР. – в українській енциклопедії «Книга знання»; 10) «Українське Право». Історичний нарис. Збірник «Україна й український народ» на англійській мові. Літографічне видання на правах рукопису; 11) «Цивільне право», курс лекцій – в українському технічно господарчому Інституті позаочного навчання, в Подєбрадах, ст. 1–90. Вкінці в рукописах залишились ось які праці цього автора: 12) «Теорія доказів у цивільному процесі», габілітаційна праця, 1923;

13) «Цивільний Процес», курс викладів, 1926; 14) «Морське і річне право», курс викладів; 15) «Декляративні судові позови та рішення без примусово-виконавчої сили»; 16) «Луцький Трибунал XVI. в.»; 17) «З історії шлюбного права на Україні XVI. в.»; 18) «Розвиток українського права в XVII–XVIII. вв.». Доклад на Українському Правничому зїзді 1933.